Ioan Scurtu
<titlu>Viaţa cotidiană a românilor în perioada interbelică
editura rao
Editura RAO Bucureşti
Grupul Editorial RAO
CP. 2-124 Bucureşti, ROMÂNIA

Coperta DONE STAN
Tiparul digital executat de Editura RAO Bucureşti
2001
ISBN 973-8180-04-X
Cuprins

<titlu>Argument
Viaţa cotidiană — adică viaţa de fiecare zi — constituie cea mai importantă parte a existenţei umane. Orice om — indiferent de mediul în care locuieşte, de nivelul de cultura, de vârstă, de profesiune - are o viaţă personală proprie, cu bucuriile şi necazurile ei. Profesia, condiţiile de muncă, veniturile şi cheltuielile, căsătoria, familia, locuinţa, îmbrăcămintea, alimentaţia, starea de sănătate, şcoala, biserica, timpul liber etc. jalonează viaţa cotidiană a fiecărui individ. Componenta esenţială a vieţii cotidiene este viaţa privată, adică cea particulară, individuală. Cercetarea acesteia poate oferi o imagine mai exactă asupra societăţii în ansamblul ei, asupra nivelului de cultură şi civilizaţie atins de componenţii acesteia la un moment dat. Există întotdeauna o discrepanţă între viaţa publică — adică aceea în care omul se prezintă aşa cum vrea el să fie receptat de colectivitate - şi viaţa privată — în care se simte „Jn largul său", neîngrădit de convenţii sociale sau politice.
Disputele teoretice privind definiţia conceptelor privind viaţa cotidiană nu au condus Ia un punct de vedere unanim acceptat; în România asemenea dezbateri sunt abia la început şi cu rezultate modeste. Cel mai frecvent se împrumută formule din istoriografia occidentală, insuficient racordate la realităţile concrete din ţara noastră. Dar în Occident problemele sunt încă , fierbinţi", iar dificultatea abordării este adesea insurmontabilă. Francezul Georges Duby, un reputat specialist în materie, scria în 1985, în prefaţa la cartea Histoire de la vie privee (apărută în româneşte în 1994): „JVe aflăm pe un teren neumblat. Nu existau înaintaşi care să fi ales sau,

cel puţin, reperat materialele anchetei. La prima vedere, acestea sunt numeroase, dar împrăştiate în toate părţile. Ne vedeam siliţi să străpungem ici-colo mărăcinişul, să jalonăm terenul; aidoma arheologilor care, pe o suprafaţă neexplorată, ale cărei bogăţii le cunosc, dar mult prea vastă pentru a fi cercetată sistematic pe toata întinderea ei, se mulţumesc să sape

doar câteva tranşee de reperaj, puteam sonda teritoriul, fără a nutri iluzia de a scoate la iveală ansambluri întregi"1.

Oricât de mult ar dori să trăiască ‚jzolat de lume", omul, ca , fiinţă sociala", nu se poate sustrage colectivităţii. De aceea o bună parte a vieţii lui cotidiene are o dimensiune publică: el trăieşte într-o localitate, merge la şcoală, la biserică, la lucru, la cinematograf; are anumite venituri— pe care le obţine cel mai adesea muncind alături de alţi semeni ai săi, iar cheltuielile le face tot în medii sociale (piaţă, prăvălie, cârciumă etc.); căsătoria — o problemă atât de personală - se oficiază în public, cu o participare mai mult sau mai puţin numeroasă; naşterea unui copil este urmată de botez, care şi el impune o anumită ceremonie; nici măcar viaţa de familie nu se desfăşoară într-o „carapace", ci In relaţie cu vecinii, cu rudele etc.; locuinţa nu şi-o „construieşte de unul singur", ci apelează la meşteri ori o cumpără de la stat sau de la patron; îmbrăcămintea trebuie să ţină seama de anumite convenţe etc., etc. De aceea, nu se poate face o departajare netă între viaţa privată, viaţa cotidiană şi cea publică.

în lucrarea de faţă, m-a preocupat existenţa cotidiană — fără a o neglija pe cea publică, determinată de oficialitate prin legi, decrete, decizii, ordonanţe etc. Am dorit ca ‚jndividul" să fie prezentat ca ‚fiinţă socială", ancorată în realităţile vremii sale. Pe un plan mai larg, am urmărit reconstituirea modului de viaţă a tuturor românilor într-un context istoric dat - anii interbelici. A fost o perioadă scurtă — de numai 22 de ani — dar extrem de complexă şi dinamică, în care oamenii au traversat atât momente grele, cât şi ani de prosperitate generală. România, în ansamblul ei, a parcurs o dinamică impresionantă, care merită să fie cunoscută cât mai temeinic.

Philippe Aries şi Georges Duby, coordonatori, Istoria vieţii private, vot. I, traducere Ion Herdan, Bucureşti, Editura Meridiane, 1994, p. 5-6.

Despre viaţa cotidiană a românilor în perioada interbelică s-a scris extrem de puţin, în prim-plan aflându-se specialiştii în etnografie, care au urmărit mai ales evoluţia obiceiurilor şi a tradiţiilor în mediul rural. De aceea, pentru abordarea subiectului a trebuit să mergem la surse. Există o reală dificultate în privinţa documentării, materialul fiind extrem de dispersat şi de aceea greu de parcurs.

Pentru a nu cădea în tentaţia descriptivismului, am recurs la datele statistice — in primul rând cele din recensământul general din 1930, dar şi din anuarele statistice — care oferă o radiografie a societăţii româneşti, cu părţile ei bune şi rele. Am luat în considerare legislaţia în materie (mai ales cea privind domeniul social), cu consecinţe importante asupra vieţii de zi cu zi a cetăţenilor. Am studiat un mare număr de gazete, reviste, ziare în care sunt surprinse aspecte ale muncii şi ale vieţii românilor în perioada interbelică. De asemenea, am folosit surse de arhivă, mai ales documente referitoare la anumite contracte de muncă şi anchete întreprinse de autorităţi. De un mare folos mi-au fost cercetările efectuate de echipele de studenţi organizate de Dimitrie Guşti, publicate apoi în monografii asupra a 60 de sate româneşti. Am apelat la lucrările unor ziarişti şi literaţi, precum şi la memoriile unor scriitori şi oameni politici, care surprind aspecte particulare, dar extrem de sugestive privind viaţa cotidiană. De un real folos mi-au fost operele unor istorici şi economişti care au analizat anumite aspecte concrete, privind diverse categorii socio-profesionale; între aceştia, Mihail Manoilescu, N. lorga, Constantin C. Giurescu, Dumitru Şandru.

I-am avut în vedere pe cetăţenii români, indiferent de origine etnică, deoarece analiza noastră vizează societatea în ansamblul ei. Evident, nu au putut fi cuprinse toate componentele vieţii cotidiene, iar ponderea acordată problematicii abordate diferă, în funcţie de baza documentării.

Nu am pornit la drum cu idei preconcepute, cum ar fi aceea că perioada interbelică a fost o etapă fericită şi prosperă din istoria poporului român, sau — din contra — că ea s-a

caracterizat prin permanente convulsii sociale, ca urmare a îmbogăţirii unui număr restrâns de cetăţeni şi a pauperizării celei mai mari părţi a

populaţiei. Apelul la datele statistice — care poate părea excesiv -are rolul de a demonstra, cu argumentul cifrelor şi al datelor concrete, o realitate complexa şi adesea contradictorie. Nu m-au preocupat problemele ideologice, teoretice, ci am preferat o abordare sui-generis a unui domeniu în care istoriografia românească este abia la început.
în măsura în care condeiul m-a ajutat, am căutat să dau o anumită savoare acestei cărţi, care îşi propune să reconstituie viaţa de zi cu zi a oamenilor, pe care cititorul de astăzi să o înţeleagă şi să o pătrundă în esenţa ei, să o „vizualizeze" şi să o judece. Astfel el va putea să aprecieze mai bine progresele sau regresele înregistrate în a doua jumătate a secolului al XX-lea, şi, de ce nu, să compare cum se trăia în perioada interbelică şi cum se trăieşte astăzi.

Capitolul I

<titlu>Populaţia şi mediul de locuire

Populaţia României. Satul şi oraşul. Instituţiile şi serviciile publice. Strada. Parcuri şi grădini. Transportul. Poşta.

Potrivit recensământului din 1930, România avea 18 052 896 de locuitori, fiind a opta ţară după numărul de locuitori din Europa. Datele statistice arată următoarea situaţie privind densitatea populaţiei1.

Provincia	Populaţia	Suprafaţa km2	%	Densitatea
Oltenia	1 519389	24 078	8,2	63,1
Muntenia	4 028 303	52505	17,8	76,7
Dobrogea	811 332	23262	7,9	34,9
Moldova	2 427 498	38058	12,9	67,8
Basarabia	2 863 409	44422	15,1	64,5
Bucovina	853 524	10442	3,5	81,7
Transilvania	3 217677	62229	21,1	51,7
Banat	941 521	18715	6,3	50,3
Crişana-Maramureş	1 390 243	21338	7,2	65,2

' Enciclopedia României, voi. I, Bucureşti, 1938, p. 134.

După cum se observă, provincia cu cea mai numeroasă populaţie era Muntenia, urmată de Transilvania; cel mai mic număr de locuitori aveau Dobrogea şi Bucovina. Din punctul de vedere al densităţii populaţiei pe km2, pe primul loc se situa Bucovina, urmată de Muntenia, pe ultimul loc aflându-se Dobrogea. în vechiul Regat trăiau 48,7% dintre locuitorii României, în Transilvania — 30,7%, în Basarabia — 15,9%. Din punctul de vedere al structurii naţionale, românii aveau o pondere de 71,9%, ungurii — 7,9%, germanii - 4,1%, evreii — 4%, rutenii şi ucrainenii — 3,3%, ruşii — 2,3%, bulgarii - 2%, ţiganii - 1,5%, turcii - 0,9%, găgăuzii -0,6%, sârbii, croaţii şi slovenii - 0,3%, polonezii - 0,3%, tătarii — 0,1%, grecii - 0,1%, iar alte naţionalităţi - 0,3%.
Minorităţile naţionale erau răspândite pe întreg teritoriul României. De exemplu, în Oltenia trăiau 2 557 unguri, 3 442 germani, l 347 sârbi, croaţi şi sloveni, 3 305 evrei, 22 239 ţigani etc.; în Muntenia se înregistrau 33 806 unguri, 20 826 germani, 3 664 bulgari, 86 545 evrei, 10 809 greci, 5 558 armeni ele. în Basarabia erau 829 unguri, 81 089 germani, 314 211 ru$i, 163 726 bulgari, 8 104 polonezi, 204 858 evrei, 98 172 găgăuzi, 13 518 ţigani, în Transilvania se înregistrau 934 642 unguri, 253 426 germani, 3 559 ruşi, 9 110 cehi şi slovaci, 78 626 evrei, 75 342 ţigani. Această largă dispersare a minorităţilor naţionale în masa populaţiei româneşti majoritare a impus, de-a lungul timpului, o convieţuire, care a dat o anumită „culoare" vieţii cotidiene. Chiar dacă au existat forţe politice al căror obiectiv principal era

cultivarea naţionalismului sau a izolaţionismului pe criterii etnice, în fapt comunităţile rurale şi urbane s-au influenţat reciproc, s-au întrepătruns în activităţile de zi cu zi. Pe străzi, în pieţele publice, în şcoli, în întreprinderi industriale, la munca pe ogor, la cinematograf sau la teatru puteau fi întâlniţi, în mod curent, oameni aparţinând diferitelor naţionalităţi sau categorii socio-profesionale.
Conform recensământului din 1930, în România covârşitoarea majoritate a populaţiei trăia în comune rurale. Circa 80% din populaţia României locuia în sate, în timp ce doar 20% locuia la oraş.

Teritoriul	Comune urbane	%	Comune rurale	%
România	3 65 1 039	20,2	14 405 989	79,8
Oltenia	198 223	13,1	1 314952	86,9
, Muntenia	1 101 766	27,4	2 927 242	72,6
Dobrogea	196478	24,1	618997	75,9
Moldova	592 127	24,4	1 841 469	75,6
Basarabia	370971	12,9	2493431	87,1
Bucovina	228 056	26,7	624 953	73,3
Transilvania	519675	14,1	2698313	83,9
Banat	167 489	17,8	772 469	82,2
Crişana-Maramureş	267 254	19,9	1 114 163	80,1

Până la sfârşitul perioadei interbelice, ponderea populaţiei rurale a ajuns la 82%, datorită - în principal — faptului că 94% din sporul natural al populaţiei României era dat de sate, şi numai 6% de oraşe. Dintre provinciile istorice, Muntenia avea cei mai mulţi „orăşeni", aici aflându-se şi capitala ţării, Bucureşti. Urmau Bucovina (cu oraşul Cernăuţi), Moldova (cu câteva oraşe mari, din rândul cărora se detaşa laşiul) şi Dobrogea (cu Constanţa). Ponderea cea mai mica a populaţiei urbane se înregistra în Basarabia şi Oltenia.
în cifre absolute, populaţia urbană a crescut în anii 1918-1940 cu 4,5 milioane de locuitori. Această creştere s-a datorat mai multor factori, din rândul cărora se detaşează accelerarea procesului de modernizare a societăţii. Dezvoltarea industriei, transporturilor, comerţului şi a serviciilor solicita forţă de muncă suplimentară, iar câştigurile mai substanţiale au atras lucrători, mai ales din mediul rural. Migfaţia de la sat la oraş a fost o caracteristică a perioadei interbelice. O analiză făcută în anul 1935 în localitatea Bălceşti-Vâlcea reliefa situaţia concretă a mai multor ţărani care lucrau în Bucureşti. Iată două exemple semnificative1:
„Savu Chinciţă (etate 20 de ani). Pleacă la Bucureşti ca precupeţ de peşte, în piaţa Banu
nr. 5-6 din mai-iunie 1937.
Magdalena Livezeanu, „Oltenii" de la Bălceşti- Vâlcea, în „Sociologie românească",

Manta [...] La Bucureşti trăieşte şi mai bine şi mai rău, după cum e timpul; se culcă mai mulfi într-o cameră [...] A plecat din motive economice, îi trebuiau bani de casă [...] Când a plecat prima oară avea 11 ani. Atunci l-a dat mama lui cu contract. Prima oară a câştigat într-o vară l 500 lei, al doilea an 2 000, apoi 3 000, apoi 4 000, apoi 5 000; acum merge mai prost: nu câştigă mai mult de 3 000 lei pe vară". Un alt caz: „M/'fi'/ă Aurel Dănoiu. Prima oară a plecat la 10 ani. L-a dat tatăl lui cu contract unui stăpân, ce-l punea să vândă covrigi. La 22 ani s-a însurat; îi scrie soţiei cam o dată pe lună, când vine acasă aduce ulei, peşte, stambă. Pleacă primăvara şi vine toamna. Vinde zarzavat şi câştigă între 3 000 şi 4 000 lei pe vară".
Acest fenomen era prezent în toate provinciile ţării. Spre exemplu, în Transilvania mulţi ţărani stabiliţi la oraş au constituit „oraşul nou", zis şi „oraşul românesc", deoarece vechiul oraş („burgul") era în mod tradiţional german (săsesc) sau unguresc.

Migrarea de la sat la oraş nu a fost un proces controlat de stat (de guvern), ci unul natural, scopul principal fiind dorinţa oamenilor de a trăi mai bine. Un ziar al vremii consemna: „Unii n-au venit la oraş cu gândul de a părăsi definitiv satul, alţii au venit cu acest gând. Cei dintâi se recrutează dintre ţăranii care au casă şi ceva avere şi vor să o sporească, să mai cumpere pământ, să-şi facă o casă nouă. Ei de obicei au venit singuri în oraş, lăsându-şi femeia acasă să continue lucrarea pământului. Foarte silitori şi harnici, mulţi dintre ei, după zece-cincisprezece ani, sau şi mai degrabă, şi-au sporit averea de acasă, aşa cum au intenţionat, şi s-au înapoiat la sate. Uneori au venit cu familia întreagă. Femeia intră servitoare, omul la poliţie, portar, aprod sau muncitor la căile ferate, şi au reuşit să pună deoparte banii trebuitori, în vreme ce acasă, moşia o lucrau rudele sau o dădeau în parte. Cei din a doua categorie sunt, de obicei, ţărani fără avere în sat, sau cu pământ foarte puţin, odrasle ale familiilor cu copii numeroşi, cărora nu le ajunge moşia părintească. Ei vin cu hotărârea să întemeieze un cămin la oraş şi cei mai mulţi rămân aici"1.
„Universul" din 25 iunie 1938.
Casa din Hobiţa (Gorj)
Casa din Varniţa (Tighina)

Pentru o evidenţă mai clară a populaţiei, Ministerul de Interne — care conducea şi administraţia locală — a introdus, de la l ianuarie 1923, buletinul de identitate, care avea fotografia posesorului, date privind numele, prenumele, ziua, luna, anul şi localitatea naşterii, starea civilă, naţionalitatea, domiciliul.
O afluire spre oraş s-a înregistrat în rândul tineretului, în perioada interbelica a sporit numărul elevilor dornici să urmeze liceul sau o şcoală de meserii. De asemenea, a crescut numărul de studenţi, care în marile oraşe — Bucureşti, Iaşi, Cluj, Cernăuţi -constituiau o prezenţă foarte dinamică şi marcantă. Se adăugau diverşii funcţionari mărunţi (portari pe la diverse instituţii, poştaşi), oameni de serviciu, salahori etc.
Potrivit recensământului din 1930, aproape 49% dintre locuitorii oraşelor nu fuseseră născuţi în localitatea în care trăiau; în Bucureşti, numărul celor veniţi din alte localităţi ajungea la 60%, ceea ce dovedea că principalul oraş al ţării era dominat de nou-ve-niţi, din sate sau oraşe mai mici, din Muntenia, dar şi din Oltenia, Dobrogea, Moldova, Bucovina, Transilvania şi Banat.
Satul oferea un mediu specific de locuire. La recensământul din 1930, România avea 15 201 sate; mărimea acestora varia de la o provincie istorică la alta1.

Provincia	Nr. mediu locuitori Intr-un sat
Oltenia	661
Muntenia	874
Dobrogea	852
Moldova	646
Basarabia	1 382
Bucovina	1 838
Transilvania	1 429
Banat	1 315
Crişana-Maramureş	1 224

Enciclopedia României, voi. I, p. 135.
Biserică din lemn (Maramureş)

Comunităţile rurale erau mici, mai ales în vechiul Regat, iar locuinţele risipite pe suprafeţe întinse, în noile provincii ele erau mai aglomerate, mai ales în Bucovina. Imaginea satului

românesc în perioada interbelica era diferită, în funcţie de provincia istorica şi de zona geografică. România era una dintre puţinele ţări din Europa care avea sate în toate zonele geografice: de munte — cu case din lemn, de deal şi câmpie — în care principalul material de construcţie era pământul (pentru cărămida sau chirpici), dar şi în Delta Dunării, cu case construite din lemn şi stuf.

Principalele clădiri ale satului erau: primăria, şcoala, biserica, uneori căminul cultural şi dispensarul, în perioada interbelica s-au construit localuri publice în toate comunele rurale. O menţiune specială se cuvine pentru efortul dr. Constantin Angelescu, ministrul Instrucţiunii Publice în anii 1922-1926, 1927-1928 şi 1933-1937, care a desfăşurat o adevărată campanie pentru construcţia de şcoli. Din iniţiativa sa a fost elaborat un „proiect-tip", care stabilea dimensiunea şcolii şi a claselor, materialele de construcţie, modul de realizare, în această acţiune au fost antrenaţi profesorii, învăţătorii, preoţii, primarii şi fruntaşii comunelor aparţinând partidelor politice, care contribuiau cu bani şi cu materiale; la rândul lor, sătenii făceau cărăuşie şi asigurau mâna de lucru. A fost înfiinţată medalia „Răsplata Muncii pentru Construcţii Şcolare", conferita de ministrul Angelescu, poreclit şi „Doctorul Cărămidă", în timpul ministeriatului său, de circa zece ani, s-au construit aproximativ 10 000 de localuri de şcoli, cele mai multe în mediul rural1.

O analiză statistică arată următoarea situafie2:

Anii	Nr. şcolilor
înainte de 1918	7915
1918/1919	8081
1937/1938	17385

1 Vezi, pe larg, Nicolae Peneş, Dr. C. Angelescu. Povestea unei vieţi, Bucureşti, Editura Monteoru, 1998.

~ Dr. C. Angelescu, Evoluţia învaţământului primar şi secundar în ultimii 20 de ani, Bucureşti, [1937], p. 19.

într-o comună existau patru-cinci edificii publice, aflate de regulă în centrul localităţii. Satele nu aveau un „plan de sistematizare", astfel că cetăţenii îşi construiau locuinţele pe terenul lor, fără a avea nevoie de vreo autorizaţie din partea primăriei.

Străzile (sau uliţele) erau, de regulă, înguste şi neîngrijite. Doar în Transilvania şi Banat strada principală era pietruită. Regele Carol al II-lea a luat iniţiativa de a-i educa pe ţărani şi de a-i determina să traseze cu mai multă claritate locul rezervat uliţelor, să sape şanţuri pe marginea lor pentru ca apa să se scurgă, să amenajeze podeţe la intrarea în curte, să planteze pomi pe marginea şoselelor, care să fie spoiţi cu var până la înălţimea de un metru. Au fost iniţiate adevărate campanii de „igienizare" a satelor, în care au fost antrenate autorităţile locale, precum şi tinerii. Dar rezultatele au fost mai mult decât modeste, în 1938-1939, echipele studenţeşti făceau constatări triste. Astfel, în satul Cârligele, judeţul Vrancea, „uliţele sunt foarte neregulate, râu întreţinute, iar bălăriile cresc în voie. Doar sâmbăta seara şi numai când îşi aduc aminte, le smulg cu mâna aruncându-le în drum, căci «se usucă şi se pierd fără să facă la nimeni rău»"1.

Satul românesc şi-a păstrat caracterul patriarhal, roadele civilizaţiei moderne fiind prea puţin resimţite de comunităţile rurale.

Iluminatul public era o excepţie, iar serviciile de salubritate lipseau cu desăvârşire. O dată cu lăsatul serii, peste satele româneşti se întindea întunericul, iar activitatea înceta până la apariţia zorilor. Ici-colo se vedea câte o lumină în geam, de la lampa cu gaz: gospodina torcea sau împletea, până spre miezul nopţii. Pe la orele 3-4 dimineaţa iarăşi apăreau unele lumini, acolo unde bărbatul se pregătea să meargă la târg pentru a vinde diverse produse (îndeosebi cereale), sau la pădure ca să aducă lemne. Sătul se înviora când soarele stătea să răsară: vitele şi păsările se trezeau, iar gospodarii le dădeau mâncare şi apă. Apoi îşi luau uneltele şi plecau

la câmp, unde îi aşteptau, în funcţie de anotimp, aratul, semănatul, seceratul, cositul, recoltatul porumbului etc.
60 de sate româneşti, voi. V, Bucureşti, 1940, p. 9.

Instituţiile publice se animau şi ele când soarele se urca „de o suliţa" pe cer, iar funcţionarii veneau la serviciu. Tot atunci începeau şi cursurile la şcoală.
Munca dura până „la toacă", iar oamenii ajungeau acasă înainte de asfinţitul soarelui, ca să facă treburile din gospodărie: să mulgă vacile şi oile, să dea de mâncare la cai sau la boi, la porci, la păsări etc. Apoi, o dată cu lăsatul întunericului, satul intra în adormire. Arareori, tinerii veneau de la cârciumă cântând, spre indignarea gospodarilor, care nu erau lăsaţi să se odihnească.
Oraşul constituia un mediu de locuire mult mai complex şi variat. Potrivit recensământului din 1930, România avea 172 oraşe, dintre care şase cu peste 100 000 locuitori. Cele mai mari oraşe erau:

Oraşul	Nr. locuitori
Bucureşti	639 040
Chişinău	114896
Cernăuţi	112427
Iaşi	102 872
Cluj	100 884
Galaţi	100611
Timişoara	91 580
Oradea	82687
Ploieşti	79 149
Arad	77 181

Statisticile înregistrează oraşe cu mai puţin de 3 000 de locuitori: Abrud (Alba), Băile Slănic (Bacău), Sadagura (Cernăuţi), Carmen-Sylva, Eforie, Mangalia, Techirghiol (Constanţa), Fălciu (Fălciu), Baia de Aramă (Mehedinţi), Resina (Orhei), Filipeştii-Târg (Prahova), Panciu (Putna), Solea (Suceava), Govora (Vâlcea) etc.
Structura etnică a oraşelor României era foarte diferenţiată, de la o provincie istorică la alta. Proporţia românilor în oraşe era următoarea în 19301:
Enciclopedia României, voi. I, p. 152.
Primăria sectorului IV - Verde (Bucureşti)

Teritoriul	%
România	58,6
Oltenia	91,7
Muntenia	82,3
Dobrogea	52,3
Moldova	70,8
Basarabia	31,0
Bucovina	33,0
Transilvania	35,9
Banat	35,0
Crişana-Maramureş	33,1

Oraşele din Oltenia erau cele mai „pure" din punct de vedere etnic, în timp ce în teritoriile unite la 1918 românii se aflau în minoritate. Acesta era rezultatul politicii tradiţionale a oficialităţilor din Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, care au

susţinut minorităţile naţionale, punând stavile în calea stabilirii românilor în oraşe. Centrele urbane erau în acelaşi timp centre de putere politica, iar aceasta se afla în mâna elitei provenind din naţiunea dominantă. După 1918 situaţia nu s-a schimbat fundamental, astfel că cele mai multe oraşe din provinciile unite şi-au păstrat structura etnică anterioară, adică preponderent minoritară.
Viaţa comunitară a orăşenilor era organizată şi condusă după norme mult mai stricte, comparativ cu cea a ţăranilor.
Primăria avea în organigrama sa mai multe oficii (servicii): Oficiul Sanitar, Oficiul Jurist-Consult, Oficiul Ingineresc, Oficiul de Accize, Percepţoraml Orăşenesc, Oficiul Stării Civile, Contabilitatea Orăşeneasca, Serviciul Tehnic, Serviciul Edil Orăşenesc, Serviciul Curăţenia Străzilor, Grădinâria Oraşului, Spitalul de Infirmi, Arhiva Oraşului, Muzica Orăşenească, Uzina de Apă, Oficiul de Canalizare, Uzina de Gaze etc. Evident, aceste oficii şi servicii existau în funcţie de mărimea şi situaţia concretă a oraşului respectiv (de exemplu, în oraşele în care nu exista gaz metan nu putea funcţiona Uzina de Gaze).
Teatrul Naţional şi Palatul Societăţii Telefoanelor (Bucureşti)
'.*!
•'^
'II
TJS
Hotelul Rex (Mamaia)

De regula, în vechiul Regat şi în Basarabia oraşele ocupau un teritoriu întins, iar clădirile erau despărţite între ele prin grădini asemănătoare cu cele din sate. în Bucovina şi Transilvania oraşele erau concentrate pe spaţii mai mici, iar între clădiri se aflau ziduri; străzile erau înguste, cu excepţia străzilor principale.
Clădirile reprezentative ale oraşului erau: primăria, liceul, tribunalul, catedrala, la care se adăugau, de la caz la caz, cinematograful, teatrul, librăria etc. Ele erau concentrate în zona centrală, care era şi cea mai bine întreţinută, având dotările necesare unei vie(i civilizate.
România a beneficiat, în perioada interbelică, de o pleiadă de mari arhitecţi, între care Horia Creangă, Petre Antonescu, G.M. Cantacuzino, Duiliu Marcu, Ştefan Nenciulescu. Unii au continuat stilul clasic, românesc, creat de Ion Mincu, în timp ce alţii au promovat „cubismul", la modă în Europa acelor ani.
Dintre construcţiile ridicate în perioada interbelica menţionăm pe cele din Bucureşti: blocul „Aro" („Patria"), care avea la parter un cinematograf cu l 200 locuri, imobilul „Astra-Română" (din Piaţa Rosetti), Casa Monopolurilor Statului (Ministerul Industriilor), Biblioteca Academiei Române, Consiliul de Miniştri (clădirea Guvernului), Şcoala Superioară de Război (Academia de înalte Studii Militare), Facultatea de Drept, Palatul Ministerului Transporturilor, Ministerul Justiţiei, Institutul de Istorie Universală („N. lorga"), Institutul Agronomic. Ele au fost construite în stil modern, „cubist", fără multe „înflorituri" arhitectonice.
Unele construcţii au fost realizate în stilul clasic sau neoclasic: Palatul Regal (din Calea Victoriei), Banca Marmorosch, Blank (str. Doamnei), Palatul Patriarhiei, Banca Chrissoveloni etc. Multe controverse a suscitat Palatul Telefoanelor, construit în „stil american", care contrasta puternic cu clădirile aflate în preajmă şi mai ales cu Teatrul Naţional.
în aproape toate oraşele reşedinţă de judeţ s-au ridicat „palate" administrative, tribunale, biserici, cinematografe, în perioada interbelică s-au construit licee care se bucurau de un bun renume: „Matei Basarab", „Mihai Viteazul", „Gh. Şincai", „Spiru Haret",

„Sfântul Sava", „Titu Maiorescu", „lulia Hasdeu" în Bucureşti, „Fraţii Buzeşti" şi „Elena Cuza" în Craiova, „Alexandru cel Bun" în Iaşi, „Principesa Ileana" în Cluj; de asemenea, liceele din Alba lulia, Caracal, Constanţa, Caransebeş, Piatra Neamţ, Câmpulung Muscel, Gâeşti, Soroca, Tulcea, Tighina, Câmpina, Olteniţa, Rădăuţi, Câmpenii, Târgovişte, Turnu Severin, Focşani, Bacău, Bălţi, Alexandria etc. în aproape toate judeţele s-au construit şcoli normale mari, cu dotările aferente, impuse de necesităţile desfăşurării procesului de învăţământ.
Construcţii noi, impunătoare, unele dintre ele de utilitate publică, s-au realizat în toate oraşele: Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi, Teatrul Naţional din Timişoara, Hotelul „Aro" din Braşov, Hotelul „Rex" din Mamaia. S-au ridicat mari catedrale la Alba lulia, Timişoara, Cluj, Bucureşti (Elefterie, Caşin).
Dezvoltarea industriei a impus construirea unor clădiri adecvate; dintre acestea menţionăm Uzinele „Malaxa" din Bucureşti, „Astra-Vagoane" — Arad, „I.A.R." - Braşov.
Pentru facilitarea acţiunii de colectare a taxelor şi impozitelor, s-au construit, după un anumit model, sedii ale administraţiilor financiare. In perioada interbelică s-au realizat mari pieţe agroali-mentare şi hale, precum cele din Obor (Bucureşti) sau Halele Centrale din Ploieşti. Un interesant experiment s-a înregistrat în localitatea Topoloveni (judeţul Muscel), unde în 1939 s-a dat în folosinţă cea mai modernă piaţă din România, după concepţia fruntaşului naţional-ţărănist Ion Mihalache şi cu ajutorul financiar al lui Nicolae Malaxa.
Cele mai multe clădiri s-au ridicat pe terenuri virane, puse la dispoziţie de primării sau aflate în proprietatea unor persoane. Dar au existat şi situaţii când s-a procedat la demolări, unele dureroase, pentru a se înălţa construcţii moderne, pentru a se largi străzi şi bulevarde, sau pentru a se crea pieţe publice. Una dintre cele mai spectaculoase activităţi din perioada interbelică a fost extinderea unor bulevarde şi sistematizarea unor pieţe publice. Această acţiune a generat multe reacţii negative, mai ales din partea celor ale căror locuinţe au fost demolate. Spre exemplu în Bucureşti, pentru

prelungirea bulevardului Colţea de la Universitate până la Piaţa Unirii, au fost dărâmate 111 imobile[1]. Asemenea acţiuni de demolare s-au desfăşurat în zona Elefterie - Şcoala Superioară de Război, în urma cărora s-a creat bulevardul Eroilor, în faţa Palatului Regal, prin demolarea a circa 50 de imobile pentru a se construi un spaţiu adecvat devenit Piaţa Palatului, unde în 1939 a fost amplasată statuia lui Carol I. Printr-o masivă demolare a locuinţelor cu parter, unele şi cu un etaj, s-a construit bulevardul Brătianu, paralel cu Calea Victoriei, care a fost astfel descongestionată. Calea Victoriei a rămas spaţiul predilect de plimbare a „protipendadei", ea fiind flancată cu magazine de modă şi restaurante de lux. Bulevardul Brătianu — mult lărgit — era folosit mai ales de mijloacele de transport în comun, de tramvaiele electrice, care aveau o mare utilitate pentru bucureşteni. Tot în perioada interbelică s-a trasat bulevardul Elisabeta, între Calea Victoriei (Cercul Militar) şi Piaţa Sfântul Elefterie, flancat de blocuri cu 8-10 etaje, având apartamente de 2-4 camere, care au fost vândute unor persoane cu o bună condiţie materială.
In 1930, situaţia gospodăriilor individuale se prezenta astfel în principalele oraşe:

Oraşul	Nr. locuitori	Nr. gospodarii individuale	Nr. gospodarii colective
Bucureşti	639 040	158 007	2508
Cluj	100 844	24320	395
Chişinău	114896	26792	104
Cernăuţi	112427	25 896	260
Timişoara	91 580	25006	129

Potrivit normelor legale, fiecare oraş trebuia să aibă un plan de sistematizare, iar clădirile se puteau ridica numai cu aprobarea primăriei, în fapt, s-a construit mai mult la voia întâmplării, îndeosebi la periferie. Tehnicienii primăriilor nu şi-au dat silinţa să

l Constantin C. Giurescu, Istoria Bucureştilor. Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1966, p. 196.

întocmească planuri temeinice de sistematizare, astfel că, spre exemplu, din cele 81 proiecte de alinieri şi deschideri de străzi, trimise în anii 1923-1926 la Consiliul Superior Tehnic din cadrul Ministerului de Interne (care se ocupa şi de administraţia locală), au fost avizate numai 71. Legea pentru organizarea administrativă din 1929 prevedea ca toate centrele urbane şi balneoclimaterice să-şi întocmească obligatoriu planuri de sistematizare în termen de zece ani. Dar, până la sfârşitul perioadei interbelice, nu aveau planuri de sistematizare decât 10% din totalul oraşelor României, aşa cum prevedea legea.

De această situaţie au profitat multe persoane, mai ales cele care se mutau de la sat la oraş. A apărut fenomenul „construcţiilor instantanee", ridicate în mare grabă, de regulă în trei zile (sâmbăta, duminica şi lunea.), când oficialităţile nu vizitau zonele respective. Acestea erau locuinţe improvizate din lemn, pământ, rogojini bulgărite, cu acoperişuri din stuf sau carton, lipsite de orice norme igienico-sanitare. Autorităţile erau puse în faţa faptului împlinit, astfel că numai în Bucureşti se înregistrau, în 1938, peste 20 000 de asemenea locuinţe.

în aproape toate oraşele existau, încă de la mijlocul sec. al XLX-lea, parcuri şi grădini publice bine sistematizate, atât pentru plimbare, cât şi pentru distracţii. Unele aveau amenajate locuri pe care se puteau face plimbări de agrement cu barca sau cu vaporaşul, grădini zoologice, sere de flori, restaurante cu terasă, chioşcuri în care cânta fanfara militară. Renumite erau parcurile „Cişmigiu" şi „Herăstrău" din Bucureşti, „Copou" din Iaşi, „Romanescu" din Craiova, „Cozla" din Piatra Neamţ, „Trivale" din Piteşti, precum şi cele din Timişoara, Cluj, Oradea etc. Aici se desfăşurau marile festivităţi, la care participau zeci de mii de persoane şi la sfârşitul cărora se organiza „retragerea cu torţe". Parcurile erau întreţinute de personal calificat; existau reguli privind curăţenia şi ordinea publică şi se aplicau amenzi celor care le încălcau.

Duiliu Marcu, Estetica oraşelor şi înfrumuseţarea [ordin punct de vedere urbanistic, Bucureşti, 1926, p. 16.

Strada era un adevărat spectacol, mai ales în zona centrală, unde s-au introdus firme luminoase, atrăgătoare, precum: „Luvru", „Postăvăria", „Lafayette", „Moda", „La momentul precis", „La Biciul lui Cuza", „Viţelul de aur", „Cerbul înfuriat", „Doi porumbei", „La Calul bălan" etc. Ele erau şi o invitaţie adresată trecătorilor de a intra în magazin şi de a cumpăra sau consuma produsele respective. O impresie deosebită făceau vitrinele, mai ales seara. Scriitoarea britanică Olivia Manning era contrariată de eleganţa vitrinelor din Bucureşti: „în vitrinele strălucitoare se vedeau mănuşi şi mici bijuterii franţuzeşti, îmbrăcăminte englezească din caşmir şi pielărie italienească, cu etichete ciudate ca: pulover, chic, golf şi five-o'clock. Magazinele erau deschise până noaptea târziu."1 Asemenea vitrine erau amenajate de-a lungul mâţilor bulevarde din toate oraşele României.

Evident, aceasta era imaginea din centru, deoarece la periferie „spectacolul" era cu totul altul: case dărăpănate, străzi desfundate, copii dezbrăcaţi care se jucau în praf. Ici-colo câte o prăvălie Său o cârciumă, cu firme confecţionate din tablă şi scrise cu culori atrăgătoare (măi ales roşu).

In oraşele mici erau pavate 2-3 străzi, celelalte fiind desfundate. Un contemporan descria astfel străzile oraşului Alexandria în anul 1934: „Praful străzilor, în timp de primăvară, vara şi toamna formează adevăraţi nori groşi şi înăbuşitori, ce se înalţă mai ales vara în slăvile

cerului. Cine priveşte spre oraş de pe dealurile cimitirului, în timp de vară, spre seară, abia zăreşte casele şi pomii din pâcla aceea groasă de praf, ce de-abia se risipeşte spre miezul nopţii, pentru ca a doua zi să înceapă iar."2 O privelişte similară oferea şi oraşul Bârlad, unde „în timpul lunilor fierbinţi, ucenicii magazinelor stropeau cu apă trotuarele pentru ă potoli praful, muştele şi fânfarii"3.

' Olivia Manning, Trilogia Balcanică. Marea şansă, Bucureşti, Editura Univers, 1996, p. 137.

2 Ilie Catilina, Oraşul Alexandria. Monografie. 1834-1934, Bucureşti, 1934, p. 72-73.

3 Istoria Bârladului, voi. II. Volum îngrijit şi coordonat de Oltea Răşcanu-Grămăticu, Vaslui, 1998, p. 7.

Centrul marilor oraşe avea străzi asfaltate sau acoperite cu piatră cubică, frumos tăiată şi aranjată cu grijă, în forme geometrice. Pe cele două laturi existau trotuare pentru pietoni. Dar, cel mai adesea, cetăţenii circulau şi pe stradă, astfel că trasurile şi maşinile erau nevoite să-şi facă loc prin mulţime. Abia în 1930 s-a introdus semaforizarea străzilor în Bucureşti, spre nemulţumirea multor cetăţeni, care nu înţelegeau de ce era nevoie sa aştepte la „stop", când în preajmă nu se vedea nici un automobil. Constantin Tănase, celebrul comic, a realizat un spectacol de revistă pe aceasta temă, în care ridiculiza preocuparea guvernanţilor de a împrumuta forme de civilizaţie modernă şi de a cheltui sume uriaşe într-o vreme când populaţia era grav afectată de criza economică.

Zona mediană a oraşelor avea străzile pavate cu piatră de râu, cu forme neregulate; ele puneau la grea încercare stomacul pasagerilor din trăsurile şi automobilele care străbăteau asemenea zone. Ei erau totuşi mulţumiţi că puteau ajunge cu bine la destinaţie, deoarece pe jos drumul ar fi fost mult mai greu.

Spre deosebire de lumea satului, unde existenţa umană curgea lin, fără zgomot şi agitaţie, în oraş viaţa era trepidantă. Spiritul oriental continua să se facă simţit în oraşele din vechiul Regat. Vânzătorii ambulanţi ofereau un spectacol pitoresc, amuzându-i pe unii, deranjându-i pe alţii. Un ziarist scria în 1931: „în nici un oraş din lume vânzătorii ambulanţi nu abuzează atâta de stradă ca în Capitală. Urletele sălbatice şi zbieretele de pădure sparg văzduhul de cum se luminează de ziuă. Nici într-o casă de nebuni furioşi nu e atâta zgomot ca pe străzile bucureştene. Oltenii, zarzavagiii şi cei care desfac produsele pescăriilor, spoitorii, florăresele şi cei cu haine vechi se întrec care mai de care să ne asurzească pe toate registrele de fiare înfuriate, hămesite de foame, la care adăugaţi clopotele neîntrerupte ale tramvaielor şi autobuzelor, claxoanele automobilelor, huruitul camioanelor, automobilelor, birjelor şi al celorlalte vehicule şi veţi avea un tablou înfiorător de balcanic, cu mii de nebuni şi zevzeci."1

,.Revistă generala ilustrată", nr. l din ianuarie 1931.

Viaţa orăşenilor era puternic influenţată de activitatea autorităţilor publice. Acestea erau întreţinute din bugetul comunal, care provenea mai ales din taxe şi impozite. Taxele cele mai mări se puneau asupra cabaretelor şi varieteurilor (20%), după care veneau cârciumile, restaurantele, berăriile, cafenelele (10%), hotelurile, cofetăriile, băcăniile, atelierele, societăţile industriale (6%), frizeriile şi atelierele de coafură (4%). De asemenea, se obişnuia aplicarea unui timbru de l leu pentru biletele de spectacol. Unele oraşe puneau impozite pentru cei care organizau baluri, pentru posesorii de biciclete, pentru plimbările în grădinile publice, pe „condicuţele" prostituatelor etc. Au existat permanente dispute între autorităţile care doreau impozite tot mai mări şi cetăţenii nemulţumiţi de faptul că erau apăsaţi de povara a zeci de dări locale, care se adăugau la cele pentru bugetul statului.

Banii colectaţi erau utilizaţi pentru serviciile publice şi modernizarea localităţii (extinderea reţelei de apă curentă, a iluminatului public, asfaltarea străzilor şi repararea lor, curăţenia etc.) Spre exemplu, în Bucureşti între 1923 şi 1938 reţeaua de apă curentă a crescut de la 332 km la

668 km; reţeaua de canalizare a sporit de la 287 km la 581 km; străzile pavate s-au extins de la 450 km la 670 km.1
Beneficiile civilizaţiei se resimţeau mai ales în oraşele mari, în zona centrală şi în cea mediană. Ancheta sanitară din 1938 a stabilit că din 176 oraşe, 74 erau lipsite de alimentare cu apă curentă, iar 123 nu aveau canalizare, în mahalale apa se aducea de la fântâni sau de la cişmele amplasate în capătul străzilor. Lumina electrică nu ajungea în aceste zone. în Bucureşti, din 670 străzi, 371 erau iluminate şi 299 nu aveau lumină electrica. Situaţia era mult mai gravă în oraşele mici.
Salubrizarea oraşelor era o problemă importantă pentru asigurarea unei vieţi normale în aceste aglomerări umane. De regulă, pe lângă Primărie funcţiona un serviciu de salubritate, care se ocupă de curăţenia străzilor. O atenţie specială se acorda zonei centrale, unde se mătura şi se ridica gunoiul în fiecare zi. în zona mediană
* Ministerul Sănătăţii. Probleme şi realizări, voi. I, Bucureşti, voi. 1,1939, p. 436-437.
Cu tramvaiul prin Bucureşti
Podul Ferdinand (Bucureşti)

aceste operaţiuni se desfăşurau de 2-3 ori pe săptămână. Transportul gunoaielor se efectua cu camioane în oraşele mari şi cu căruţele în cele mici. Zonele periferice se aflau în grija cetăţenilor, care nu manifestau o preocupare specială pentru curăţenie.
Transportul public a cunoscut un proces de modernizare şi o dezvoltare în perioada interbelică, în peisajul cotidian al mai multor mari oraşe a intrat tramvaiul electric, care l-a înlocuit pe cel tras de cai. Această trecere a provocat şi unele reacţii negative. Un „nostalgic" scria în 1926: „Era o vreme când în Bucureşti aveam tramvaiul cu cai, sau mai exact cu un cal, pentru că o singură gloabă trăgea cutiuţa în care se înghesuiau toţi pasagerii, faţă în faţă, pe două rânduri. Un bici şi câteva expresiuni neparlamentare ale conducătorului înlocuiau motorul. Tramvaiul cu cai avea atunci un mare avantaj: se oprea unde vreai tu, ba puteai, dacă erai ofiţer, să trimiţi ordonanţa să oprească tramvaiul până ce-şi punea cocoana pălăria."1 în 1935 în Bucureşti erau 21 linii de tramvai, cu o reţea de 87 km.2 Tramvaiul utilizat în Timişoara era cel mai vechi din ţară; el a fost introdus, treptat, şi în alte mari oraşe.
Exigenţele călătorilor au crescut şi s-au diferenţiat. Dacă la începutul secolului călătoria cu tramvaiul tras de cai era un eveniment, în perioada interbelică acest mijloc de locomoţie era folosit mai ales de funcţionari, lucrători, studenţi şi pensionari. Cei din lumea bună călătoreau cu automobile proprii, nemaisuportând atmosfera din tramvai, mai ales din vagonul de clasa a H-a. Geo Bogza descrie această nouă realitate:
„E primăvară. Limuzine somptuoase alunecă pe asfalt, lin, ca pe un covor.
între acestea, cu huruit de fierărie, soseşte tramvaiul. Suie-te la remorcă, pătrunde într-una din acele cutii pe roate, care cu scârţâit amarnic este târâtă prin tot oraşul la urma vagoanelor motor. Suie-te într-o asemenea remorcă atunci când trece prin forfota strălucitoare
„Gazeta Capitalei" din l O iunie 1926. Enciclopedia României, voi. H, p. 580.

din centru! Ajunge un singur pas pentru a pătrunde într-o cu totul alta lume.
De cum intri, pe cele două bănci de lemn aşezate în lungul vagonului, expresivi ca într-o expoziţie, dai de pasagerii de clasa Il-a ai setebeului. Brutală rupere de contact cu lumea de afară. Nici dinţi strălucitori, nici pantofi lustruiţi, nici pantaloni cu dungă. Dimpotrivă. Pantofii sunt vechi, cu tocuri tocite, scâlciaţi şi peticiţi. Pantalonii sunt mototoliţi şi fără formă, când prea largi, când strânşi pe picior. Iar dinţii, negri, cariaţi, îngălbeniţi de tutun, într-o singură clipă, altă Lume; atât de brutal, altă lume.
Pe cele două bănci de lemn, femei bătrâne, încotoşmănate în şaluri vechi, cu picioarele vârâte în şoşoni diformi şi umflaţi, parcă bolnavi de dropiei. Oameni de toate vârstele, dar din acelaşi

aluat social. Cot la cot stă pensionarul bătrân, îmbrăcat în pantalon tocit, cu băiatul de prăvălie, fără palton, în haine proaste de bumbac, cu un şorţ verde în faţă, mirosind a brânză, a măsline şi a peşte sărat. Alături de ei, câte un ţăran cu mustăţi ţepoase, cu gâtul lung şi strâmb, încât nodul lui Adam pare un ou mare, de gâscă. Fete îmbrăcate în stambă, cu câte un basc vechi pe cap, cu mâini umflate şi roşii. Aceştia sunt pasagerii de clasa Il-a ai setebeului. Vagoanele-remorci, ca nişte carcere pe roate, îi poartă prin centrul oraşului, printre palate, limuzine şi magazine luxoase. E vorba mai ales de acele remorci din primele timpuri ale tramvaiului, cu două bănci de lemn în lungul lor. Când sosesc în staţie, pasagerii sunt supuşi la o grea încercare. Chiar cei care, din economie, aveau intenţia să se suie în clasa Il-a, când văd remorca de tip vechi, renunţă şi urcă în clasa I. Cei care nu renunţă, care tot la remorcă se suie, aceia sunt adevăraţii pasageri de clasa Il-a; oameni pentru care în adevăr un leu este o sumă de ţinut în seamă."1

Transportul în comun se efectua şi cu troleibuzul, introdus mai întâi în Timişoara, în 1921, apoi şi în Bucureşti, din 1929. Până la

Geo Bogza, Din anii împotrivirii, Bucureşti, Editura Tineretului, 1953, p. 245-246.

sfârşitul perioadei interbelice, transportul electric se efectua şi în Oradea, Arad, Cernăuţi, Chişinău, Sibiu, Iaşi, Brăila, Galaţi ş.a.

Totuşi, birja (trăsura) a rămas, mai ales în oraşele mici, cel mai important mijloc de transport public. Preţul era de 5-6 ori mai mare decât la tramvai, dar birjarul venea la poartă, indiferent de oră, căra bagajul, mergea pe unde cerea clientul. Plimbarea cu birja a rămas o plăcere în zilele de sărbătoare pentru cei care aveau pasiunea cailor şi nu agreau mirosul de benzină. Birjele erau de mai multe categorii; cele de lux aveau scaunele tapisate cu catifea, ' nil purta uniformă cu fireturi, iar biciul avea mânerul (coada) din lemn de abanos.

Pentru transportul interurban era folosit trenul. România dispunea de o reţea de căi ferate şi de locomotive moderne. Trenul era folosit ca mijloc de transport pe distanţe mari. Dar căruţa trasă de cai sau de boi a continuat să ocupe un loc important în viaţa cetăţenilor României. Chiar distanţe relativ mari, de 100-150 km, erau parcurse cu căruţa, deşi existau linii de tren. Cauzele esenţiale erau tradiţionalismul şi conservatorismul, dar şi preţul ridicat al biletelor de tren. O noutate absolută a perioadei interbelice a fost intrarea în cotidian a avionului. Zborurile interne cu avionul au fost inaugurate la 15 septembrie 1925, cu ocazia Expoziţiei Agricole a Basarabiei; pe atunci avionul, de tip Potez, transporta scrisori. Treptat, aviaţia a devenit un mijloc de transport pentru cetăţeni1. Avionul nu oferea un confort deosebit (pasagerii se aşezau pe bănci de lemn şi se legau cu curele), dar era un mijloc rapid şi relativ ieftin. Un bilet de avion pe distanţa Bucureşti-Galaţi costa 1.200 lei, având aceeaşi valoare cu a unui bilet de tren de clasă2. Cei mai mulţi călători erau oameni de afaceri şi funcţionari.

Un serviciu public important era îndeplinit de poştă. Fiecare oraş avea un serviciu (sau oficiu) poştal, care se ocupa de primirea, expedierea şi împărţirea scrisorilor către destinatari, în 1937, timbrele pentru scrisori aveau următoarele valori3: pentru o scrisoare

' Vezi, pe larg, Valeriu Avram, Contribuţia a naţiei la progresul societăţii româneşti, la afirmarea sa pe plan internaţional. 1920-1940 (teză de doctorat în manuscris).

„Universul" din 5 august 1928. 3 Calendarul Universul 1937, p. 32.

locală - 4 lei, în tară - 6 lei; se adăugau 2 lei pentru fiecare 20 grame în plus, şi l leu timbru de aviaţie. Pentru ziarele expediate de editori, câte 0,25 lei la fiecare sută de grame; cărţile didactice, literare, inclusiv cataloagele, câte 0,50 lei la fiecare 50 grame. Taxa de expres era de 20 Iei, peste preţurile indicate mai sus. Taxa de recomandate era de 10 lei; taxa pentru avizul de primire era de 10 lei. La o scrisoare până la 20 grame pentru Austria, Cehoslovacia, Polonia şi Ungaria se punea un timbru de 10 lei; poşta aeriană se suprataxa cu 2 lei. Taxele

telegrafice pentru fiecare cuvânt în franci era de: 0,25 pentru Albania, 0,25 - Austria, 0,43 - Marea Britanic, 0,18 - Bulgaria, 0,18 - Cehoslovacia, 0,34 - Franţa, 0,28 -Germania, 0,25 - Grecia, 0,12 - Polonia, 0,18 - Iugoslavia, 0,39 -Spania, 0,18 - Ungaria.

Datele concrete arată că viaţa la oraş se deosebea substanţial de cea din sat. Procesul de modernizare a influenţat considerabil viaţa cotidiană a orăşenilor, în timp ce ţărănimea nu beneficia de como-diţăţile specifice unei societăţi cu adevărat civilizate.

Capitolul II

<titlu>Ocupaţiile. Condiţiile de muncă

Profesiunile. Condiţiile de muncă ale ţărănimii şi ale orăşenilor
(muncitori, burghezi, funcţionari, profesori, studenţi, servitori, hingheri).

Paleta ocupaţiilor era relativ largă. După clasa de profesiuni, populaţia României era structurată astfel1:

Clasa de profesiuni	Cifre absolute	% urban	% rural
Exploatarea solului	13 070 300	4,4	95,6
Industrie	1 715 000	53,6	46,4
Comerţ-credit	722 100	66,8	33,2
Transport	505 500	62,7	37,3
Instituţii publice	866 500	62,0	38,0
Sănătate publică, sport, divertisment	198 600	70,4	29,6
Alte categorii şi nedeclaraţi	974 900	67,3	32,7

Datele statistice arată că majoritatea covârşitoare a populaţiei se ocupa de agricultură, România având o structură agrară. O anumită

Enciclopedia României, voi. III, p. 155.

ascensiune a cunoscut — comparativ cu perioada antebelică — munca în industrie, care caracterizează un stat modern, cu oameni stăpânind tehnica, disciplinaţi, capabili să se încadreze într-un anumit orar şi program de lucru, în acelaşi timp, se remarcă numărul foarte mic al celor care lucrau în „servicii", domeniu extrem de important pentru aprecierea gradului de funcţionalitate şi de civilizaţie al unui stat.

Populaţia activă pe cele doua medii de locuitori — urban şi rural -era repartizată astfel:

Teritoriul	Exploatarea solului	Industrie	Comerţ-credit	Transport	Instituţii publice	Sănătate, sport, divertisment
România	78,2	7,2	3,2	1,7	4,6	1,0
Urban	19,9	23,4	12,3	6,5	18,0	4,3
Rural	90,4	3,8	1,3	0,7	1,8	0,3

în structura populaţiei, ţărănimea se detaşa puternic prin numărul ei covârşitor. Cea mai numeroasă populaţie activă se afla în sate, unde peste 90% dintre locuitori se ocupau cu exploatarea solului, în fapt, numărul lor era chiar mai mare, deoarece şi copiii — de la 6-7 ani — precum şi o bună parte din cei care munceau în industrie, comerţ sau transporturi erau navetişti, locuiau la ţară şi lucrau pământul. Pe de altă parte, se remarcă numărul extrem de scăzut al locuitorilor de la sate care practicau alte activităţi. De regulă, sătenii care se ocupau cu „industria" (aveau prese de ulei, mori, mici ateliere) desfăşurau simultan şi munci agricole. Societatea rurala era încă una tradiţională, iar diviziunea muncii se afla abia la începuturi.

în mod firesc, o paletă mult mai largă de profesiuni se înregistra în mediul urban, unde specializarea juca un rol important, chiar decisiv, în ateliere şi prăvălii lucrau membri ai familiei, precum şi 2-3 ucenici, proveniţi cel mai adesea din rândul rudelor aflate la ţară. Circa 20% dintre orăşeni se ocupau cu agricultura, având pământ la marginea urbei, ori muncind în ferme legumicole, viticole, pomicole sau zootehnice. De multe ori bărbatul lucra în fabrică sau la o întreprindere comunală, iar familia muncea pământul; soţul se

alătura şi el nevestei şi copiilor după ce venea de la serviciu. Aşadar, nici la oraş nu era o diviziune a muncii foarte strictă, în localităţile puternic industrializate, cu întreprinderi moderne, unde şi salariile erau mari, se putea trăi din câştigul capului de familie, iar viaţa era organizată după alte principii, mai riguroase, în oraşele mici, cu câteva ateliere, în care se muncea de dimineaţa până seara, iar câştigurile erau modice, familia trebuia să-şi găsească şi alte mijloace de existenţă.

Populaţia activă era extrem de numeroasă. Semnificative sunt şi următoarele date statistice (din 1930)1:

Categorii de populaţie	Ţara întreagă		Populaţie urbană		Populaţie rurală	
	Locuitori (mii)	%	Locuitori (mii)	%	Locuitori (mii)	%
Populaţie totală	18 059,29	100	3 632,2	100	14 420,7	100
Populaţie activă	10 542,9	58,4	1 823,9	50,2	8719,0	60,5
Populaţie pasivă	7510,0	41,6	1 808,3	49,8	5701,7	39,5

România prezenta imaginea unei societăţi viguroase, cu o uriaşă forţă de muncă, în mediul urban populaţia activă reprezenta 50,2%, în timp ce în mediul rural aceasta era de 60,5%. Comparativ cu alte ţări, situaţia se prezenta după cum urmează2:

Ţara	Populaţia activa (%)
România	58,4
Bulgaria	56,2
Ungaria	48,0
Cehoslovacia	40,2
Olanda	40,1

Dezvoltarea economiei naţionale, mai ales a industriei, a avut un efect benefic asupra întregii populaţii, atât din mediul rural, cât şi din cel urban. Această dezvoltare s-a datorat, în principal, politicii guvernelor liberale, care au promovat concepţia „prin noi

l

Ibidem,p. 41. : Ibidem, p. 43.

înşine", au încurajat industria naţională prin acordarea de credite şi de facilităţi vamale, sau prin încheierea unor acorduri economice avantajoase cu diferite state. Industria naţională a avut un rol decisiv în procesul general de modernizare a. României, în creşterea gradului de cultură şi civilizaţie a populaţiei. Au apărut noi ramuri şi subrămuri industriale, cu un grad ridicat de tehnicitate, care solicitau

0 forţă de muncă pregătită, având o calificare adecvată. Guvernanţii au sprijinit acest proces prin dezvoltarea învăţământului superior tehnic şi înfiinţarea de licee economice, şcoli de meserii etc.

Situaţia ţărănimii a fost decisiv influenţată de reforma agrară înfăptuită la sfârşitul primului război mondial. Reforma ă determinat o masivă redistribuire a terenului arabil. Potrivit datelor statistice, au fost expropriate peste şase milioane de ha, dintre care 3,9 milioane au fost distribuite în loturi individuale la circa

1 ,4 milioane capi de familie.

S-au creat păduri comunale cu o suprafaţă de 540 000 ha, iar prin legea izlazurilor comunale 1,4 milioane ha au devenit păşuni pentru comunităţile săteşti. Că urmare ă aplicării reformei agrare, situaţia exploatărilor agricole era următoarea^:

întinderea exploatării agricole (ha)	Total exploatări agricole (%)	Suprafaţa totala (%)
0-5	74,95	28,0
5-10	17,10	20,04

10-20	5,50	11,95
20-50	1,70	7,77
50-100	0,37	4,53
100-200	0,17	3,95
200-500	0,13	6,66
peste 500	0,8	17,08

Dacă înainte de război predomina mărea proprietate, după 1921 ponderea acesteia s-a redus considerabil. Reforma agrară a avut

' Dumitru Şandru, Refomia agrara din 1921. Bucureşti, Editura Academiei, 1971, p. 251-252.

consecinţe pozitive, dar şi negative. Suprafaţa arabilă a ţării era de 13 700 000 ha, dintre care circa 88% era cultivata cu cereale. Ea se afla, în cea mai mare parte, în mâinile ţărănimii. Primind pământ, ţăranii şi-au ameliorat situaţia, fapt reflectat şi în modificările survenite în imaginea satului românesc. Dar foarte curând masa ţărănimii a fost confruntată cu mari greutăţi financiare. Nedis-punând de fondurile necesare, ţăranii nu au putut să-şi cumpere maşini şi unelte moderne, astfel că practicau o agricultură rudimentară. Cultivarea pământului cerea un mare volum de muncă şi un uriaş consum de energie. Exista un ciclu de producţie — semănat, prăşit, secerat, cosit, recoltat — în lunile martie-noiembrie, după care veneau trei luni de „hibernare".

Condiţiile de muncă erau grele, lucrările agricole cerând ţaranilor un mare efort fizic. Aceştia - obişnuiţi cu munca — nu-şi puneau problema de a se „odihni" atunci când muncile agricole erau în toi. La aceste munci era antrenată întreaga familie, inclusiv copiii de 6-7 ani. Potrivit tradiţiei, ţăranii se sculau „cu noaptea în cap" pentru a ajunge pe ogor atunci când se făcea ziuă. Ei nu aveau cunoştinţele ştiinţifice necesare pentru a practica o agricultură modernă, astfel că se ghidau după cele învăţate „din moşi strămoşi", orientându-se după astre şi după migraţia păsărilor. Fiindcă lucrau pământul cu mijloace primitive, productivitatea muncii era extrem de scăzută. Ei nu aveau maşini agricole, nu foloseau îngrăşăminte chimice; chiar şi vitele de tracţiune erau cu totul insuficiente. Datele statistice arată că, în 1935, circa 40% din totalul gospodăriilor ţărăneşti nu aveau mijloace de tracţiune. Pe grupe de exploatări agricole, situaţia se prezenta astfel (în procente)1:

Vite de tracţiune	Mărimea exploatării (ha)				
	0,1-1	1,1-3	3,1-5	5,1-10	10,1 în sus
0 capete	65,2	48,5	27,9	18,5	5,0
1 cap	11,9	13,2	12,0	8,5	5,3
2 capete	20,6	34,4	51,5	56,2	38,6
3-5 capete	2,1	3,6	8,3	16,1	35,1
peste 5 capete	0,2	0,3	0,3	0,7	16,0

J P. Stănculescu şi C. Ştefănescu, Situaţia economica prezentă în 60 de sate româneşti, voi. II, Bucureşti, 1941, p. 160.

Pentru a-şi lucra pământul, o bună parte a ţărănimii încheia „învoieli" cu cei ce aveau animale de tracţiune, pentru arat, cărat recolta de pe câmp, aducerea de lemne pentru foc etc. Gospodarii satului — sau „chiaburii", cum li se mai zicea — aveau 10-50 ha teren arabil, pe care-l munceau cu ţăranii din sat. De regulă se folosea sistemul „învoielii" verbale, o parte „contractantă" oferind pământul şi sămânţa, iar cealaltă braţele şi vitele de muncă; recolta se împărţea pe din două. Unii dintre proprietarii cu o situaţie materială bună şi-ău cumpărat unelte şi chiar maşini agricole. Un ţăran din Râmnic (judeţul Constanţa) avea, în 1938, o proprietate de 30 ha teren arabil, trei cai, două vaci, 200 oi, căruţă, plug, rărită, boroănă, cultivator1. Un altul, din comuna Urlaţi (judeţul Prahova), avea 21,5 ha, din care 13,5 ha de

vie. îşi construise o cramă din cărămidă cu o Capacitate de 100 de vagoane, instalaţii de distilat borhot, ăl căror alambic prelucra 3 000 kg de borhot în 24 de ore, avea teascuri, zdrobitoare moderne de struguri, pompe, pluguri, rărite, vânturătoăre, maşini de bătut porumb. Proprietarul avea o casă cu patru camere pentru el şi familia sa, precum şi o altă casă pentru personalul angajat la vie2.

Dar asemenea exploatări erau excepţii în România interbelică, cele mai multe practicând o agricultură tradiţională, cu forme de muncă învechite pentru o ţară ce dorea să-şi accelereze ritmul modernizării.

Unii moşieri - circa o mie la nivelul întregii ţări — şi-au constituit ferme, pe care practicau o agricultură modernă. Dar chiar şi aceştia îşi cultivau unele moşii prin sistemul învoielilor agricole, cu uneltele şi vitele ţăranilor. Spre exemplu, Al. S. Zissu, unul dintre mării proprietari, avea unele moşii cultivate după cele măi avansate norme ale ştiinţelor agrozootehnice, dar şi altele în care nu a investit aproape nimic. Astfel, moşia Slobozia de Jos (jud. Tecuci) de 214 ha nu avea nici un inventar, fiind cultivată în dijmă3. Este

* D. Şandru, Satul românesc între anii 1918 şi 1944, Iaşi, Casa de Presă şi Editură Cronica, 1966, p. 123.

2 Ibidem, p. 128.

3 Ibidem, p. 118.

semnificativ faptul că, deşi în 1935 existau 12 200 exploatări cu peste 100 ha, în România se utilizau doar 4 685 tractoare1. Aceste cifre indică o dotare mai mult decât precară a agriculturii româneşti din perioada interbelică.

Regimul muncii în agricultură nu a fost reglementat până la adoptarea legii din 22 martie 1937. Totul rămânea la libera „învoială" între proprietar şi ţăran. Cel de-al XHI-lea Congres internaţional de agricultură, desfăşurat la Roma în 1927, a recomandat crearea unor organizaţii şi asociaţii profesionale ale ţăranilor. Cu toate acestea, autorităţile statului român au interzis constituirea unor asemenea organizaţii sau asociaţii pe motiv că ele ar putea desfăşura activităţi subversive. La Conferinţa Internaţională a Muncii de la Geneva, din 1921, s-a discutat despre vârsta minimă de admitere a copiilor la muncile agricole. Delegaţia României a protestat împotrivă acestei idei, afirmând că organizaţiile internaţionale ale muncii nu aveau nici o competenţă în ceea ce priveşte muncile agricole, întrucât în tratatele încheiate la sfârşitul războiului nu există expresia „muncă agricolă"2.

Ţăranii români nu s-au putut organiza pentru promovarea propriilor lor interese, sau pentru încheierea unor „contracte colective de muncă", învoielile agricole variau de la o moşie la alta şi de la un proprietar la altul. Existau situaţii când proprietarul lua două treimi sau chiar patru cincimi din recoltă, în zonele cu o mare forţă de muncă disponibilă. Astfel, ţăranii din comunele Frumuşani, Herăşti, Obedeni, Valea Dragului şi Vărăşti (judeţul Ilfov) învoiţi pe moşiile lui Vintilă Brătianu, Dinu Radu Stolojan, Alexandru Lefescu şi I. NicuLescu-Dorobănţu s-au „învoit" în 1928 că, în contul a patru pogoane luate în dijmă de fiecare, recolta să se împartă pe din două, precum şi să efectueze gratuit următoarele munci: patru pogoane secerate, treierate, cărate la magazie; şase zile cu braţele; şase zile cu carul; trei pogoane arate ogor de trei ori; să dea moşierilor un coş cu porumb la fiecare pogon în contul pândăritului;

I.C. Vasiliu, Problema inventarului agricol în România, Bucureşti, 1941, p. 7. 2 G. Taşca, Politica socială a României, Bucureşti, 1940, p. 287-288.

un coş pentru impozit; patru găini; 20 ouă; să transporte dijma la gară din magazie şi să ducă şase căruţe cu băligar pe moşie1. Asemenea „învoieli" amintesc mai curând de o societate medievală decât de una modernă.

Un reputat specialist în problematica satului românesc, Dumitru Şandru, aprecia că ţăranii care lucrau cu ziua sau argaţii plătiţi în bani obţineau câştiguri „sub nivelul celui mai elementar standard de trai"2. De regulă, primeau mâncare, o sumă modică de bani, dormeau în şoproane sau în grajdurile pentru vite, învelindu-se cu sumanul adus de acasă, nu-şi schimbau rufele cu lunile, se spălau o dată pe săptămână cu apa rece cu care-şi udau faţa.
Abia spre sfârşitul perioadei interbelice s-a adoptat Legea privind organizarea şi încurajarea agriculturii (22 martie 1937). Aceasta prevedea: încheierea unor contracte scrise cu prilejul învoielilor agricole; pe lângă fiecare Cameră Agricolă se constituia o comisie judeţeană de învoieli agricole, cu misiunea de a stabili pe timp de trei ani preţul minimal al muncii agricole, preţul maxim de arendă în bani, proporţia maximă de dijme pe care o putea lua proprietarul sau arendaşul, preţul minimal al muncilor cu ziua sau cu măsura, în privinţa duratei muncii se utiliza formula: „orele de lucru obişnuite"3, în fapt, această lege nu s-a aplicat în privinţa protecţiei sociale a lucrătorilor agricoli, deoarece comisiile s-au constituit greu şi nu au ajuns la rezultate definitive. Decretul-lege din 18 septembrie 1939, care mobiliza la lucru populaţia incorpora -bilă a satelor4, a pus capăt oricărei tentative de protecţie a lucrătorilor din agricultură. Astfel, acest domeniu — în care era angrenată cea mai mare parte din populaţia României — nu a fost reglementat, rămânând la nivelul „înţelegerii" între părţi.
Condiţiile de muncă la sate au fost precare în toată perioada interbelică. Alături de câţiva „chiaburi" şi fermieri, care îşi lucrau pământul cu mijloace moderne, exista o masă mare de lucrători

' D. Şandru, Satul românesc..., p. 346.

2 Ibidem, p. 413.

3 „Monitorul oficial", nr. 67 din 22 martie 1937.

4 Ibidem, nr. 216 din 18 septembrie 1939.

nevoiţi să accepte condiţiile „învoielilor" puse de cei care aveau mai mult teren agricol şi vite de tracţiune.
Alături de ţărani, în fiecare comună existau unul sau doi preoţi, câţiva învăţători, un notar, un jandarm, un perceptor şi alţi funcţionari publici. Ei aveau „leafă de stat", dar în acelaşi timp posedau şi pământ, pe care-l lucrau cu oamenii din sat. Pământul şcolii era rnuncit de elevi şi de părinţii lor, iar cel al bisericii de enoriaşi. Mai existau diverşi meşteşugari: dulgheri, fierari, rotari, tâmplari, dogari, croitori, cojocari, uneori frizeri, care practicau meseriile respective după ce se întorceau de la munca pe ogor.
Nelipsit în lumea satului era cărciumarul, care era mereu la tejghea; când pleca după marfă, vindea soţia sau un băiat de încredere, astfel încât cârciuma să fie mereu deschisă (exceptând duminica dimineaţa, în timpul slujbei la biserică). Cârciuma era locul de întâlnire, de dezbatere şi confruntare între ţărani, aici ei îşi „vărsau" năduful pentru toate greutăţile vieţii; aici cântau, se certau şi uneori se băteau.
Oraşul era un mediu mult mai complex. Populaţia oraşelor era distribuită astfel, din punct de vedere al ocupaţiilor^:

Nr. crt.	Categoria	Nr. persoane
1	Liber-profesionişti	25 100
2	Ucenici	69300
3	Proprietari şi rentieri pensionari	128 100
4	Servitori	172400
5	Membri de familie	195 600
6	Alte profesii	316800
7	Persoane lucrând pe cont propriu	327 200
8	Salariaţi	589 400
9	Populaţie întreţinută	1 808 300

Aceste cifre arată limpede că numărul celor angajaţi efectiv în diverse activităţi publice era relativ mic, în timp ce populaţia întreţinuta şi membrii de familie însumau peste două milioane de

Enciclopedia Ramânrei, voi. I, p. 157.

persoane. Datele statistice nu sunt suficient de clare pentru a putea desprinde concluzii mai aprofundate privind diferitele categorii socio-profesionale. în mod cert, lucrătorii în fabrici, negustorii şi meseriaşii constituiau majoritatea populaţiei. Gama ocupaţiilor era foarte largă. Datele statistice arată că 65,1% dintre orăşeni erau angajaţi în industrie, 28,3% în comerţ, 3,4% în credit, întreprinderile româneşti erau de foarte mici dimensiuni; la recensământul din 1930 situaţia se prezenta astfel:

Clasificarea întreprinderilor după efectivul personalului	întreprinderi		Personal	
	Număr	%	Număr	%
Total	273 227	100	947 739	100
1 persoana	121 767	44,6	121 767	12,8
2-5 persoane	133 357	48,9	348 630	36,8
6-20 persoane	14572	5,3	128 750	13,6
21-50 persoane	1 788	0,7	55967	5,9
51-100 persoane	642	0,2	45 621	4,8
101 -200 persoane	339	0,1	47 533	5,0
20 l-500 persoane	259	-	82055	8,7
peste 501 persoane	103	-	117416	12,4

Aceste date concrete arată că întreprinderile cu mai puţin de 20 persoane aveau o pondere de 98,8% din total; 63,2% din întreg personalul angajat lucra în asemenea întreprinderi. Acest fapt se repercuta negativ asupra condiţiilor de muncă.

Potrivit recensământului din 1930, muncitorii erau repartizaţi astfel:

Ramura	Nr. persoane ocupate	Ramura	Nr. persoane ocupate
Industria alimentară	121 798	Metalurgica	101 264
Manufacturieră şi confecţii	114709	Lemnului	94301
Comerţ alimentar	114002	Exploatarea subsolului	53 288
Textila	40456	Energie electrica, apa, gaz	9012
Construcţii	32993	Hârtie	6266
Chimică	24 283	Alte industrii	785

Numărul muncitorilor a crescut după 1918, ca urmare a Unirii (îndeosebi în Transilvania, unde exista un număr mare de lucrători în întreprinderi miniere şi metalurgice), a dezvoltării industriei, transporturilor, comerţului etc., a migrării unei părţi a forţei de muncă de la sat la oraş, a angajării în activităţi productive a unui număr tot mai mare de femei etc.

Cei mai mulţi muncitori erau recent veniţi de la ţară, fapt ce le-a creat probleme de adaptare la ritmul de producţie, precum şi la tehnica nouă introdusă în marile întreprinderi.

Munca într-o întreprindere industrială cerea punctualitate, exactitate, disciplină. Pentru lucrătorii români — cei mai mulţi fiind de primă generaţie, care schimbau tradiţionala activitate rurală — aceste condiţii nu erau uşoare. Scriitorul Geo Bogza surprindea momentul venirii la lucru a muncitorilor de la rafinăria din Câmpina:

„La poartă, un ceas electric măsoară trecerea vremii. Arătătoarele negre se mişcă sub geam ca nişte păianjeni. Noaptea, cadranul e luminat, între o parte şi alta a ceasului începe zidul de beton al rafinăriei. E nesfârşit. Peste drum, pe toată lungimea lui, mici, pipernicite, locuinţele lucrătorilor, în partea aceea locul e mai jos decât nivelul străzii, încât par aşezate într-o groapă. Toată apa se scurge în curtea lor, formând băltoace.

Rafinăria e zidită chiar în oraş. Aici, cele două realităţi antagonice, fabrica şi locuinţele lucrătorilor, stau faţă în faţă. Astfel fiind, ceasul enorm din poarta rafinăriei pare că priveşte ca un ochi de ciclop spre locuinţele lucrătorilor şi le supraveghează viaţa. El le conduce odihna, somnul, visele. Arătătoarele negre înscriu în interiorul cadranului destinul câtorva mii de oameni. Viaţa tuturor e legată de mersul hipnotic al arătătoarelor pe cadran, în clipa în care arată orele schimbului, de zi sau de noapte, o sirenă începe să geamă pe acoperişul rafinăriei. Dar şi înainte de aceste ore, ceasul face să izbucnească semnale de alarmă în creierul lucrătorilor. Când arătătoarele ating o cifră cu rost fatal în viaţa lor, fără să-i fi trezit nimeni, sar deodată din somn. Ceasul de la poarta rafinăriei sfredeleşte inima oamenilor,

întrerupe înghiţitura de pâine la jumătate, frânge în două un gând început, paralizează mâna întinsă să mângâie tovarăşa de viaţă.

Cu mult înainte de mugetul sirenei, de pe toate străzile încep să apară lucrători mergând întins, neliniştiţi, căutând cu toţii din ochi cadranul ceasului. Când acesta i-a văzut, când au ajuns sub privirile lui severe şi le-a spus: bine, bine, nu sunteţi în întârziere, răsuflă uşuraţi. Dar porţile nu s-au deschis încă. Pe stradă, în faţa lor, aşteaptă câteva sute de lucrători. De partea cealaltă, o cârciumă cu mesele murdare, neocupate, înşirate în lungul trotuarului, câteva femei bătrâne de la ţară. Au întins pe jos basmale pe care au format grămezi simetrice cu fructele sezonului: 10-15 cireşe, câteva prune, 2-3 mere. Un leu grămăjoara. Cumpără băieţii tineri, ucenicii. Lucrătorii se grăbesc să fumeze ultima oară, adânc, cu sete. înăuntru, nu mai e voie. Mai mult decât într-o pulberărie, în acest lăcaş al benzinei nu e voie. Sirena scoate geamătul ei prelung, care străbate întreg oraşul. Oamenii din fata fabricii sting ţigările. Poarta se deschide larg, îi înghite pe toţi"1.

în Occident, unde oamenii munceau în fabrică de 3-4 generaţii, venirea la serviciu nu ridica nici o problemă, punctualitatea le intrase în obişnuinţă, în România, punctualitatea cerea un efort care părea uneori insuportabil.

Probleme serioase se ridicau în legătură cu condiţiile de muncă, impunându-se adoptarea unei legislaţii în materie. Reglementările din perioada anterioară primului război mondial erau cu totul insuficiente. România a aderat la Organizaţia Internaţională a Muncii, creată în 1919, dar a amânat mereu adoptarea legislaţiei cerute de acest for internaţional, pe motiv că pentru refacerea economiei erau necesare eforturi considerabile, inclusiv „sacrificii" din partea muncitorilor. Abia în 1925 s-au făcut paşi importanţi pe calea reglementării raporturilor de muncă, adoptându-se legea repausului duminical şi a sărbătorilor legale; în 1928 s-a introdus legea pentru ocrotirea muncii mino-

Geo Bogza, Din anii împotrivirii, p. 273-274.

rilor şi femeilor, precum şi pentru stabilirea duratei zilei de muncă la 8 ore; în 1929 s-a votat legea pentru contractele colective de muncă, prin care se reglementau relaţiile de muncă dintre patroni şi salariaţii din industrie şi comerţ; asemenea contracte la nivel de întreprindere au început să fie încheiate încă din 1919. Tot în 1929 s-a legalizat ajutorul de şomaj, dar acesta avea mai mult o valoare simbolică: 2,16 lei pe zi, în timp ce l litru de lapte costa 6,35 lei.

în industrie, condiţiile de muncă variau de la o întreprindere la alta. Patronatul şi lucrătorii încheiau, de regulă, un contract de muncă, în care erau înscrise drepturile şi obligaţiile părţilor. Un astfel de contract, semnat în 1928 la rafinăria „Recievenţa", prevedea1:

„Arf. /. Ziua de muncă pentru toate categoriile de muncitori din serviciul rafinăriei Redevenţa va fi de 8 ore.

Art. 2. Principiile săptămânii engleze se respectă.

Salarizare.

Art. 3. Direcţiunea rafinăriei Redevenţa acordă un spor de 5 la sută la salariile care se plăteau lucrătorilor la 15 iulie 1928. Sporul începe să curgă de Ia data arătată.
Art. 4. în ce priveşte plata orelor suplimentare, direcţiunea se obligă să plătească pentru primele două ore, după ora 5 seara, un spor de 50 la sută, iar după ora 7 seara, acest spor va fi de 100 la sută.
Art. 5. Zilele de Crăciun şi Paşti se vor plăti cu 200 la sută în cazul când se va lucra. Sărbătorile legale se vor plăti cu 100 la sută.
Art. 6. Se vor menţine şi pe viitor cele trei schimburi de la rampă şi portari.
Art. 7. Pentru lucrătorii cu schimbul se va menţine chenzina de 19 zile.
An. 8. Direcţiunea rafinăriei Redevenţa acordă lucrătorilor, în mod obligatoriu, o primă de încurajare anuală, care va reprezenta salariul pe una lună, primit de fiecare lucrător. Acest salariu va fi socotit fără suplimente. Această primă de muncă se va plăti în două

1 Izvoare prahovene, Ploieşti, 1976, p. 237-238.

rate semestriale şi anume: la l ianuarie şi l iulie ale fiecărui ,;> . Ku beneficiază de aceasta primă de muncă decât lucrătorii care vor avea o vechime în fabrică de cel puţin un an.

Concedii

Art. 9. Direcţiunea întreprinderii Redevenţa, după un an de muncă, acordă concedii lucrătorilor, prin rotaţie, după următoarele norme:
a) lucrătorii cu o vechime de la l-5 ani vor beneficia de un concediu anual plătit de 10 zile;
b) lucrătorii cu o vechime de peste 5 ani vor beneficia de un concediu anual plătit de 15 zile.
Concediul nu poate fi răscumpărat. Lucrătorul plecat în concediu va fi înlocuit, fără ca acestuia să i se plătească vreun salariu suplimentar, ci numai leafa lui obişnuită.

Chestiunea aprovizionărilor

Art. W. Direcţiunea societăţii Redevenţa va pune la dispoziţia lucrătorilor cu o vechime de cel puţin un an în fabrică lemne de foc cu preţ de cost. Cantitatea de lemne la care are dreptul fiecare lucrător va fi de 6 000 kg lemne în cursul unui an. Distribuirea celor 6 000 kg lemne se va face cu începere de la l octombrie şi până la l martie, în proporţie de l 000 kg lunar.
Art. 11. Lucrătorii vor avea dreptul la 10 litri de petrol pe lună fără plată.

Chestiuni generale

An. 12. Direcţiunea se obligă să renoveze baia care va fi pusă la dispoziţia lucrătorilor.
Art. 13. In marginile posibilităţilor, direcţiunea societăţii înţelege să construiască o cazarmă pentru odihna lucrătorilor.
Art. 14. Pentru păstrarea disciplinei, lucrătorii sunt datori să poarte respect organelor conducătoare ale întreprinderii; la fel, lucrătorii se vor bucura de un tratament binevoitor din partea acestora.
Art. 15. Lucrătorii întrebuinţaţi la curăţitul blazelor şi acei care lucrează cu acid sulfuric vor primi, pe timpul lucrului, haine şi bocanci din partea întreprinderii.
Art. 16. Plata salariilor se va face la 9 şi 18 ale fiecărei luni.

Art. 17. Durata prezentei convenţii de muncă va fi de un an, cu începere de la 15 iulie 1928 şi până la 15 iulie 1929".

După cum se observă, contractul se referea nu numai la salarii şi condiţii de muncă, ci şi la o seamă de facilităţi, vizând familiile lucrătorilor respectivi; la rândul lor, aceştia îşi asumau anumite obligaţii contractuale pentru buna desfăşurare a procesului de producţie.

încheierea contractelor colective de muncă a fost, de regulă, rezultatul unor lungi negocieri, chiar confruntări între lucrători şi patronat. Când nu se ajungea la înţelegere, muncitorii recurgeau la declanşarea conflictelor de muncă, inclusiv a grevelor. O astfel de grevă, cauzată de neîncheierea contractului colectiv de muncă, s-a înregistrat la Lupeni în august 1929. După

opt luni de tergiversări din partea patronatului, minerii au ocupat uzina electrică, oprind activitatea în Valea Jiului. In faţa acestei situaţii a intervenit armata; 22 muncitori au fost ucişi, iar alţi 58 au fost grav răniţi1.
în anii crizei economice din 1929-1933 s-au înregistrat mari mişcări sociale, din cauza înrăutăţirii situaţiei materiale a populaţiei. Guvernele au contractat mari împrumuturi externe, iar pentru achitarea lor au introdus noi taxe şi impozite, precum şi „curbe de sacrificiu" pentru salariaţi, în ianuarie 1933, când s-a anunţat instituirea celei de a treia „curbe de sacrificiu" (o nouă diminuare, cu 10-15%, a salariilor), au avut loc mişcări muncitoreşti în principalele oraşe ale tării. Armata a intervenit în forţă împotriva greviştilor de la Atelierele „Griviţa" din Bucureşti; potrivit datelor oficiale, 3 muncitori au fost ucişi, iar alţi 16 grav răniţi2. Teroarea, represiunea, uciderea unor lideri sindicali nu au rezolvat problemele sociale; ele au fost amânate, dar nu au putut fi şterse din memoria colectivă. Calea tratativelor şi a dialogului ş-a dovedit, până la urmă, cea mai bună.
M. S. Stănescu şi M. Silvian, Lupeni ieri şi azi, Bucureşti, Editura Politică, 1983, p. 104-105.
2 „Dreptatea" din 18 februarie 1933.

Ca şi în agricultură — unde unii mari proprietari aplicau pe o moşie cele mai noi cuceriri ale ştiinţei şi tehnicii, iar o altă moşie era cultivată prin sistemul învoielilor agricole — în industrie existau discrepanţe frapante nu numai de la o întreprindere la alta, dar şi în cadrul aceleiaşi întreprinderi privind condiţiile de muncă. Din acest punct de vedere, este semnificativă situaţia de la fabrica de piele şi încălţăminte „Mociorniţâ" din Bucureşti. Pregătirea materiei prime se făcea în condiţii extrem de grele pentru lucratori, fie că aceştia erau angajaţi ai lui Mociorniţă, fie că munceau la diferiţi patroni care aveau contracte pentru livrarea de piei brute către întreprindere. De-a lungul râului Dâmboviţa, în zona Abatorului, aerul era irespirabil. Cunoscutul scriitor şi reporter Geo Bogza a rămas impresionat de munca acestor tăbăcari şi a publicat un amplu reportaj:
„Pe cheiul Dâmboviţei, aproape de Abatorul care le furnizează materia primă, se întind tăbăcăriile; un întreg cartier. Sunt vreo zece fabrici, aşezate una lângă alta, majoritatea având poarta pe strada Verzişori. Strada Verzişori! Cred că n-are pereche în Bucureşti. Lungă, bolovănoasă, se târăşte printre două şiruri de ziduri şi de clădiri înalte, posomorâte. Dinăuntrul lor se aude tot timpul un zbârnâit puternic, ca de aeroplan. Nu sunt decât maşinile care presează talpa. Sus de tot, câteva ferestre prin care se văd atârnând de grinda podului, într-o imagine macabră şi grotescă, pieile puse la uscat. Par monştri spânzuraţi.
Strada Verzişori e rezervată exclusiv tăbăcăriilor. Nici un om care n-are legătură cu ele nu se aventurează pe aici. De aceea, în orele obişnuite ale zilei, când nu intră sau ies lucrătorii, strada Verzişori e cu desăvârşire pustie. Ţipenie de om. Numai zbârnâitul perseverent şi sunetele de piei spânzurând la ferestrele superioare. Iar uneori în poarta fabricii, călare pe prag, o apariţie masivă şi mustăcioasă, cu un castron de postav maro pe vârful capului: portarul albanez. Dacă eşti lucrător şi vrei să ieşi, sau daca nu eşti lucrător şi vrei să intri, nu se poate. Mustăciosul păzeşte cu priviri încruntate, pline de duşmănie.

Aşa se prezintă strada Verzişori de la un capăt la altul. Pustie, dezolanta, cu porţi mohorâte, cu acel zbârnâit strident care te face să bănui că înăuntru se petrec lucruri penibile, ca într-un loc de supliciu.
Un miros acru de borhot industrial pluteşte în aer. Şi într-o bună amiază la ora patru, bolovanii străzii răsună de hurducăturile unei căruţe. Vine din partea cealaltă, gemând sub greutate, trasă de un singur cal. Un om lat în spate, voinic, dar murdar şi puţind a hoit, o conduce. Vine de la Abator, încărcat cu piei proaspete, umede încă, pline de sânge, de abia jupuite de pe trupul animalelor. Cum sunt aruncate una peste alta, cele câteva zeci de perechi de coarne ce împung

aerul dau căruţei înfăţişarea unui monstru greoi ce s-ar îndrepta spre o pradă fără scăpare. Nu sunt închişi acolo, în curtea fabricii, câteva sute de lucrători galbeni, lipiţi pe lângă ziduri? Nu spre ei se îndreaptă oare mătăhălosul monstru? Când poarta se deschide şi namila intră greoaie, nu se aude un vaier prelung, o lamentaţie dureroasă ce vine parcă din infern?"
Intrarea unui străin într-o tăbăcărie nu era privită cu ochi buni de patron. Geo Bogza a reuşit, după câteva săptămâni de tentative, să pătrundă în fabrica lui Mociorniţă. Iată descrierea sa:
„Ce groaznică realitate, care întrece cu mult cea mai neagră închipuire! împreună cu pictorul Perahim am făcut o călătorie memorabilă şi dureroasă, în cursul căreia de atâtea ori ne-a venit în minte: «Lăsaţi orice speranţă...». Nu-mi pot stăvili deznădejdea când mă gândesc că, oră de oră, faptele acestea se petrec acolo şi nimeni nu le ştie, şi nimeni nu le poate opri.
Când poarta s-a închis în urma noastră, am simţit că fabrica ne înghite. Traversăm o curte cu pietre murdare, între care boleşte o apă stătută, roşiatică, întreg pavajul are această culoare roşiatică, spălăcită, murdară. Iar aerul din curtea fabricii pare o emanaţie a lui. îl simţi cât e de murdar, îţi dai seama de murdăria lui ca de aceea a unor zdrenţe, înţr-atât e de soios când pătrunde în nări, când trece prin trahee să chinuiască plămânii. Dar nu e numai murdar, nu e o simplă putoare. Nu i se poate spune astfel. Hoiturile, smârcurile pline de miasme put. în tăbăcării e ceva mai mult decât atât. La putoarea pieilor de animale se adaugă mirosurile chimiei

industriale; laptele de var, şi vitriolul, şi tot ceea ce e toxic şi corosiv ocupă aici cel dintâi loc. Din acest amestec infernal, dintre duhoarea hoiturilor şi acizii chimici, s-a născut mirosul specific al tăbăcăriilor. El nu numai scârbeşte, ci e în acelaşi timp un miros caustic, corosiv; arde plămânii, ochii, epiderma; te vitriolează".
După descrierea acestui peisaj, Geo Bogza se referă la munca oamenilor:
„De pe când nu pătrunsesem bine în inima fabricii, i-am văzut. Doi câte doi, încovoiaţi sub un drug de lemn pe care duceau un hardâu plin cu murdărie. Ei înşişi, din cap până-n picioare leoarcă de murdărie, având drept îmbrăcăminte un sac fără nici o formă, pe care zoaiele se depuseseră în straturi. Uneori, clătinându-se sub marea greutate, făceau să se balanseze hârdăul, şi atunci îi stropea un val de murdărie fetidă, care li se scurgea apoi în şiroaie pe pulpele goale.
Alţi oameni descârcau căruţele cu piei murdare şi pline de sânge. Apucau de un colţ şi trăgeau cu nădejde până ce pielea ceda şi le cădea în braţe ca o iubită. Oamenii le duceau într-o magazie întunecoasă. Am intrat după ei. Pe jos, ciment. Şi pe ciment, din maldăre enorme de piei puse la sare, se scurgeau cele mai pestilenţiale zemuri. Culori murdare şi leşioase, printre care se deosebeau uneori şuviţe de sânge. Aici mirosul era mai mult rânced decât corosiv.
O duzină de oameni munceau. Luau pieile în braţe, le întorceau pe o parte şi pe alta, le dădeau sare. Pieile erau ude. Aţi mirosit vreodată un câine ud de ploaie? închipuiţi-vă atunci cum pot duhni cele câteva mii de piei din prima magazie a tăbăcăriei. Acolo, rămân timp de câteva săptămâni, să putrezească puţin. Apoi sunt trecute la cenuşar. La fiecare piele două lucruri trebuiesc atacate: părul de deasupra şi grăsimea dinăuntru. Pentru această dublă operaţie sunt duse la cenuşar. Tot oamenii le duc şi tot în braţe. N-au cum se feri, trăiesc amestecaţi cu murdăria şi duhoarea, frecându-şi tot timpul braţele, pieptul şi obrazul de pieile ude şi împuţite.
La cenuşar, pieile sunt introduse în băi de lapte de var. Părul e atacat la rădăcină, grăsimea dizolvată. Şi în aceeaşi încăpere — o

sală lungă şi întunecoasă — sunt aşezate la rând trunchiurile pe care pielea e întinsă pentru a fi deperizată, roasă de păr."
în continuare, scriitorul descrie tehnologia prelucrării fiecărei piei:

„Mai întâi, e trecută printr-o maşină care smulge părul mai gros. Apoi e dată pe mâna oamenilor, în capul fiecărui trunchi, în care îşi propteşte pântecul, lucrează un om înarmat cu o cuţitoaie enormă. De dimineaţa până seara, zeci de oameni trag la rindea, pe o parte şi pe alta, pieile scoase din cenuşar.
în botul cuţitoaiei se adună şi curge apoi jos părul putrezit de pe o parte, grăsimea şi bucăţi de carne pe cealaltă. Jos, lângă fiecare trunchi, creşte un morman de murdărie infectă, pe care vin s-o încarce oamenii cu hârdaiele.
Lipsită de păr, bucata de piele, albă, jilavă, are o înfăţişare abjectă şi scârboasă. Acest aspect şi-l pierde treptat, pentru a-l câştiga pe acela obişnuit al tălpii, într-altă sală, unde sunt gropile care conţin argăseala. Sunt zeci de astfel de gropi, între ele, o bordură îngustă de ciment pe care trebuie să mergi cu atenţia cea mai mare pentru a nu cădea tu însuţi în zeama argăselii. Oameni aproape goi, desfiguraţi, muncesc o muncă satanică.
Fiecare bucată de piele legată de un drug de lemn e introdusă într-un rezervor şi scoasă peşte o oră pentru a fi trecută în altul, unde argâseala e mai tare cu un grad. Din grad în grad, 30-40 de rezervoare succesive care exaltă miasme asfixiante. E o viziune de infern munca acelor oameni goi, trecând printre zeci de gropi aburinde cu pieile monstruoase, păstrând încă forma capului şi a picioarelor, aşa cum au fost jupuite de pe animal.
în sfârşit, în alte gropi enorme, adânci de câte zece metri, pieile sunt îngropate pentru câte 2-3 luni. Vagoane întregi de talpă stau astfel îngropate în pământ, cu rumeguş de coajă de stejar presărat între ele. E metoda vegetală.
Metoda minerală, mult mai rapidă, unde operaţiile se socotesc nu cu lunile, ci cu orele, constă în tratarea pieilor cu substanţe corosive, în secţia acestei metode butoaie uriaşe sunt învârtite de puterea motoarelor, înăuntru sunt închise pieile şi acizi puternici. Aici mirosul nu e pestilent, ci caustic. Când maşinile se opresc şi

capacele butoaielor sunt desfăcute, o tărie otrăvitoare invadează fabrica şi o zeamă verzuie, vitriolantă, se scurge pe şănţuleţele arse ale cimentului.
Pe urmă, sunt vârâţi oameni acolo, în interiorul butoiului, să dea afară pieile. Când ies din nou la lumină, nu scot o singură vorbă, dar privirile lor spun că se întorc din infern."
Mulţi dintre muncitorii care prestau asemenea activităţi, bazate pe forţa fizica, erau ardeleni, veniţi în Bucureşti pentru a câştiga o sumă mai mare de bani. După aprecierea lui Geo Bogza, aceşti angajaţi „se mişcă grotesc ca nişte pinguini, alunecă, se îndeasă unul în altul. Până ce sunt puşi la muncă, în munca brută, grea, de bivol, le trece spaima de huetul fabricei, le trece şi dorul de casă. Vine scrisoarea de peste munţi că perceptorul a luat vaca şi că băiatului i s-ă betegit un picior de trebuie dus prin spitale. Ochii ardeleanului se întunecă, faţa se posomorăşţe, sub cămaşa murdară muşchii se umflă, ar luă pe cineva de gât şi l-ăr da cu capul de pereţi. Dar nu are în faţă decât o căruţă plină cu piei murdare şi sângerânde, aduse de la abator, înverşunat, le ia în braţe, munceşte cu furie, orbeşte, fără să vorbească, fără să-şi tragă sufletul sau să facă o ţigară. Prin fereastra cabinetului său, directorul zâmbeşte mulţumit: ardelenii sunt muncitori supuşi, cu tragere de inimă.
Peste două săptămâni n-ă mai rămas nimic din ciorecii albi, din ciubotele date cu seu, din privirea agera de la început. Tăbăcăriile tăbăcesc".
După parcurgerea etapelor pregătitoare, pieile intră într-o fază superioară, aceea a prelucrării mecanice. Peisajul se schimbă, dar şi oamenii:
„Pentru a munci nu e nevoie de o putere de vită, ci şi de o vigilenţă mereu trează. Apar maşinile care trebuiesc conduse, supravegheate cu atenţie. Singurii oameni care se încumetă să lucreze sunt oltenii. Exasperaţi de o sărăcie atavică, ahtiaţi după fiecare leu în plus pe care ar putea să-l câştige dacă ar vinde din puterea lor de muncă tot ce se poate vinde, oltenii luptă

cu valurile de acizi, manuie maşinile, introduc şi scot din butoaiele cu soluţii caustice pieile crude ale animalelor. După şase luni trebuiesc schimbaţi. Mai

mult nu-i tine direcţia fiindcă ştiu că, altminteri, într-o zi i-ar găsi întinşi pe lângă butoaie.
La etajele superioare încetează murdăria şi otrăvurile asasine, pentru a începe aspectul maşinist al tâbăcitului. Maşini pentru tâiat talpa, maşini pentru călcat, maşini pentru întins. Maşini. Maşini. Maşina pentru presat talpa face acel zgomot asurzitor de motor de aeroplan. De jos, pieile sunt aduse încă jilave şi groteşti, mai păstrând forma în care au fost jupuite de pe animal: o insulă zdrenţuită şi întortocheată, după cum parlagiul a desfăcut-o de pe cap cu urechi cu tot, cu picioarele mai late în dreptul genunchiului. Cuţitele intră în funcţiune, neregularităţile cad, puternica maşină îşi începe zbârnâitul, le apasă, le netezeşte"1.
Situaţia era oarecum similară la Uzinele „Malaxa", bine cunoscute în ţară şi peste hotare, în unele sectoare - cum era cel de forjă — se lucra în condiţii extrem de grele, la temperaturi ridicate şi cu riscul contractării rapide a unor boli profesionale, în alte hale se mânuiau maşini moderne.
Dar cele mai grele condiţii de lucru erau în micile întreprinderi, în ateliere, unde lipseau cele mai elementare condiţii igienico-sani-tare. Aici se lucrau câte 12-14 ore pe zi, fără repaus duminical şi fără să se respecte legislaţia muncii. A existat o anumită preocupare din partea guvernanţilor pentru asigurarea unor condiţii normale de lucru. Astfel, în 1927 s-au înfiinţat Camerele de Muncă; ele erau „organe de reprezentare şi ocrotire a muncii industriale şi comerciale"2. Acestea aveau, ca membri, reprezentanţi ai autorităţilor locale, ai patronatului şi ai muncitorilor. Din iniţiativa Camerelor de Muncă s-au organizat numeroase anchete în diverse întreprinderi, prilej cu care s-a constatat că cele mai multe încălcări ale legislaţiei în vigoare vizau durata zilei de lucru şi asigurarea condiţiilor igienice la locul de muncă. Spre exemplu, în 1937 s-au înregistrat 307 conflicte de muncă, dintre care 159 se refereau la reglementările muncii şi 107 la sporirea salariilor3. Camerele de
Geo Bogza, Din anii împotrivirii, p. 98-105.
2 „Monitorul oficial", nr. 83 din 14 aprilie 1927.
3 .Anuarul statistic al României", 1937 şi 1938, p. 293.

Muncă nu aveau posibilitatea de a-i sancţiona pe patronii care încălcau legea, ci doar de a prezenta Ministerului Muncii, Cooperaţiei şi Asigurărilor Sociale rapoarte privind rezultatele aplicării legislaţiei muncitoreşti.
Sub presiunea sindicatelor, a Camerelor de Muncă şi a Ministerului Muncii, patronatul a trebuit să satisfacă multe dintre cererile lucrătorilor, să ia măsuri vizând ameliorarea condiţiilor de muncă, în acelaşi timp, exista şi din partea multor patroni preocuparea de a asigura desfăşurarea unei activităţi normale, cu rezultate mai rodnice, care să ducă la sporirea veniturilor obţinute în întreprinderile lor. De aceea, ei acţionau pentru a detensiona din faşă conflictele de muncă, prin bună înţelegere cu lucrătorii, satisfăcând multe dintre cererile îndreptăţite ale acestora.
O caracteristică a perioadei interbelice o constituie preocuparea unei părţi a patronatului de a-şi asigura o forţă de muncă permanentă şi cu o bună calificare. Spre exemplu, pentru formarea de specialişti în industria petrolului s-au constituit şcoli de maiştri pe lângă marile societăţi. O asemenea şcoală funcţiona la Câmpina, cu secţii în Buştenari şi Moreni; ea pregătea maiştri sondori şi maiştri rafinori. De asemenea, existau şcoli de ucenici la Floreşti, Teleajen, Câmpina, Mislea, finanţate de societăţile petroliere şi de primăriile locale.
Mari întreprinderi, precum LA.R.-Braşov, au înfiinţat şcoli de ucenici, în cadrul cărora se forma forţa de muncă necesară procesului de producţie. Unele dintre ele au angajat medici şi

au amenajat dispensare, unde erau trataţi lucrătorii bolnavi. Prin colaborarea patronatului, a sindicatelor şi a statului s-au amenajat câteva staţiuni de recuperare a forţei de muncă.
Dincolo de greutăţile şi privaţiunile pe care le suportau cei mai mulţi lucrători, rămâne tendinţă generală pozitivă, vizând modernizarea relaţiilor de muncă, înlăturarea arbitrariului patronatului şi o mai eficientă intervenţie a statului prin adoptarea unei legislaţii corespunzătoare. Dezvoltarea industriei a avut un impact considerabil asupra forţei de muncă şi a societăţii româneşti în ansamblul

ei. Mihail Manoilescu aprecia: „Industria nu este numai cheia boitei statelor moderne, dar este în acelaşi timp marea şcoală a popoarelor. Nu poate sa se ridice spre formule sociale superioare poporul care n-a făcut şcoala industriei, în industrie există o multitudine de specialităţi tehnice şi ştiinţifice; aici se pot aplica imediat invenţiile şi inovaţiile; industria dezvoltă calităţi omeneşti variate, ea trezeşte în om însuşiri latente şi nebănuite. Pâstoritul corespunde pe plan cultural cu analfabetismul, agricultura cu şcoala primară, comerţul şi industria cu gimnaziul şi liceul. Industria dezvoltă calităţile intelectu ale, de rezistenţă, de disciplină. Maşina creează o formă superioară de disciplină; timpul începe să fie preţios, măsurat în minute şi secunde"1.
în perioada interbelică, statul s-a implicat în pregătirea profesională a muncitorilor. Conform recensământului din 1930, muncitorii calificaţi defineau o pondere de 38,1% din totalul forţei de muncă ocupate în industrie. Legea din aprilie 1936, privind calificarea forţei de muncă şi exercitarea meseriilor, i-a stimulat pe cei interesaţi în ridicarea nivelului lor de pregătire profesională. Progresele realizate de societatea românească în perioada interbelică se datorează, în buna măsură, muncitorilor care s-au dovedit a fi apţi pentru a mânui tehnica modernă şi a spori avuţia naţională.
Burghezia a. cunoscut în perioadă interbelică o adevărată înflorire. Ea s-a angrenat nemijlocit în procesul de producţie, desfăşurând o muncă intensă şi cu rezultate remarcabile. A fost categoria socială cea mai avantajată de politica guvernelor de după 1918. Această politică a. avut la bază, în perioada guvernărilor liberale, doctrina „prin noi înşine", care viza în principal dezvoltarea industriei naţionale. Cei care desfăşurau activităţi industriale au fost încurajaţi prin politica de credite (pe termen lung şi cu dobânzi reduse), prin acordarea de facilităţi vamale pentru achiziţionarea de maşini şi utilaje moderne în vederea realizării de produse nefabricate în ţară, prin cumpărarea de către stat a unei bune părţi a mărfurilor (mai ales a celor care interesau apărarea naţională).
Mihail Manoilescu, JZostuI şi destinul burgheziei româneşti. Bucureşti, Cugetarea [1942], p. 136.

Exista, după Unire, şi o stare de spirit favorabilă dezvoltării burgheziei. Ziarul „Patria" adresa în 1919 românilor apelul Enrichez-vous din care cităm: „Prin zel, talent şi economie, adunaţi averi reale, ca să putem ieşi biruitori din marea concurenţă a popoarelor. Am fost plugari şi intelectuali până acum. Ca să avem stăpânirea efectivă asupra ţării noastre, trebuie să devenim industriaşi, comercianţi, bancheri"1.
Primul deceniu interbelic a fost extrem de profitabil pentru burghezia liberală, în timp ce în anii crizei economice (1929-1933) s-a afirmat o categorie a burgheziei legată de capitalul străin, ca urmare a politicii promovate de guvernele naţional-ţărăniste. După 1933, o reală dezvoltare a cunoscut marea burghezie legată de comenzile statului.
România avea o burghezie tânără. Puţini burghezi proveneau din familii cu tradiţie în domeniul industriei, al comerţului sau al băncilor. Cei mai mulţi s-au format şi afirmat în primul deceniu interbelic. Spre exemplu, Nicolae Malaxa, inginer, şi-a construit mai întâi un

atelier; apoi ş-a angrenat în activităţi de mai mare amploare, în domeniul industriei constructoare de maşini. Treptat, el a devenit mare proprietar. A înfiinţat Uzinele „Malaxa" din Bucureşti, era acţionar la Astra-Arad, la Unio-Satu Mare, la I.O.R. (Industria Optică Română) - Bucureşti, la Uzinele şi Domeniile Reşiţa etc. Un caz similar este cel al lui Nicolae Mociorniţă, renumit fabricant de încălţăminte. Fiu de ţărani săraci din Ţintea (Prahova), a reuşit să obţină o bursă din partea guvernului pentru a urma cursurile Politehnicii din Bucureşti şi apoi o alta pentru Academia Economică din Paris. A lucrat, în calitate de inginer, la fabrica de pielărie a lui Grigore Alexandrescu. S-a căsătorit cu fiica patronului, devenind astfel moştenitorul averii acestuia, în 1923 a obţinut un credit de 23 de milioane de lei cu care a cumpărat un teren pe care a construit o mare fabrică de încălţăminte. Aici, ciclul de producţie era complet; de la cumpărarea pieilor, la argăsit şi apoi la prelucrarea, confecţionarea şi vânzarea produselor finite. El vin-

„Patria" din 5 aprilie 1919.

dea atât pe piaţa externă (unde furniza încălţăminte de foarte bună calitate), cât şi pe cea internă, fiind renumit pentru preţurile scăzute la care vindea bocanci, şoşoni şi cizme „populare". O evoluţie spectaculoasă a cunoscut un alt mare „boss" al industriei româneşti: Max Auschnitt, care era acţionar principal la U.D.R. (Uzinele şi Domeniile Reşiţa), la Uzinele Titan-Nădrag-Câlan, la Socomet etc. Mari burghezi erau Ion Gigurtu, Constantin Argetoianu, Oscar Kaufman, Nicolae Şapira, Ion Bujoiu, Ernest Urdăreanu. Din simpla înşirare a numelor se poate observa că originea lor etnică era diferită: români, evrei, unguri, greci etc. Toţi aceştia s-au afirmat după primul război mondial, având un rol important în dezvoltarea economiei naţionale.

După 1933, poziţiile marii burghezii s-au consolidat, beneficiind de politica numită a „comenzilor de stat", prin care guvernul acorda credite unor mari capitalişti, iar aceştia produceau marfă care era apoi cumpărată de stat. Promotorul acestei politici era guvernul liberal prezidat de Gheorghe Tătărescu, iar cel care a stimulat-o a fost regele Carol al II-lea. între cei care au beneficiat cel mai mult de o asemenea politică s-au aflat Nicolae Malaxa şi Max Auschnitt, membri de bază ai camarilei regale. La rândul său, Carol al II-lea era acţionar la Uzinele şi Domeniile Reşiţa, Societatea Mica, Societatea Anonimă de Telefoane, I.A.R.-Braşov, Uzinele Titan-Nădrag-Călan, Astra Română, fabrica Letea din Bacău, fabrica de postav Buhuşi, fabrica de zahăr Chitila, la Banca Naţională a României, Banca de Credit Român, Banca Românească etc.

Burghezia se ocupa îndeaproape de activitatea întreprinderilor, consumându-şi cea mai mare parte din timp în incinta acestora. Chiar unii mari burghezi — precum Malaxa, Auschnitt, Mociorniţă — îşi petreceau 10-12 ore pe zi în întreprindere şi interveneau direct pentru rezolvarea problemelor tehnice care se iveau, neezitând să-şi pună halatul, să intre sub o maşină care avea defecţiuni şi să o repare.

In timp, activitatea de conducere a devenit tot mai complexă, iar patronii marilor întreprinderi au angajat ingineri şi economişti cu înaltă calificare, unii dintre ei fiind adevăraţi savanţi, care îşi aplicau descoperirile în practică. De asemenea, au fost angajaţi

Sonde U din Valea Prahovei

Fabrica
de hîrtie
Letea
(Bacău)

Uzinele Ferdinand (Societatea Titan - Nădrag - Călan)

jurişti, mai ales avocaţi, care cunoşteau temeinic legislaţia în vigoare şi apărau interesele întreprinderii în relaţiile cu terţe părţi.

în România îşi desfăşurau activitatea bancheri de cea mai înaltă clasă, care efectuau tranzacţii importante, mulţi dintre ei angre-nându-se şi în industrie sau în comerţ. De asemenea, existau mari comercianţi, angrosişti, care derulau afaceri de ordinul milioanelor, atât pe plan intern, cât şi internaţional.
Alături de marea burghezie îşi desfăşurau activitatea sute de mii de proprietari de ateliere sau de firme comerciale, precum şi cămătari, care se aflau într-un contact direct şi cotidian cu masa populaţiei.
Despre ponderea burgheziei în societatea românească s-au purtat discuţii contradictorii: pe de o parte, unii considerau că ea reprezenta o minoritate infimă din totalul populaţiei, în timp ce alţii susţineau că ea era extrem de numeroasă, dominând toate sectoarele activităţii umane. De asemenea, au existat divergenţe asupra conceptului de „burghezie", a categoriilor socio-profesionale care puteau fi incluse în rândul acesteia. Cele mai temeinice analize aparţin lui Mihail Manoilescu; după studii îndelungate, el a ajuns la concluzia că ponderea numerică a burgheziei în cadrul societăţii româneşti era extrem de redusă. Mihail Manoilescu conchidea că în România, la sfârşitul perioadei interbelice, situaţia burgheziei era următoarea1:

Nr. crt.	Categoria	Nr. persoane
1	Mari industriaşi (cu întreprinderi având peste 20 lucrători sau peste 5 cai putere)	3000
2	Mari comercianţi	2000
3	Bancheri	1500
4	Agricultori (cu peste 100 ha)	10000
5	Ingineri particulari	3000
6	Economişti particulari	1 500
7	Rentieri proveniţi de la categoriile l-6	1 500

Total: 22 500 burghezi, adică 0,12 din populaţia României.
1 Mihail Manoilescu, Rostul fi destinul burgheziei româneşti, p. 109-110.
Locomoţie construită i;
•MMM* i»ssî;ÎLr!"*^!5?i=::::5ss
Cuptorul electric al oţelăriei Reşiţa

în studiul său intitulat Rost ui şi destinul burgheziei româneşti, Mihail Manoilescu includea în rândul burghezilor pe înalţii funcţionari care lucrau în industrie fără a fi patroni: ingineri, economişti, avocaţi. El însuşi recunoştea că stabilirea exactă a categoriilor de burghezi avea un grad mare de relativitate, astfel încât cifrele erau mai curând orientative.
O situaţie similară se regăsea şi în privinţa pseudoburghezilor; o persoană putea fi în acelaşi timp profesor universitar şi avocat, inginer şi economist, industriaş şi moşier, comerciant şi bancher, înalt funcţionar şi mare proprietar, avocat şi mare industriaş, profesor universitar şi bancher etc. După calcule minuţioase, Mihail Manoilescu a ajuns la următoarele date sintetice privind ponderea numerică npseudoburgheziei:

Nr. crt.	Categoria	Nr. persoane
1	Ingineri funcţionari publici	4000
2	Economişti funcţionari publici	4000
3	Avocaţi	14 000 (dintre care 500 bugetari)
4	Medici	6 000 (3 500 bugetari)
5	Universitari	2500
6	Profesori secundari	10000
7	înalţi funcţionari administrativi	6000
8	Magistraţi	3000
9	Ofiţeri	19000
10	Scriitori, ziarişti, artişti	1 000
n	Diverşi	5 000 (2 000 bugetari)

12. Pensionari, rentieri 26 000 (23 000 bugetari)
Total: 101 000 pseudoburghezi.
Aşadar, la sfârşitul perioadei interbelice, România avea 22 500 burghezi şi 101 000 pseudoburghezi, dintre care 78 000 bugetari ai statului şi 23 000 în profesii liberale, deci în total 123 500. Numărul reprezentanţilor burgheziei româneşti era „surprinzător" de mic. Dacă socotim pentru fiecare burghez o familie de 4 membri în total, atunci toată clasa noastră burgheză se ridica la 500 000 de

oameni fată de un popor de 20 milioane!1 O a doua concluzie era aceea că pseudoburghezii reprezentau mai mult de 80% din totalul burgheziei din România. Şi mai semnificativ era faptul că trei sferturi dintre pseudoburghezi trăiau din bugetul statului şi numai un sfert practicau profesiuni liberale. Burghezii propriu-zişi (22 500) şi liber-profesionişti (23 000) reprezentau împreună abia 37% (45 500) din burghezi, restul de 63% (78 000) trăind din bugetul statului. Aceste cifre arătau că burghezia românească depindea, în mod precumpănitor, de bugetul statului.
Ponderea burgheziei în lumea satului era extrem de mică. Recensământul din 1930 arăta că în sectorul agricol lucrau peste 13 milioane de persoane. Dintre acestea, doar 10 000 erau mari proprietari, l 550 ingineri agronomi, 950 ingineri silvici, 635 medici veterinari. Aceşti „ofiţeri economici" erau cu totul insuficienţi pentru a asigura practicarea unei agriculturi moderne. Aceasta este una din cauzele esenţiale ale practicării unei agriculturi tradiţionale, cu o productivitate extrem de scăzută.
In covârşitoarea ei majoritate, burghezia trăia la oraşe, unde îşi desfăşura activitatea; preocuparea ei de bază era aceea de a obţine o parte cât mai mare din bugetul statului; când căile legale nu erau suficiente, recurgea la acţiuni subterane pentru a-şi atinge obiectivul. De aceea, în perioada interbelică s-au înregistrat numeroase afaceri care au fost dezvăluite de presă, dar care aproape niciodată nu s-ău încheiat cu condamnarea vinovaţilor. Această realitate explică în bună parte reacţia negativă a majorităţii populaţiei româneşti faţă de burghezie, în care vedea o categorie care trăia din impozitele şi taxele puse de guverne pe seama cetăţenilor, care se deda la tot felul de afaceri necurate, cunoscute, dar nepedepsite.
Populaţia României a cunoscut în perioada interbelică o diversificare din punct de vedere al statutului social, al ocupaţiilor, al nivelului de cultură şi civilizaţie, astfel încât şi viaţa ei cotidiană a devenit mai complexă şi variată.
l
Ibidem, p. 110.

Una dintre categoriile socio-profesionale cu cea mai spectaculoasă ascensiune după 1918 a fost aceea a funcţionarilor. Numărul lor a crescut rapid, ca urmare a modernizării aparatului de stat şi a necesităţilor resimţite de noile provincii, mai ales de Basarabia, unde vechii funcţionari şi-au părăsit posturile. Statutul funcţionarului public, intrat în vigoare la l ianuarie 1924, prevedea că erau funcţionari acei cetăţeni „care îndeplinesc un serviciu public permanent (civil sau ecleziastic) la stat, judeţ, comună sau la instituţiile al căror buget este supus aprobării parlamentului, guvernului sau consiliilor judeţene şi comunale". După Unire nu a existat o evaluare corectă a necesităţii de funcţionari publici, astfel că numărul lor a crescut foarte mult. Din 1927 s-a ridicat problema reducerii numărului de funcţionari, deoarece aceştia reprezentau principala povară pentru bugetul statului.
în anul bugetar 1934, numărul funcţionarilor pe ministere era următorul1:

Ministerul	Nr. funcţionari
Instrucţiunii Publice, Cultelor şi Artelor	80 181
Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor	43582

Apărării Naţionale	34989
de Interne	30812
de Finanţe	22765
de Justiţie	13 689
Agriculturii şi Domeniilor	12076
Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale	7765
Industriei şi Comerţului	1 682
Afacerilor Străine	467
Consiliul de Miniştri	43

Deşi aparatul birocratic al statului a crescut, el nu a depăşit o anumită limită a rezonabilităţii. Numărul relativ mare al funcţionarilor de la Ministerul Instrucţiunii Publice, Cultelor şi Artelor se datora faptului că el cuprindea învăţători, profesori şi preoţi,

„Anuarul statistic al României", 1937 şi 1938, p. 30.

prezenţi în fiecare localitate din România. Este de observat că Preşedinţia Consiliului de Miniştri avea doar 43 funcţionari publici, ceea ce demonstrează că guvernul acţiona prin miniştrii săi, că nu se inventaseră încă funcţii precum cele de consilieri şi experţi întreţinuţi din bugetul statului. Cu toate acestea, opinia publică avea sentimentul că existau prea mulţi funcţionari şi că numărul lor ar trebui redus. De altfel, când se aflau în opoziţie, partidele politice făceau promisiuni vizând diminuarea numărului de funcţionari, pe care însă le abandonau în momentul când ajungeau la putere.

La funcţionarii de stat se adăugau cei din întreprinderile industriale şi comerciale, de transport, din regiile autonome, precum şi funcţionarii de la consiliile judeţene şi comunale, în total, România avea circa 600 000 de funcţionari de diverse categorii.

Ei au avut un rol important în procesul de modernizare a ţării, în asigurarea funcţionării mecanismului de stat şi a instituţiilor publice. Dacă România a cunoscut o dezvoltare şi o modernizare în perioada interbelică — şi aceasta este o realitate de necontestat — în mod cert funcţionarii şi-au adus propria lor contribuţie. Aceştia nu erau doar etnici români, guvernele promovând o largă deschidere faţă de toţi funcţionarii care depuneau jurământ de credinţă faţă de statul român. O analiză statistică arată că în oraşe precum Bistriţa, Sibiu, Braşov, Chişinău şi Cernăuţi majoritatea funcţionarilor proveneau din rândul minorităţilor etnice.

Funcţionarii aveau, în general, condiţii bune de muncă: lucrau în birouri, feriţi de intemperiile naturii, iar ziua de muncă era de 6 ore. Lucrul începea la 8 sau chiar la 9 dimineaţa. Existau şi instituţii în care se făcea o pauză de prânz, de 2-3 ore, iar munca se relua după masă. Funcţionării erau liberi duminică şi aveau concediu o lună pe an. Dorinţa de a fi funcţionar animă o bună parte a populaţiei, mai ales a tineretului. A fi funcţionar la poştă sau la primărie era un titlu de mândrie. Pe lângă salariu, care se acorda în funcţie de gradaţie (vechime, calificare), funcţionarii primeau indemnizaţii de chirie, de localitate şi de familie (căsătorie şi copii).

Mentalitatea funcţionarului român nu s-a schimbat esenţial comparativ cu perioada anterioară. El a continuat să se considere

superior celor care veneau la ghişeu şi avea adeseori plăcerea de a-i şicana pe solicitanţi. Geo Bogza scria:

„în natură, ora 8 dimineaţa nu are o semnificaţie deosebită, în oraşe, are insă una cumplită: e ora registrelor. Peste noapte, registrele au stat închise în sertare sau în case de fier, ca în nişte cavouri. Dar la 8 dimineaţa reapar.

E ora când în camerele cu pereţii afumaţi şi cu inscripţia «Scuipatul pe jos strict interzis», registrele sunt larg deschise cu toată suprafaţa lor de cifre, de vid şi de moarte.

Un domn bătrân, cu ochelari, cu umbrelă şi cu galoşi vechi, a luat dintr-o staţie tramvaiul, l-a schimbat cu altul, s-a dat jos, a privit ceasul, a pornit repede, a dat un colţ, a ajuns, a urcat gâfâind treptele şi-a svârlit paltonul şi pălăria şi s-a instalat la ghişeu cu registrul în faţă, ca un călău lângă cuţitul ghilotinei. E ora 8 fix.
La 8 şi un minut, prima victimă se şi prezintă. Caracatiţa birocratismului se trezeşte din somn şi-l ia în primire: vino mâine."1
Desigur, existau mulţi funcţionari corecţi, conştiincioşi, care îşi iubeau meseria. Dar publicul nu-i reţinea pe aceştia, ci doar pe cei care-i făceau şicane.
Poate că în nici un domeniu nu existau discrepanţele de pregătire şi de statut social ca în acela al funcţiilor publice. Aici intrau şi portarul (uşierul), şi ministrul sau profesorul universitar. Umilinţa micului funcţionar în faţa superiorului său se transforma rapid în trufia aceluiaşi funcţionar în relaţia cu cetăţeanul de la ghişeu. La rândul lor, mulţi directori din ministere ţineau să-şi evidenţieze cu orice preţ superioritatea, atât prin comportare, cât şi prin vocabular. Un om ca Malaxa sau Auschnitt - cu averi colosale - avea cu subordonaţii (ingineri, tehnicieni, muncitori) relaţii apropiate, de muncă. Un director din minister nu concepea să discute cu subalternii decât în orele de audienţă, sau atunci când îi chema „la ordin".
Trufia acestor înalţi funcţionari pornea din convingerea că decizia lor putea marca puternic nu numai persoane, dar chiar şi destinul ţării, cel puţin în domeniul pe care îl conduceau, înalţii
Geo Bogza, Din anii împotrivirii, p. 256.

funcţionari primeau în audienţă de pe la ora 12. Această ora era întipărită în mintea fiecărui român care avea de rezolvat o problema cu statul. Un reporter al vremii scria:
„Străzile s-au umplut de oameni şi de automobile, în birouri e timpul când telefoanele sbârnâie mai nervos decât la orice altă oră a zilei. E ora ministerelor şi a miniştrilor. E ora grea şi dificilă când miniştrii încep să primească în audienţă. Un sfert din călătorii care au sosit în Bucureşti de la război şi până azi au venit pentru aceasta oră. Ora când miniştrii iscălesc hârtiile pe care le scot din buzunar amicii politici.
E ora când din asemenea iscălituri, pe asemenea hârtii, se pot câştiga zeci de milioane. Fabuloasele afaceri care au avut loc în România în ultimii 20 de ani, la ora aceasta şi-au primit certificatul de naştere. Pentru ora aceasta, călătoresc toată noaptea cu trenul şi sosesc în Bucureşti prefecţi, partizani politici, tot felul de oameni de afaceri. La 12, ceea ce fusese numai un proiect, numai un vis, poate deveni realitate. Ministrul a iscălit. Şi numaidecât păduri încep să fie tăiate, în gări se grămădesc vagoane cu porci, din Constanţa îşi iau drumul vapoare cu petrol.
Ora marilor afaceri e o oră intensă şi multiplă. Soarele trece la meridian, miniştrii iscălesc, oraşul trepidează şi vuieşte. Tot la 12, sirenele fabricilor şuieră pentru repausul de prânz. Oamenii plătiţi cu 40 de lei îşi întrerup munca pentru o oră şi, aşezându-se pe lângă ziduri, în cea mai mică umbră a zilei, scot din buzunare sferturi de pâine şi desfac din bucăţi de ziar castraveţi muraţi.
Din cel mai înalt punct de pe cer, soarele luminează totul foarte bine"1.
Exista o anumită deosebire de percepţie publică între funcţionarii din ministere, prefecturi şi primării, pe de o parte, şi marea masă a funcţionarilor de stat, care erau învăţători şi profesori, pe de altă parte. Aceştia erau personalităţi agreate şi stimate în localitatea în care îşi desfăşurau activitatea.
Ibidem, p. 260.

O altă categorie socio-profesională distinctă era aceea a intelectualilor. Aceştia reprezentau o pătură relativ subţire în cadrul societăţii româneşti din perioada interbelică. Potrivit

recensământului din 1930, numărul intelectualilor - adică al celor care aveau şi alte studii decât cele primare — era următorul:

Grade de instrucţie	Nr. persoane	%
secundară	705 108	8,6
profesionala	262231	3,2
universitară	90653	1,1
alte şcoli superioare	42354	0,4

Categoria cea mai numeroasă de intelectuali era reprezentată de cadrele didactice — învăţători şi profesori; ei erau în acelaşi timp funcţionari publici, deoarece erau plătiţi de stat. Numărul celor care terminaseră universitatea (sau un alt institut de învăţământ superior) era totuşi relativ mic, raportat la cei 18 milioane de locuitori ai României. Cu toate acestea, intelectualitatea a fost o prezenţă activă şi extrem de dinamică în cadrul societăţii româneşti, aducând o contribuţie notabila la creşterea gradului de cultură şi civilizaţie a poporului, precum şi la afirmarea României în lume prin creaţiile de reală şi recunoscută originalitate. Chiar dacă au fost şi opinii contrare, datele concrete arată că puterea politică a manifestat o reală condescendenţă faţă de intelectuali. Liderii politici nu se considerau superiori profesorilor, scriitorilor, ziariştilor, astfel că — indiferent de convingerile lor intime — au acceptat ideea că un intelectual este o valoare care trebuie respectată.

Munca intelectualilor depindea de locul în care îşi desfăşurau activitatea. Institutorii, învăţătorii şi profesorii aveau între 14 şt 16 ore pe săptămână, cu un orar fixat la începutul anului şcolar. Profesorii universitari aveau un program relativ lejer, de 4-6 ore pe săptămână, orarul fiind fixat de fiecare cadru didactic, în funcţie de propria opţiune. Universitarii aveau o activitate multiplă, ei participând la congrese şi conferinţe internaţionale, efectuând stagii de documentare în străinătate sau desfăşurând activităţi politice.

Liceul din Chişinau (în prezent, Muzeul de îs

Biblioteca Centrala Universitara (Iaşi)

Mulţi profesori universitari au rămas în memoria studenţilor prin calitatea excepţională a cursurilor, ca urmare a unei documentari îndelungate şi a unor reflecţii de mare profunzime asupra subiectelor abordate. Iată, de exemplu, aprecierile lui Ion Zamfirescu, fost student al lui N. lorga: „Lecţiile lui N. lorga nu ţineau să fie spectaculoase. Erau rostite simplu, liber, natural, mai mult în ton de «causerie» decât într-unul de sistemă şi organizare normaliană. în unele momente însă, când chestiunea ajunsă în discuţie îi părea de o însemnătate specială, tonul său arbora rigoare. Devenea, atunci, autoritar şi sentenţios. Căpăta, după împrejurări, accente profetice şi caracter de avertizare. Vorbea întotdeauna stând în picioare. Totul în statura, în gesturile sale, în modulaţiile vocii, ne părea impunător. Impunător — adaug — dar nu prin solemnitate rece, distantă, ci dimpotrivă, prin francheţe şi spontaneitate. Nu se folosea de note de curs; îşi rostea întreaga prelegere în mod liber, autentic, parcă lăsându-se în voie pe seama inspiraţiei şi a formei concepute în clipa aceea. Nu arareori — fie ca parte constitutivă a materiei în cauză, fie ca asociere de idei sub formă de paranteze şi digresii -profesorul intra în iactanţa. Atunci, devenea polemizant; dezvăluia nemulţumiri şi dezamăgiri personale; mergea câteodată până la a întocmi rechizitorii contemporane. De regulă, ni se adresa direct, într-un stil comunicativ de bună oralitate familiară. Ne dădea sentimentul că toţi cei de faţă i-am fi apropiaţi sufleteşte; implicit, şi îndeajuns de apţi şi de pregătiţi pentru a-i întâmpina şi a-i tălmăci cum se cuvine destăinuirea. Pentru moment, poate, aveam impresia că lecţiile sale ieşeau pe loc, fără vreun plan anumit, din vasta şi tumultuoasa lui bogăţie de cunoştinţe. Treptat-treptat însă aveam să-mi dau seama de contrariu. Fondul lecţiilor, întotdeauna, exprima elaborare, convergenţă, drumuri sigure înspre o finalitate. Intuiam în aceste întrepătrunderi şi macerări îndelungi, în straturi şi tăceri ale unei conştiinţe efervescente. Reieşea limpede, până în cele din urmă, şi de la ce pornise, şi la ce trebuia să se ajungă. Intr-

adevăr, abundau digresii, paranteze, asocieri lăturalnice ori complementare de idei. Acestea, toate, erau şi în firea profesorului, şi în natura comunicărilor sale; intrau contextual, de asemenea, în

culoarea şi partitura temelor tratate. Vorbitorul, însă, nu lăsa ca prezenţa acestora să devină covârşitoare. Aveau o misiune complementară, nu şi fundamentală; contribuiau la crearea de atmosferă, într-o dezbatere ce-şi avea întotdeauna o linie de fond pe deplin asigurată"1.
O asemenea personalitate nu putea să nu provoace invidia şi răutatea multor colegi, geloşi pe succesul profesorului lorga. Deşi era un mare specialist în istoria românilor, N. lorga nu a putut ocupa niciodată catedra respectivă, rămânând să predea cursurile de istorie universală. Şi aici s-a simţit „acasă", copleşindu-şi auditoriul prin vastitatea cunoştinţelor, prin conexiunile pe care le făcea, prin maniera de expunere. George Călinescu descria astfel o lecţie ţinută de N. lorga la Universitate: „N. lorga avea multe afinităţi cu zmeul din poveste. După cum buzduganul acestuia îşi preceda stăpânul izbind în poartă, în uşă, spre a se aşeza apoi singur în cui, tot astfel glasul profesorului lorga se auzea indistinct pe scări şi pe culoare, înainta intensificându-se viforos, apoi intra adus de un val de studenţi retardari în mijlocul sălii cucernice. La sfârşii apărea şi N. lorga, identificându-se cu autorul glasului. Marele istoric îşi potolea respiraţia accelerată cu câteva spirite, căuta neliniştit prin sală, fulgera uşa cutremurată de spatele staţionarilor pe culoar, se aprindea, vocifera, decapita cu degetul prin aer un duşman nevăzut. Apoi devenea vesel. Găsise legături spirituale, pe care deseori uita să le comunice auditoriului. Vorbea cu graţia leneşă a femeii căreia i se face o dulce violenţă. Avea în priviri vanităţi mărunte, îşi culca urechea pe sonoritatea moale a cuvintelor, stabilea cu ascultătorul mici corespondenţe delicate, prin zâmbete galeşe cu sclipiri confidenţiale. Deşi conferinţa prezenţa cea mai strânsă coeziune, N. lorga părea că şi-o improvizează dintr-un material de ocazie. Căutându-şi febril batista prin buzunar, găsea felurite însemnări suspecte pe care le răsucea cu bănuială, le citea mirat ca pentru sine şi, găsindu-le interesante, le adăpostea din nou în receptacolul profund al redingotei. Câteodată, privea cu îngrijorare spre uşi şi ferestre ca spre a
l Ion Zamfirescu, Oameni pe care i-am cunoscut, Bucureşti, Editura Eminescu, 1987, p. 24-25.

se sustrage unor spioni ascunşi. Vocea sa se cobora, se prefăcea într-o şoaptă prudentă, cu aerul de a face auditoriului destăinuiri grave. Respiraţia tuturor rămânea tăiată de curiozitate şi teama, o nelinişte încordată apăsa pretutindeni, iar toamna ai fi putut auzi ritmul lent al ploii lovind pe acoperişuri, sau bolboroseala monotonă a streşinilor. Deodată, N. lorga devenea mânios. Simţise în freamătul lanului de capete trădarea, ostilitatea. Vindicativ, oratorul supunea publicul unui rechizitoriu zgomotos. Sală se umplea de grindina, de ceaţă şi de tunete. Străpunşi de degetul răzbunător al lui N. lorga, duşmanii invizibili se prăbuşeau surd pe duşumea, în timp ce cuvintele cădeau ca trăsnetele într-un copac noduros. Apoi furtuna se potolea. După cum copiii, după un gest de violenţă, îşi descărcaţi inima grea de hohote de plâns, tot astfel oratorul extenuat se făcea supus, implorator: cerşea protecţie, bunăvoinţă, puţină iubire. Căuta printre ascultători un chip prietenos, un zâmbet de speranţă, un elogiu consolant. Uneori, cei doi ochi umezi cădeau asupra unui biet ascultător terorizat. Conferenţiarul avea aerul de ă-l lua la o parte, de a-i face confidenţe măgulitoare, îl bătea cu vorbele amicale pe umeri, îi făcea mulţime de gingăşii nespuse, în vreme ce restul publicului asista respectuos la o întrevedere ce s-ar fi părut că nu-l priveşte. Repede însă N. lorga redevenea nemulţumit. Pacientul era dispreţuit, mustrat, împuns cu degetul în direcţia coastelor, apoi, printr-un proces clamoros, consemnat vindictei publice, în cele din urmă, conferenţiarul, urmărit, dădea semnele unei decepţiuni universale, în sentinţe biblice se ridica

deasupra patimilor mărunte, se închidea în negura de fum a unei înălţimi inaccesibile şi, întocmai ca Moise, spărgea tablele legii aduse unui popor netrebnic, tunând asupra sălii profeţii grozave, pleca întunecat de o justă mânie, în aplauzele ropotitoare ale auditoriului"1. Un asemenea profesor a fost contestat şi atacat mai ales de cei care se simţeau eclipsaţi de uriaşa lui personalitate. Nicolae lorga era un „fenomen al naturii", uluind prin multitudinea domeniilor

G. Călineseu, Istoria literaturii române. De la origini până in prezent, Ediţia a Il-a, revăzută şi adăugită. Ediţie şi prefaţă de Al. Piru, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 615.

abordate. Avea dreptate George Călinescu atunci când scria despre N. lorga: „El e un specialist total, un istoric care a sorbit apa tuturor. Nu este cu putinţă să-ţi alegi un domeniu oricât de îngust şi umbrit din istoria română fără să constaţi că N. lorga a trecut pe acolo şi a tratat tema în fundamentul ei. Multă vreme istoricul următor va fi osândit să corecteze, să sporească sintezele lui N. lorga (de unde şi critica tehnică), plăcerea de a intra într-o pădure virgină îi va fi refuzată. Cunoaşterea aproape monstruoasă a istoriei universale şi române în cele mai mici detalii, direct de la izvoare, i-a îngăduit istoricului să improvizeze la cerere şi în scurt timp istorii parţiale: monografii de oraşe, de domenii, de familii, istorii de relaţii, istoria bisericii, istoria armatei, istoria comerţului, istoria literaturii, istoria călătorilor străini, a tipăriturilor. Şi acestea nu sunt simple îndreptare, sunt sinteze complete, exhaustive, uneori disperant de amănunţite, egoiste în note până a nu lăsa altuia bucuria unui adaos"1.
Personalitatea lui N. lorga a devenit sufocantă chiar şi pentru mulţi studenţi, care simţeau nevoia de a se apropia de un magistru, de a fi luaţi în seamă şi consideraţi parteneri de dialog. Pe acest fond, în anii '20-'30 o mare popularitate a dobândit în rândul studenţilor de la Facultatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti conferenţiarul Nae loneşcu2. Fostul său student Mircea Eliade îşi amintea: „Amfiteatrul «Titu Maiorescu» era arhiplin şi am găsit cu greu un loc în fund, tocmai în ultima bancă. A intrat un bărbat brun, palid, cu tâmplele descoperite, cu sprâncenele negre, stufoase, arcuite mefistofelic şi cu ochii mari de un albastru sumbru, oţeliţ, neobişnuit de sclipitori; când îşi repezea privirile pe neaşteptate dintr-un perete în altul, parcă ar fi fulgerat în amfiteatru. Era slab, destul de înalt, îmbrăcat sobru, dar cu o neglijenţă elegantă; şi avea cele mai frumoase şi mai expresive mâini pe care le-am văzut vreodată, cu degetele lungi, subţiri, nervoase. Când vorbea, mâinile îi modelau gândirea, subliniau nuanţele, anticipau dificultăţile, sem-

1 Ibidem,p.f>n.

^ O excelentă analiză a activităţii desfăşurate de N. lorga, Nae loneşcu, Mircea Eliade şi a relaţiilor dintre aceşti trei mari cărturari a realizat Valeriu Râpeanu, în cartea N. lorga, Mircea Eliade, Nae loneşcu, publicată la Editura Arta Grafică în 1993.

nele de întrebare. A fost primit, cum se obişnuia pe atunci, cu aplauze; dar Nae lonescu le-a contenit, ridicând brusc braţul: «Dacă aveţi dreptul de a aplauda, ne-a spus, ar trebui sa-l aveţi şi pe arela de a huidui când nu v-o plăcea o lecţie. Dar legea interzice huiduiala în sălile Universităţii. Aşa că vă rog să nu aplaudaţi»"1.
Nae lonescu nu dorea să fie considerat „magistrul", ci pur şi simplu „profesorul" dispus să poarte un dialog cu „colegii" săi din bănci. Ştia să incite spiritul nonconformist al tinerilor săi studenţi, cărora li se adresa cu cuvintele: „Ce filosofie, domnilor? Ficţiune, domnilor, asta e!" Nae lonescu afirma că „fiecare om e singur cu gândul lui, că filosofarea e o activitate strict personală şi că filosofii îşi împrumută numai vocabularul, de cele mai multe ori răstăl-măcindu-l şi pe acesta [...] Cărţile nu fac doi bani în filosofie [...] Ceea ce trebuie este să gândiţi autentic. Adică să vă gândiţi la înţelesul vorbelor pe care le folosiţi. Cel mai bun curs de logică ar fi un curs de filosofia gramaticii"2. Nae lonescu — „profesorul", cum i se spunea

— lăsa impresia că nu se pregătea în mod special pentru curs, venea la catedră cu câteva notiţe scrise pe o carte de vizită pe care o scotea din buzunar. „Alteori venea, se aşeza pe scaun, tăcea câtăva vreme, căutând parcă să organizeze mintal ce va spune, şi, pe urmă, începea. Gândirea lui se constituia atunci, vie, direct în faţa noastră. Vedeam omul care şi-a pus o problemă şi care se gândeşte la ea. Vorbea adică cu sine, în faţa noastră, despre cum s-ar putea rezolva. Totdeauna încerca mai multe drumuri. Când apuca într-o direcţie, nu ştia încă unde-l va duce. Când, luând-o în altă direcţie, o istovea, dar îi rămâneau îndoieli nedezlegate, încerca o nouă cale. După fiecare lecţie rămânea o întrebare deschisă, uneori de la un curs la altul, şi chiar de la un an la altul."3

Studenţii erau captaţi de acest mod de expunere al lui Nae lonescu, participând ei înşişi la „marea aventură" intelectuală. In realitate, Nae lonescu era un mare actor. Citise foarte mult, avea o

1 Mircea Eliade, Memorii (1907-1960), Bucureşti, Editura Humanjtas, 1991, p. 112. Mircea Vulcânescu, Nae lonescu. Aşa cum l-am cunoscut, Bucureşti, Editura Humanitas, 1992, p. 25-26. 3 Ibidem,p.27.

cultură filosofică solidă, ştia exact ce trebuie şi cum trebuie să spună, dar, la catedră, îşi juca rolul. El susţinea că filosofia nu se învaţă şi de aceea nu-i agrea pe „tocilari", care la rândul lor erau întotdeauna dispreţuiţi sau temuţi de colegi, tocmai din cauză că „ştiau prea mult", citiseră prea mult. în acelaşi timp, îi plăceau oameni inteligenţi, capabili să gândească, să-şi pună probleme, să le rezolve; la curs, şi mai ales la seminar, când un student ridica o problemă şi căuta să-i găsească rezolvarea, profesorul îi punea numeroase întrebări, căuta să-l „încurce", iar când tânărul reuşea să „iasă cu bine" din această confruntare devenea un „coleg". Folosea un fel de pedagogie negativă, care a dat rezultate excelente, reuşind să adune în jurul său o pleiadă de tineri de cea mai bună calitate: Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Traian Herseni, Mihail Sebastian, Constantin Flora, Vasile Băncilă ş.a.

Nae lonescu a fost unul dintre profesorii care au făcut „şcoală", reuşind să se impună şi să impună personalităţi. La el esenţial era ca interlocutorul să susţină un dialog, să-şi apere ideile, să fie convingător. Era o structură socratică; intervenea pentru a ajuta la aflarea adevărului, iar nu pentru a-l impune; mergea întotdeauna la texte, la marile opere filosofice, şi detesta scrierile despre acestea. Fiecare trebuia să descopere el adevărul lui, să-şi clădească, pe această bază, propriile convingeri.

în perioada interbelică au existat numeroşi profesori de mare valoare la toate facultăţile şi în toate centrele universitare, care au contribuit decisiv la formarea unor cadre cu o înaltă calificare în toate domeniile ştiinţei şi culturii.

Dar au existat şi „uscături", oameni promovaţi pe bază de relaţii politice, sau care foloseau titlul universitar pentru a parveni în alte domenii. Pentru unii dintre aceştia, absenţa de la cursuri şi semi-narii devenise o obişnuinţă. Nu arareori se întâmpla ca studenţii să vină în sala şi la ora indicate la avizier şi să nu apară nici un dascăl, lorgu Iordan relata că un profesor din Iaşi, decan de facultate, nu ţinea decât 15-20 lecţii pe an.

„Se înţelege că el, în calitatea sa oficială, nu putea «trage la răspundere» pe colegii care predau mai mult sau mai puţin ca şi el,

presupunând că l-ar fi interesat serios problema, ceea ce nu era deloc cazul. De altfel, el era unul dintre decanii care «împărţeau» taxa de frecvenţă, profesorilor. Aşa se explică realegerea lui, nu numai în continuare (din doi în doi ani), ci şi după ce îi luase locul altcineva: a doua realegere nu era legal posibilă.

Numeroşi profesori ai Universităţii ieşene aveau interese personale (în sens foarte larg, adică şi familiale, politice etc.) la Bucureşti şi, chiar atunci când nu erau bucureşteni propriu-zişi, îşi

stabileau domiciliul în capitala ţării, de unde se deplasau, când şi cum puteau, la Iaşi spre a-şi face «datoria». Mergeau - mă refer ca exemplu la un coleg al meu - cam o dată pe lună şi, în cele două zile cât stăteau la catedră, făceau până la 14-18 ore de curs şi seminar, deci pentru o lună întreagă."1

România avea un număr relativ mare de studenţi, în anul universitar 1935/1936 existau 28 900 studenţi şi 9 328 studente, deci în total 38 121 studenţi la o populaţie de circa 18 milioane locuitori. Pe primul loc se situa Universitatea din Bucureşti cu circa 22 000 studenţi. Analizele statistice au demonstrat că numai 1,5% dintre elevii de origine etnică română care începeau şcoala primară ajungeau studenţi, în timp ce procentul acestora era, în cazul evreilor, de 7,6%2.

Comparativ cu alte ţări, raportul dintre populaţia totală şi numărul de studenţi se prezenta astfel3:

Ţara	% din populaţie
România	0,14
Cehoslovacia	0.22
Ungaria	0.19
Bulgaria	0,16
Polonia	0,15
Franţa	0,20

lorgu Iordan, Memorii, Bucureşti, Editura Eminescu, 1977, voi. II, p. 191. Enciclopedia României, voi. I, p. 480. Ibidem, p. 479.

La vremea respectivă s-a apreciat că „orientarea studenţilor spre diferite facultăţi se face în dezacord cu interesele sociale şi naţionale ale statului"1, într-o ţară cu o structură agrară şi care tindea să se industrializeze, peste 40% din numărul studenţilor urmau facultăţile de drept, în timp ce spre învăţământul agronomic şi politehnic se îndreptau circa 10% din totalul acestora.

Frecvenţa nu era obligatorie decât la seminarii şi lucrări practice, evidenţa fiind ţinută de unul dintre asistenţii profesorilor. Numărul de ore era de 10-12 pe săptămână, în funcţie de propunerile titularilor de disciplină.

Circa 43% din totalul studenţilor erau înscrişi la mai multe facultăţi, existând situaţii când un student era înscris la şapte facultăţi. Evident, în asemenea condiţii, chiar dacă ar fi dorit, ei nu puteau frecventa toate cursurile.

De regulă nu se dădea examen de admitere; dar la unele facultăţi (Medicină, Arte) aveau loc probe de aptitudini. Dintre cei înscrişi, doar 10% încheiau studiile universitare în termenul prevăzut prin planul de învăţământ.

Pe facultăţi, situaţia se prezenta astfel2:

Facultatea	Absolvenţi din înscrişi (%)
Medicină Veterinara	14,0
Medicină	12,4
Farmacie	10,2
Litere	9,0
Ştiinţe	7,2
Drept	7,1
Teologie	5,9

Durata facultăţilor era de 4 ani, dar cei mai mulţi studenţi urmau cursurile universitare pe parcursul a 6-7 ani. Existau şi „studenţi de profesie", care se aflau pe băncile universităţilor timp de

1 Ibidem, p. 480.

2 Ibidem, p. 480.

10-12 ani; aceştia erau, de regulă, agitatorii politici, care aveau misiunea sa-i atragă pe studenţi de partea anumitor partide. Existau şi unii tineri cărora le plăcea să trăiască mai mult timp în mediul studenţesc. Unul dintre aceştia era Constantin Stolnicul, tânăr poet, care „se străduia să fie şi să rămână aristocrat intelectual, fără tangenţă cu programul cotidian"1. Venea la cursuri numai pentru a-şi consolida cunoştinţele în domeniul limbii şi literaturii franceze, fără să-l preocupe obţinerea unei diplome.

Decanatele şi rectoratele erau interesate să aibă un număr cât mai mare de studenţi, care plăteau taxe din care se acoperea o mare parte din cheltuielile necesare pentru dotarea şi întreţinerea bibliotecilor, laboratoarelor, sălilor de curs etc. Numărul taxelor şi valoarea lor erau stabilite de conducerile instituţiilor de învăţământ superior, în medie, se plătea anual o taxă de frecvenţă de 750 lei, una de bibliotecă de 100 lei, de examen — 150 lei (pentru fiecare examen), l 000 lei pentru examenul de licenţă; pentru restanţe la examenele de an se plăteau 250 lei (pentru fiecare examen); pentru repetarea licenţei suma era de l 500 lei; pentru echivalarea diplomelor obţinute în străinătate se plăteau 5 000 lei. Se mai adăugau taxe de laborator de 4 000 lei (la Chimie, Medicină etc.), de construcţii — 3 000 lei (pentru Facultatea de Drept din Bucureşti).

Situaţia studenţilor nu era uşoară, iar preocuparea statului pentru a le asigura condiţii bune de viaţă şi de muncă era redusă.

Numărul bursierilor eră de 4-12% (în funcţie de profilul facultăţii), cele mai multe fiind acordate Politehnicilor şi Şcolilor Superioare de Agricultură. Universităţile nu puteau asigura cazarea decât pentru un număr infim de studenţi. Explozia numerică înregistrată după Unire nu a fost însoţită de acordarea unor fonduri substanţiale pentru întreţinerea tineretului studios. De asemenea, masa putea fi luată la cantină de un număr mic de studenţi, astfel încât aceştia erau nevoiţi să se „descurce" pe cont propriu. Pentru a face faţă cheltuielilor necesare — taxe, întreţinere, îmbrăcăminte etc. — mulţi studenţi îşi găseau serviciu la diferite ministere sau dădeau

Pericle Martinescu, Umbre pe pinza vremii, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1985, p. 148.

meditaţii pentru elevi sau chiar pentru colegi cu o buna stare materială, dar mai puţin preocupaţi de studiu.

Exista obiceiul ca fiecare judeţ să închirieze pentru studenţii săi câte o clădire, care devenea cămin şi cantină pentru tinerii din judeţul respectiv, în legătură cu aceste acte de binefacere se făcea mult caz şi se obţineau voturi din partea alegătorilor care aveau copiii trimişi la studii. Condiţiile de viaţă în cămine erau mai mult decât precare.

Vizitând în 1928 câteva cămine studenţeşti, Nicolae lorga avea să scrie: „Am găsit acolo condiţii materiale şi morale în adevăr îngrozitoare [...] Băieţi şi fete erau împreună, într-o dezgustătoare promiscuitate, care răpea studentelor orice feminitate, orice grijă de trup, orice conştiinţă a demnităţii personale. Brăilenii erau aruncaţi cu grămada într-o veche clădire, loja portarului fiind locuinţa unei fete, pe care iarna o blocau zăpezile; sala de mâncare, într-o hrubă subterana, cu scările lunecos de murdare, avea feţe de masă neschimbate cu săptămânile. Aiurea, într-o mare clădire, fost grajd, era sala de căpetenie, cu învoirea soţiei divorţate a unui profesor, directoare total neascultată, şi se vedea sus cafasul vizitiului. La ploieşteni, unde am venit la zece ceasuri noaptea, am găsit o infecţie a privaţilor care se prelungea şirlăie prin antrete; fete şi băieţi erau despărţiţi numai printr-o scară. Vechea şcoală ungurească din dosul Academiei Române cuprindea un cămin obişnuit, aşa încât apariţia autorităţilor stârnea zâmbete ironice şi porniri spre război. Casa lui Pompiliu Eliade, închiriată

pentru un asemenea scop, nu mai era decât o ruină pângărită, în care tinerii fără căpătâi dormeau târziu după-amiază şi răspundeau decanului fără să-şi ridice capul de pe perină. Undeva în fundul străzii Ştirbey Vodă o locuinţă comună pentru amândouă sexele era un infern de neorânduială şi de stricăciune; în subsol, unde curgea apa pe păreţi, un nenorocit se trudea să-şi prepare examenul. La gorjeni am găsit etajul studenţilor cu totul gol: ei erau toţi la colegele lor, şi ocupaţia era aşa de nevinovată, încât au fugit cu toţii şi cu toatele la singura mea apariţie"1. Era o constatare mai mult decât tragică pe care o făcea

1 N. lorga, O viaţă de om aşa cum a fost, Ediţie Valeriu şi Sanda Râpeanu, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 700-701.

unul dintre iluştrii profesori ai Universităţii din capitala României. Ajuns rector, N. lorga a reuşit să obţină o locuinţă în Aleea Regnault şi o alta în Strada Romană, care au fost transformate în cămine de studente, dar — cum singur mărturisea — „Nu pot zice că am atins tot ce doream, fiindcă peste câteva luni unele care-şi mân-tuiseră studiile voiau să-mi impună rămânerea lor şi mai departe şi un tată a pretins să se aşeze acolo lângă fiica sa, neavând altă locuinţă în Bucureşti"1.

Mulţi tineri făceau „haz de necaz", căutând să uite condiţiile materiale grele, antrenându-se în discufii filosofice, literare, politice etc. Pentru cei care locuiau acasă situaţia era mult mai bună, deoarece nu aveau probleme cu cazarea. Unii dintre aceştia îşi invitau colegii la un ceai sau la o cafea, găseau diferite modalităţi de a-i ajuta pe cei săraci, fără ca aceştia să se simtă umiliţi.

Condiţiile materiale precare constituiau un mediu prielnic pentru acţiunile politice, uneori radicale. Aceasta este una dintre explicaţiile influenţei Mişcării Legionare în rândul studenţilor şi ale antrenării lor în manifestaţii de stradă, uneori huliganice.

Semnificativă este scrisoarea unui student trimisă profesorului Nicolae Daşcovici, după ce acesta adresase tinerilor îndemnul de a învăţa şi a nu se lăsa antrenaţi în mişcări huliganice, cu caracter politic: „Aveţi dreptate, domnule profesor, la carte! Vă scrie unul care n-a luat niciodată parte la mişcările de dreapta. Sunt fiu de ţăran, dar nu m-a cuprins rătăcirea care i-a cuprins pe alţi colegi ai mei. La carte, da. Dar eu stau într-o cameră cu pământ pe jos. Iarna suflă vântul pe sub uşă. Dacă fac focul de două ori pe săptămână, sunt fericit. De mâncare, nu mai vorbesc. Când primesc câte un pachet de acasă, abia apuc şi eu să mă satur. Dar plugăria merge greu, tata abia are cu ce-şi duce zilele, cu mama care e bolnavă şi cu cele două surori mai mici. Taxele universitare ne apasă pe toţi, cum e mai rău. Ca să-mi pingelesc ghetele, trebuie să rabd de foame. Iar ca să mănânc trebuie să umblu cu tălpile ghetelor sparte, prin lapoviţă. Ca mine sunt mulţi, sunt foarte mulţi, sunt cei mai mulţi, în starea aceasta de mizerie neagră, unii sunt atraşi de extrema dreaptă, alţii de extrema stângă. Unii devin huligani. Alţii

1 Ibidem, p. 702.

ajung comunişti. Nu e vina lor, domnule profesor Daşcovici. E vina celor care ne lasă în mizeria aceasta. Eu nu sunt nici huligan, nici comunist. Eu sunt tuberculos"1.

O situaţie similară cu cea a studenţilor o aveau elevii de liceu. Cei veniţi din mediul rural erau mai dezavantajaţi faţă de cei din oraşul de reşedinţă. Mulţi elevi săraci erau nevoiţi să dea meditaţii, chiar unor colegi, primind în schimb hrană şi locuinţă; nu puţini făceau treburi gospodăreşti la diferiţi funcţionari sau negustori pentru a câştiga câteva zeci de lei.

în oraş servitoarele reprezentau o categorie relativ numeroasă. Fiecare familie cu o anumită situaţie materială angaja unul sau mai mulţi servitori. Muncile prestate erau diverse: curăţenie în casă (măturat, spălat geamuri, şters praful), pregătit mâncarea (cafeaua sau ceaiul de dimineaţă pentru „domn", spre prânz şi pentru „doamnă", apoi prânzul şi cina), încălzitul camerelor etc. De asemenea, servitoarele făceau, la prima oră, piaţa. Servitorii bărbaţi tăiau

lemne şi le aduceau în casă pentru foc, îngrijeau vitele (în gospodăriile care le aveau), reparau gardurile, coteţele şi ce mai era prin curte.
Muncitorii de la ecarisaj proveneau din mediile cele mai defavorizate. Ei trebuiau să asigure curăţenia oraşului, să „vidanjeze" (golească) closetele publice şi particulare şi să transporte fecalele în butoaie sau cutii de metal în afara localităţii.
în aceeaşi categorie intrau şi hingherii, care aveau rolul de a prinde şi stârpi câinii vagabonzi. Un ziar al vremii scria: „Nici o atribuţie omenească din lume nu e mai degradantă, mai odioasă ca aceea de hingher sau călău. Sistemul, mai mult decât barbar, cum se prind câinii vagabonzi de către hingheri, denotă gradul de civilizaţie şi umanitate al gospodarilor din capul oraşului nostru [Ploieşti], care constatăm că nu se învrednicesc să adopte o altă metodă, cum e de pildă la Bucureşti, unde cei ce aparţin Serviciului Ecarisajului au nişte plase de sfoară sau lanţuri de cauciuc care nu supun nenorocitul animal la chinuri groaznice. Face o impresie penibilă priveliştea barbară cum câinii prinşi se zbat în sbilţul de
„Cuvîntul liber" din 27 octombrie 1934.

sârmă al acestor baragladine care ziua se îndeletnicesc cu prinderea câinilor, iar noaptea operează prin ogrăzile cetăţenilor şi dau iama prin coteţele cu păsări. Pe lângă acestea, ţiganii hingheri, barbari până la cruzime, după ce prind animalul, îl duc târâş până la cotiga închisă ermetic unde vâră prăjina cu sârmă la capăt după o roată şi strâng cu putere grumazul câinelui cu un cleşte de o colosală mărime până ce îi sfărâmă cartilagele gâtului"1. Hingherii apăreau de câte două-trei ori pe an şi prin satele din jurul marilor oraşe, ademenind câinii cu boţuri de mămăligă în care puneau sodă caustică. După ce animalul cădea doborât de arsurile produse în stomac, era ridicat tot cu un laţ de sârmă, plasat la capătul unei prăjini, şi aruncat în căruţă; de aici porneau la un loc dinainte stabilit, unde câinii erau jupuiţi, iar pielea era vândută tăbăcăriilor din oraş, pentru confecţionarea mănuşilor sau a poşetelor pentru doamne.
„Apărătorii patriei" din l noiembrie 1922.
Capitolul III
<titlu>Venituri şi cheltuieli
Veniturile ţărănimii. Situaţia gospodăriilor ţărăneşti. Cheltuieli. Ferme şi fermieri. Veniturile orăşenilor. Salariile muncitorilor.
Patronii. Câştiguri ilicite. Cheltuielile bugetare. Veniturile bugetarilor. Situaţia scriitorilor şi artiştilor. Cheltuielile familiei.
Veniturile obţinute de cetăţenii României în perioada interbelică erau extrem de diferenţiate, în funcţie de averea personală, slujbă, situaţia familială, conjunctura economică sau socială.
Situaţia ţărănimii a fost profund marcată de reforma agrară. Un ţăran împroprietărit avea o situaţie materială mai bună decât înainte de reforma agrară; el câştiga cam de două ori mai mult decât înainte de război, în perioada interbelică viaţa satului a devenit mai bogată, gradul de civilizaţie a sporit. Mărturie stau construcţiile de şcoli, primării, biserici, cămine culturale, locuinţe1. Ţăranii puteau, mai uşor decât înainte, să-şi cumpere unelte agricole, să participe la economia de piaţă, la viaţa culturală şi politică, iar consecinţele au fost pozitive pentru întreaga societate.
Reforma agrară, legiferată în anii 1917-1921, a fost cea mai amplă din Europa acelei perioade.
Marea proprietate a fost puternic
Vezi, pe larg, Gh. Cipăianu, Viaţa economică a satelor, Bucureşti, 1927.

afectată, iar mica proprietate agricolă a devenit preponderentă în economia naţională.
Ţărănimea a primit, în proprietate individuală sau colectiva (păşuni, păduri), circa 6 milioane de hectare. Cu toate acestea, ea a rămas categoria cea mai defavorizată a societăţii.

Economiştii au stabilit că pentru ca o exploataţie (gospodărie) să fie eficientă, ea trebuia să aibă cel puţin 5 ha teren arabil. Dar, ca urmare a reformei agrare, aproape 75% din gospodăriile ţărăneşti aveau mai puţin de 5 ha, deci nu erau rentabile, în cadrul exploa-taţiilor mai mici de 5 ha, ponderea cea mai mare o aveau cele cu mai puţin de 3 ha, fapt ce constituia un factor agravant1. Datele statistice indică următoarea situaţie:

întinderea exploatării agricole (ha)	Total exploatări agricole (%)	Suprafaţa totală (%)
sub 1 ha	18,6	1,6
1-3 ha	33,5	11,1
3-5 ha	22,8	15,3

O soluţie ar fi fost asocierea, în vederea procurării de mijloace tehnice şi a obţinerii unor recolte mai bune. Dar, aşa cum remarca C. Rădulescu-Motru, „Românului nu-i place tovărăşia. El vrea să fie de capul lui, stăpân absolut la el în casă. Cu o părticică de proprietate cât de mică, dar care să fie a lui"2.

Marea majoritate a ţărănimii trăia într-o situaţie dificilă ca urmare a faptului că nu avea suficient pământ pentru a-şi dezvolta gospodăria şi a duce o viaţă mai bună, iar pe de altă parte, oraşul -industria în primul rând — nu avea capacitatea de a absorbi forţa de muncă disponibilă de la sate. Din lipsă de bani, dar şi ca urmare a unei anumite inerţii, ţăranii nu s-au angrenat în alte activităţi aducătoare de venituri (în ateliere, mici întreprinderi de prelucrare a produselor agricole etc.).

In perioada interbelică, guvernele — îndeosebi cele liberale — au promovat o politică de sprijinire a industriei prin facilităţi vamale şi fiscale, prin comenzi de stat etc. Este o realitate că dezvoltarea

1 Vezi, pe larg, D. Şandru, Reforma agrară din 1921.

2 C. Rădulescu-Motru,Psihologia poporului român, înEnciclopediaRomâniei, voi. I, p. 162.

industriei s-a realizat, în principal, pe seama bugetului de stat, iar masa contribuabililor o reprezenta ţărănimea. Mai ales în anii crizei economice, ţărănimea a fost realmente sufocată de impozite şi taxe. Pentru a asigura colectarea acestora, guvernanţii au recurs la măsuri coercitive, de la interdicţia ca notarii să elibereze acte (de căsătorie, de deces, de venituri — necesare elevilor şi studenţilor etc.) celor consideraţi rău platnici, până la scoaterea la mezat a lucrurilor din casă. S-au constituit adevărate „echipe" formate din perceptor, primar şi jandarm, care confiscau bunurile celor ce nu-şi achitaseră datoriile către stat.

Starea de tensiune din lumea satelor a determinat guvernul lorga să propună suspendarea execuţiilor silite, iar parlamentul a adoptat o lege în acest sens, promulgată la 18 decembrie 1931l. A fost doar o amânare a presiunilor fiscale, deoarece datoriile rămâneau în continuare pe seama ţărănimii.

O altă problemă dificilă, cu impact asupra situaţiei materiale a populaţiei rurale, a fost aceea a răscumpărării pământului primit prin reforma agrară. O mare parte a ţărănimii, pentru a putea plăti ratele de răscumpărare, a trebuit să se împrumute la cămătari şi bănci. In timp, dobânzile ajunseseră mai mari decât suma împrumutată, iar debitorii deveniseră insolvabili. Situaţia s-a agravat în anii crizei economice, când — ca urmare a prăbuşirii preţurilor la cereale — ţăranii ajunseseră în incapacitate de plată. Guvernele nu au putut rămâne pasive faţă de acest fenomen care afecta marea masă a populaţiei, în 1932 şi 1933 s-au adoptat trei legi de conversiune a datoriilor agricole, care în fapt au amânat plata datoriilor ţăranilor şi au împiedicat însuşirea pământului primit prin legile de împroprietărire de către creditori. Legea de conversiune din 7 aprilie 1934 a rezolvat această problemă, stabilind reducerea datoriilor cu 50%, cealaltă jumătate fiind eşalonată pe 17 ani, cu o dobândă de 3% pe an2.

Ţăranii nu aveau banii necesari pentru a cumpăra maşini şi utilaje agricole moderne. Ei au rămas la vechile unelte — plug cu o

„Monitorul oficial", nr. 296 din 18 decembrie 1931. 2 Ibidem, nr. 83 din 7 aprilie 1934.

brazdă de fier, grapă cu colţi din lemn, seceri, sape, coase. Forţa de tracţiune mecanică lipsea aproape cu desăvârşire, ţăranii folosind pentru muncile agricole boi, cai, vaci şi măgari, îngrăşăminţele chimice erau practic necunoscute în satul românesc; cei mai gospodari ţărani îşi îngrăşau pământul cu băligarul scos din grajdul de vite. în asemenea condiţii, productivitatea muncii era extrem de scăzută, una dintre cele mai mici din Europa. Datele statistice arată că producţia medie la hă a evoluat astfel1:

Aceste date arată că, sub impactul reformei agrare — prin fărâmiţarea proprietăţii - s-a înregistrat o scădere dramatică a pro-

Anul	Producţia medie in chintale	
	Grâu	Porumb
1913	12,2	13,7
1921	8,6	8,1
1922	9,5	8,9
1923	10,3	11,3
1924	6,1	10,6
1934	6,8	9,4
1936	10,2	10,7

ducţiei, care ă ajuns în 1924 să reprezinte jumătate din cea realizată în 1913.

Producţia medie la ha din România era mai mică decât cea înregistrată în aproape toate statele Europei. Pentru intervalul 1931-1935, situaţia se prezenţa astfel (în kg):

Ţara	Grâu	Porumb
România	820	1 090
Ungaria	1 300	1 630
Polonia	1 130	990
Cehoslovacia	1 690	1 590
Bulgaria	1 140	1 270
Iugoslavia	1 020	1 560
Olanda2910	-	

l Enciclopedia României, voi. III, p. 342.

O alta problemă cu care s-a confruntat ţărănimea, după 1918, a fost aceea a marelui decalaj dintre preţurile produselor agricole şi ale celor industriale. O statistică privind anii 1929-1937 indică următoarele date1:

Anul	Indicele preţurilor produselor agricole	Indicele preţurilor produselor industriale cumpărate de agricultori
1929	100	100
1930	68,2	93,2
1931	50,8	74,5
1932	47,7	68,6
1933	44,9	69,0
1934	44,1	74,1
1935	48,4	89,5
1936	54,0	102,9
1937	64,6	106,8

în 1939 un ţăran trebuia să vândă de 2,4 ori mai multe cereale decât în 1913 pentru a-şi cumpăra aceleaşi unelte (plug, sapă, grapă, seceră, coasă etc.). în aceste condiţii, modernizarea procesului de producţie, dar şi folosirea pe scară largă ă produselor industriale de către ţărani, cu alte cuvinte procesul de modernizare a vieţii cotidiene s-a desfăşurat extrem

de lent. Cunoscutul economist Mihail Mănoilescu, analizând situaţia agriculturii şi a ţăranului român, conchidea: „pământ bogat, utilaj sărac şi muncă rău plătită"2.
O puternică frână în calea creşterii productivităţii muncii, şi deci a sporirii veniturilor ţărănimii, a constituit-o suprapopulata rurala. Specialiştii au apreciat că aproximativ jumătate din forţa de muncă din agricultură era excedentară. Comparativ cu Danemarca — ţara care avea cea mai înaltă productivitate agricolă din Europă — România utiliza cu 150% mai mulţi lucrători pe un hectar, în timp ce producţia la grâu reprezenta doar 29% din cea obţinută de Danemarca3.
1 Ibidem, p. 931.
Mihail Mănoilescu, S. ostul şi destinul burgheziei româneşti, p. 134. 3 D. Şandru, Satul românesc..., p. 206.

Unul dintre cei mai renumiţi agronomi, N. Cornăţeanu - îngrijorat de extinderea şomajului în agricultură — aprecia: „Chiar marea proprietate va trebui să cumpănească îndelung introducerea oricărei maşini, în faţa braţelor ce i se vor oferi din zi în zi tot mai mult" l. Pentru a evita creşterea şomajului agricol, el afirma că trebuia să se renunţe la utilizarea maşinilor. Aceeaşi idee era susţinută şi de un alt specialist, A. Frunzărescu; constatând că prin moştenire lotul de pământ se micşora de la an la an, el conchidea: „Cu cât energia de muncă omenească va fi mai puţin folosită, introducerea maşinismu-lui va cauza prejudicii social-economice mai grele"2.
Aşadar, suprapopulaţia rurală constituia una dintre cauzele cele mai importante care au generat rămânerea în urmă, din punctul de vedere al dotării cu maşini şi utilaje moderne, a agriculturii din România.
Mihail Manoileşcu ridica, în studiul său, problema muncii prestate de ţărani, a preţului la care era valorificată aceasta. Existenta unei suprapopulaţii rurale — adică a unei importante cantităţi de muncă nevalorificabilă din lipsă de oferte — a constituit una dintre cauzele principale ale preţului extrem de scăzut la care ţăranii erau siliţi să se „învoiască".
Desigur, situaţia nu era lineară, aceeaşi pe întreg teritoriul României şi în toate anotimpurile. Datele concrete arată că preţul muncilor agricole era foarte diferenţiat, în 1928, în judeţul Prahova ziua de lucru se plătea astfel: bărbaţi — 40-50 lei şi un tain de mâncare; femei - 30-40 lei; copii - 30 lei; lucrul cu carul - 300-400 lei; ziua cu plugul — 300-500 lei; aratul unui hectar - 400 lei; semănatul unui hectar — 40 lei; aratul şi semănatul unui hectar -500-600 lei3.
Dar, în general, muncile agricole nu erau calculate în bani, ci în recolta obţinută, care se împărţea între proprietar şi lucrător. De regulă, proprietarul oferea pământul, iar ţăranul îl muncea cu uneltele şi vitele lui, iar la sfârşit se făcea „împărţeala".
1 N. Cornăţeanu, Tractorul şi seceratoarea-treeratoare, Bucureşti, 1937, p. 54.
2 A. Frunzărescu, Munca omenească în conjunctura actuala, Bucureşti, 1935, p. 5.
3 „Ploieştii" din 6 decembrie 1928.

Mulţi ţărani - mai ales din zonele de munte şi de deal — munceau ca sezonieri în alte judeţe, la câmpie, fiind plătiţi în natură (cu o parte din recoltă). Alţii, îndeosebi moţii, plecau „prin ţară, cu linguri şi cu ciubăre". Săptămâni în şir colindau diverse judeţe, ajungând până în Dobrogea. Existau şi crescători de albine (voştinari) care plecau „în lume" să vândă ceară, din care se făceau lumânări, larg utilizate pentru iluminatul locuinţelor, precum şi faguri, miere etc. De multe ori, nemaiavând ce mânca, aceşti „călători" recurgeau la diverse vicleşuguri. De exemplu, studenţii au întrebat pe trei voştinari (apicultori) din Căianul Mic (Someş) cum se descurcă pe timpul celor trei-patru săptămâni cât durează „un drum prin ţară" pentru a-şi vinde voştina. Concluzia consemnată în raportul lor a fost următoarea: „Cheltuieli de mâncare nu prea fac, căci în timpul cât umblă, 2-3-4 săptămâni, şi-ar mânca tot câştigul, poate chiar şi

din capete. De aceea ei cruţă aceste cheltuieli pe cât posibil, apelând la gazde să le dea de mâncare. Seara se poate prinde mai bine acest lucru, căci omul trebuie să doarmă la cineva şi cu această ocazie cere şi mâncare. Masa de prânz constituie de multe ori o problemă, dar şi aici au găsit leacul. Iată câteva întâmplări hazlii ale unor voştinari din Căian spre a evita plata mesei de prânz.

Trei voştinari ajung la o casă şi întreabă de voştina. Femeia făcuse pâine în ziua aceea şi tocmai o scotea din cuptor. Cei trei călători fometosi adulmecă mirosul proaspăt al pâinii şi se uită cu înţeles unul la altul. După ce dau bineţe şi se interesează de voştina, unul dintre ei întreabă pe femeie:

«— Lele, dar ce faci acolo?

— Ia... scot pâinea din cuptor.

— Pâinea?... Păi, ce e aia?

- Cum?... Nu ştiţi ce e pâinea?

- Nu... că pe la noi nici n-am auzit de asta... şi ce faceţi cu ea?

- O mâncăm!

- Ia te uită!... Şi e bună?

- Bună — Luaţi de gustaţi.»

Şi le pune femeia să mănânce, iar ei se tot miră de bunătatea pâinii, în timp ce f&meia se bucură cu aer de născocitor. După ce s-au

săturat, au mai cerut câte o bucată să ducă şi la femeile lor, cerând toate detaliile în privinţa fabricaţiei"[1].

Dincolo de partea glumeaţă a acestui dialog se afla o realitate foarte crudă: viaţa acestor oameni care plecau „prin ţară" era foarte grea. între cei care-şi părăseau satul pentru a vinde produse proprii în schimbul cerealelor şi al altor bunuri necesare vieţii de zi cu zi se aflau şi ţăranii din Vidra, localitatea în care s-a născut Avram lancu. La întrebarea: „Unde dorm vidrenii în timpul călătoriei?" răspunsurile au fost: „Pe afară, prin şanţuri, pe la cârciumi (în timpul iernii), iar până la Crăciun numai sub cer"; „La dunga drumului, pe căruţe şi pe jos"; „La câte o casă sau uliţă"; „Prin grajduri, iar vara, pe afară pe la oameni"; „Vara pe şanţ, iarna pe la cunoscuţi şi în crâşme". Din Vidra plecau circa două treimi dintre capii de familie pentru a vinde „vase". Rămâneau pe loc doar femeile, funcţionarii de la primărie, preotul, învăţătorii, meşteşugarii (croitori, cojocari, morari, fierari), invalizii, bolnavii. Cel mai adesea aveau anumite „drumuri", pe care le făceau din tată în fiu. întrebaţi asupra motivului, răspunsurile au fost: „Cunoaşte oamenii mai bine"; „S-a obişnuit de mic"; „Acolo e obişnuit, acolo a umblat de când a fost mic"[2].

O situaţie asemănătoare se înregistra şi în alte localităţi, unde ţăranii nu-şi puteau asigura existenţa prin munca pământului, de aceea au căutat alte mijloace de câştig, în comuna Bogaţi (judeţul Argeş), 86,3% din totalul gospodăriilor nu aveau asigurat un minimum de existenţă[3]; bărbaţii mergeau în alte localităţi să lucreze, se duceau la pădure sau veneau în Bucureşti, angajându-se la diverse munci care nu cereau o calificare specială.

Femeile, rămase în sal, se ocupau de gospodărie şi de creşterea copiilor. Neavând bani să-şi cumpere haine de la oraş, ţăranii foloseau îmbrăcămintea confecţionată de femei. Una dintre cele mai grele munci ale femeilor era „lupta cu cânepa", de care au fost impresionaţi scriitorii timpului:

1 60 de sate româneşti, voi. V., p. 56.

2 Ibidem.p. 193.

3 Ibidem,p. 131.

„Barbara plantă, pentru a se lăsa prelucrată în pânză, pretinde un tribut de munca grea, cu care s-ar putea clădi pe suprafaţa pământului oraşe, cetăţi noi, piramide. De îndată ce recolta de cânepă e gata, pentru femeile moaţe, zeci de mii, femei şi fete, începe o viaţă de trudă, în faţa mijloacelor lor reduse, primitive, cânepa e exasperant de tenace şi nu cedează decât după ce femeile au prestat un tribut aproape de sânge. Lemnoasă, uscată, se încâlceşte, nu-şi dă drumul. Şi abia după ce firele lungi au fost desprinse de pe lemn, începe adevărata muncă, toată iarna.
La ora trei noaptea, femeile moţilor se scoală din somn, aprind lampă, iau cânepa şi încep să o toarcă. Se face ziuă, îngrijesc de copii, pregătesc mămăligă şi în acest timp nu lăsă furcă din mână. Şi torc în fiecare seară, la lumina lămpii său a focului, cam până la oră la care cucoanele din Bucureşti părăsesc sălile de spectacol. La trei noaptea, femeile moăţe se scoală din nou. O iarnă întreagă la ora trei noaptea. Afară de luni, când se scoală la două. Pentru că în ajun fusese duminică, nu lucraseră şi se culcaseră mai devreme.
Din toată această trudă, căreia îi trebuie adăugată cea a ţesutului la război, fiecare gospodărie se alege în primăvară cu un cearşaf scorţos şi cu câteva cămăşi aspre şi negre, care, dacă ar fi fost confecţionate din «americă», ar fi costat câţiva poli" l.
Situaţia era grea nu numai în zonele de munte, neproductive, ci şi în Banat, cunoscut ca una dintre cele mai bogate provincii ale României. După o analiză sociologică efectuată în comuna Belinţ, cu o populaţie de l 995 suflete, Adrian Brudăriu ajungea la următoarele concluzii:
„Grădinăritul se face în mod rudimentar, fără irigaţii, fără îngrăşăminte suficiente, fără utilajul tehnicei moderne, aşa cum au apucat din moşi strămoşi [...]
Pentru a-şi vinde produsele de grădinărit, bărbaţii din Belinţ sunt nevoiţi să-şi părăsească familia săptămâni întregi ca să meargă la târgurile şi debuşeurile îndepărtate din Reşiţa, Bocşa Montană, Oraviţa, Caransebeş, Timişoara. Cărăuşia cu care se îndeletnicesc
Geo Bogza, Din anii împotrivirii, p. 155.

le dezorganizează familia, le istovesc puterile, îi îmbolnăvesc pe drumuri, unde mănâncă prost, dorm în căruţă, nu se spală etc. [...]
Cultura cerealelor care ocupă restul de 1/3 din pământul agricol se face primitiv, neglijent, fără maşini agricole, care pe proprietatea parcelară actuală nu-s rentabile [...]
Garduri între grădini nu au, din spirit de economie ca să nu ţină umbră zarzavaturilor şi ca să câştige din brazdă pentru grădinărit [...]
în general muncesc în pierdere şi-şi micşorează standardul de viată, subalimentându-se"1.
Venitul anual pe cap de locuitor la ţară era de 8 000 lei, în timp ce în Franţa se obţineau echivalentul a 60 000 lei, iar în Anglia — 80 000 lei. Oamenii săraci — cum erau cei mai mulţi dintre ţăranii români — care îşi procurau cu greu câştigurile pentru viaţa de zi cu zi şi pentru întreţinerea gospodăriei se dovedeau extrem de grijulii în privinţa cheltuielilor. Chiar dacă nu făceau analize „ştiinţifice", ţăranii se dovedeau practici. Exista o anumită ierarhie a veniturilor şi a cheltuielilor. Din vânzarea vitelor mari îşi procurau materiale pentru casă şi reparaţii mai importante; din vânzarea vitelor mici şi a păsărilor cumpărau încălţăminte, petrol, sare, zahăr; din vânzarea grânelor îşi procurau vite; din vânzarea cartofilor şi a zarzavaturilor obţineau bani pentru taxe şi impozite.
Desigur, în fiecare sat existau 10-15 ţărani înstăriţi (chiaburi) care îşi puteau dezvolta gospodăriile, unii dintre ei cumpărând unelte, semănători, batoze etc. Aceştia aveau moară, presă de ulei, prăvălie sau cârciumă, sporindu-şi veniturile. De asemenea, învăţătorul, preotul, notarul, jandarmul, care aveau şi salariu (pe lângă pământ), constituiau o adevărată „elită" a satului, cu gospodării temeinice şi cu o viaţă lipsită de grija pentru ziua de mâine.

In perioada interbelică, majoritatea gospodăriilor ţărăneşti au continuat să aibă un caracter „închis", în sensul că îşi realizau singure cea mai mare parte a celor necesare vieţii de zi cu zi, de la încălţăminte (opinci, papuci) la căciuli, de la lapte şi ouă, la

1 Adrian C. Brudariu, Monografia comunei Belint, în „Sociologie românească", nr. 7-9 din iulie-septembrie 1936.

legume şi carne etc. Având puţini bani, ţăranii evitau să se deplaseze pentru a cumpăra mărfuri de la oraş, preferând să apeleze la prăvălia din sat.

O imagine asupra situaţiei concrete din lumea satelor este oferită de echipele studenţeşti care au cercetat satul Drăguş, din Ţara Oltului. Iată ce au cumpărat ţăranii în cursul anului 1938!:

Produsul	Valoare în Iei
băuturi (vin, bere, spirt)	195 094
articole de monopol (ţigări, tutun, chibrituri, timbre)	53 330
articole de fierărie	22045
lumânări, săpun, aţa, vopsele, petrol, sodă	14228
zahăr	5242
articole de încălţăminte	4334
sare	4825
coloniale, orez, cafea, vanilie	3 710
articole alimentare (gris, făină, slănină)	2 350
oţet, esenţe	1887
bumbac, aţă	1 389
hârtie, rechizite	830
articole de sticlărie	463
diverse	3403
Total	313210

Aşadar, băuturile şi tutunul reprezentau două treimi din totalul cumpărăturilor făcute de ţăranii din acest sat, în timp ce rechizitele şcolare aveau o pondere extrem de redusă. Nu o dată marfa se cumpăra în schimbul produselor (grâu, porumb, ouă etc,).

Existau în România perioadei interbelice şi persoane care câştigau sume importante din activităţile agricole. Acestea se realizau în ferme agricole aparţinând unor ingineri agronomi (a căror număr era de circa l 500), moşieri, medici veterinari etc. Unii se ocupau direct de administrarea fermei, de achiziţionarea şi utilizarea maşinilor agricole. Numărul fermierilor era destul de redus,

Al. Bărbat, Structura economică a satului, Bucureşti, 1944, p. 133.

circa 10 000. Dar ferme în adevăratul înţeles al cuvântului erau doar aproximativ o mie, răspândite pe întreg teritoriul tării.

A existat - cel puţin teoretic - o politică de stat vizând încurajarea agriculturii, industrializarea şi valorificarea produselor agricole, mai ales a celor textile. De această politică au putut beneficia marii proprietari, care se puteau angaja în activităţi de anvergură, la scară naţională. Unii dintre ei erau renumiţi prin cantitatea şi calitatea produselor pe care le realizau şi aveau o piaţă de desfacere asigurată (internă şi externă), obţinând venituri importante. Desigur, spiritul de iniţiativă, priceperea şi pasiunea unor asemenea proprietari au avut un rol decisiv în promovarea unei agriculturi moderne, de mare randament.

Câteva exemple de astfel de proprietari şi de activităţi desfăşurate sunt lămuritoare1, în comuna Dâlga (jud. Ialomiţa), familia Cămărăşescu avea cinci moşii a câte 500 ha (deci 2 500 ha), pe care se cultivau porumb pentru nutreţ, lucerna, ovăz, răpită, borceag, sfeclă, soia, morcovi de nutreţ. Pe acest domeniu existau cele mai mari crescătorii de porci din ţară (peste

3 000), o crescătorie de cai de rasă, boi, vaci cu lapte, câteva mii de oi. Prinţul C. Basarab-Brâncoveanu avea 500 ha cultivabile, 371 ha păşune, 3 481 ha neexpropriabile (păduri, bălţi etc.) în judeţele Olt, Ilfov, Dolj şi Romănaţi. La Brâncoveni (jud. Romanaţi) avea pepiniere cu viţă-de-vie americană, livezi cu pomi fructiferi, trandafiri altoiţi, o staţie modernă de selecţionare mecanică a seminţei de lucerna. Prinţul punea la dispoziţia agricultorilor grâu selecţionat (pentru sămânţă), mazăre, răpită, sămânţă de lucerna, viţă-de-vie altoită, pomi şi puieţi de pomi. C. Sescioveanu avea o moşie de 350 ha în comuna Cârcea (jud. Dolj) unde creştea tauri şi vaci Simmenthal, porci din rasa Mangaliţă, berbeci şi oi de prăsilă din rasă Merinos. Proprietarul avea două secerători-legători, şase semănători, două cositoare, patru pluguri cu doua brazde, şase cu câte o brazdă etc. O parte a terenului era ocupată cu pomi fructiferi, iar o alta cu

' Datele concrete sunt preluate din cartea reputatului istoric Dumitru Şandru, Satul românesc intre anii 1918 şi 1944.

soiuri selecţionate de grâu şi porumb. Familia Wesembeck rămăsese după expropriere cu l 641 ha, dintre care 207 ha arabile în comuna Dersca (jud. Botoşani), pe care le cultiva după principii moderne. Eduard Wesembeck avea o fabrică de spirt cu o putere instalată de 85 CP, care producea anual, din porumb şi din cartofi, 40 vagoane de alcool rafinat; o moară cu trei valţuri având o capacitate de 4-6 vagoane grâu şi 14 vagoane porumb săptămânal; rezerve de turbă pe 47 ha pe care o exploata cu maşini aduse din import; o crescătorie modernă de păsări, vite din rasa Tirol şi Sirnrnenthal, cai, oi, porci. Ferma avea o garnitură de treier completă, un tractor cu plug cu două brazde, două maşini de semănat, şase pluguri etc. Constantin Garoflid avea, în urma reformei agrare, 500 ha cultivabile în judeţul Buzău; prin cumpărarea de noi terenuri a ajuns la 2 424 ha. El a organizat în comuna Gândeşti o fermă de la care, în 1941, a vândut l 600 berbecuţi. Garoflid poseda trei tractoare, 25 semănători şi alte maşini şi unelte agricole. Anghel N. Capră avea două moşii în jud. Teleorman, de 5 463 ha. La una dintre ele (din corn. Mavrodin) creştea 147 vite mari, 2 740 porci, 2 000 oi, iar la cealaltă (din Pielea-Mârzăneşti) creştea l 600 oi, 40 boi, 20 cai etc. în anii 1923-1928 a cumpărat moşii în judeţele Vlaşca şi Ilfov, ajungând la 2 349 ha, dintre care l 400 cultivabile şi 807 ha păduri. A făcut investiţii importante, cumpărând tractor, pluguri, semănători, grape, plantând viţă-de-vie (52,5 ha), construind două pivniţe şi două crame mari, o instalaţie pentru distilat ţuică, o moară de 90 CP cu patru pietre, o presă de ulei. De asemenea, a amenajat o crescătorie sistematică de peşte, pe circa 2 000 ha, cu instalaţii frigorifice, apreciată ca cea mai modernă din ţară. Al. S. Zissu avea moşii în judeţele Putna, Tecuci şi Prahova. La Bărcăneşti (Prahova) avea un coteţ de păsări cu trei etaje, cinci grajduri de mare capacitate, grădini de zarzavat irigate cu ajutorul unor pompe acţionate cu motoare, în judeţul Putna avea două perechi de ferăstraie, o fabrică de cherestea, patru gatere. De asemenea, avea o moară de 20 CP, cărămidărie, şase case cu 52 camere, un important inventar agricol. Exploata în regie proprie apele minerale, precum şi

ţiţeiul de pe moşia din Câmpurile de Jos (judeţul Putna). Ferme moderne aveau şi alţi mari proprietari: Barbu Ştirbey, cu domeniul de la Buftea, pe care a instalat o fabrica de vată; Ion M. Gologan care în 1927 a adus pe moşia sa de la Ciulniţa (judeţul Ialomiţa) prima combină de treierat din România.

în Transilvania existau ferme specializate în creşterea de animale pentru tăiere, precum şi pentru reproducere. Saşii şi şvabii şi-au creat asociaţii, numite reuniuni, profilate pe anumite culturi (viţă-de-vie, legume, plante medicinale etc.). Reuniunea agricola şvăbească a introdus în 1937 culturile de soia, le-a extins pe cele de floarea-soarelui, de mac şi in, care erau solicitate pe piaţa Europei Occidentale, în Ţara Bârsei exista un sindicat pentru creşterea

porumbului alb. Cultivarea pământului acestor reuniuni, precum şi creşterea animalelor se realizau cu lucrători calificaţi, mulţi dintre ei veniţi din Basarabia şi din judeţul Sălaj.
în mod obişnuit, fermierii nu se ocupau numai de agricultură, ei fiind în acelaşi timp acţionari la mari întreprinderi şi bănci, înalţi funcţionari, avocaţi, profesori etc. între aceştia se afla şi scriitorul Liviu Rebreanu, care locuia în Bucureşti, dar se deplasa foarte des în Valea Mare (judeţul Argeş) pentru a se îngriji de moşia pe care o cumpărase în această localitate.
Scriitorul a consemnat, în Jurnalul său, până la cele mai mici detalii, activitatea desfăşurată la această fermă. Iată câteva exemple:
„Miercuri, 13 octombrie [1937, Valea Mare] Mereu închis, urât; a mai târâit puţin dupa-amiazi. Continuat cu vasele. S-a luat lac pentru vopsit cercurile butoaielor. S-a făcut groapă de scurgere la closetul servitori.
Joi, 14 octombrie [1937, Valea Mare]
Şi azi a plouat puţin şi încă măzăriche. închis, rece de tot. Se termină pregătirile în cramă; vasele aranjate. Maiaua sporită. Am fost la Piteşti pentru lozul loteriei. Fanny bolnavă la Tiţescu. Să aducem mâine pe Lina pentru cules.

Vineri, 15 octombrie [1937, Valea Mare]
închis, nouros, rece, dar fără ploaie. Subt supravegherea Linei, la 11 dimineaţa a început culesul viei cu 2 oameni la cărat şi 6 femei la cules, plus ai noştri. S-a început de jos, parcelele A, B, C, p E, F, G, partea până la prima cărare transversală şi din mijloc, spre Zidaru, cam două răzoare. S-au lăsat pe loc rislingul şi strugurii negri- S-au realizat 101 dai must, care s-a tratat cu 100 g metabisulfit. Mustul grăduit a dat următoarele caractere: I-a probă, la 15 h după cea 45 dai de must - la zdrobitor; T 9°C; l 068 g - 0,6 = 148 g la litru — 9,0 - 0,6 = 8,7° alcool (este producţie de jos, unde solul e mai apos ŞL pomii ţin umbră; aici au fost şi putreziri, dar relativ puţine, circa o târnă); la teasc: T 9°C; l 071 = 159 g - 9,3 -0,6 = 9,2° alcool; Il-a probă, ora 19 h, la 90 dai must — zdrobitor; T 8 1/2°C; l 070 g = 156 g - 9,2 - 0,7 = 9° alcool; teasc = T 9°C; l 070 = 156 g zahăr - 9,2 - 0,6 = 9° alcool. Ceea ce ar corespunde unei medii de conţinut zaharos de 156,5 g şi unui grad de alcool de 9°. S-au rezervat circa 50 kg struguri pentru păstrat, din care Lina a dus o bună parte. Mihai a stat în pivniţă şi a tescuit tot ce se afla. Boştina s-a pus în .groapa de la garaj.
Azi la 7 seara a. murit Deiţa, după ce luni fătase cinci căţei anormali. S-a chinuit destul. S-a îngropat subt fereastra Fanny în grădina de flori.
Sâmbătă, 16 octombre [1937, Valea Mare] Azi-noapte a scoborât termometrul la +3,1/2°C. N-a mai plouat însă şi chiar au fost înseninări trecătoare cu soare. S-a continuat culesul viei subt comanda Linei cu 4 cărători şi 8 culegători, plus Tereză. S-a strâns tot, afară de risling, negru şi de masă. S-au realizat azi 160 dai, ceea ce cu cele 102 de ieri totalizează 262 dai. Se pare că vom ajunge pe la 400 dai. Azi mustul a fost mai bun; I probă 15h - zdrobitor: l 072 la 12°C, adică 162 g zahăr, ceea ce înseamnă 9,5 - 0,4 = 9,5° alcool ; teasc : l 070 la 13°C, adică 156 g zahăr - 9,2 - 0,3 = 9,2° alcool; probă II, zdrobitor l 078 la 10°C, adică 178 g zahăr- 10,5 - 0,6 = 10,3 alcool; teasc idem. S-au rezervat din nou struguri pentru păstrat. Fanny de alaltăieri cam bolnavă, stă în pat. Am achitat azi lucrul de la cules până astă-seară =

16 zile de lucru a 20 lei = 320; + 2 zile a 25 = 50 = 370 lei. Rămâne de plată Turcescu. Un plus 18 pâini = 98 lei. Total 468 lei, afara de Turcescu.
Duminică, 17 octombre [1937, Valea Mare] După noapte înnourată, spre dim[ineaţă] s-a înseninat, iar ziua a fost frumoasă, dar rece. Azi-noapte în aer 0°C, pe pământ + 1°C; astă-seară la 23h + 1°C în aer. înainte de amiazi s-a continuat totuşi, deşi duminică, culesul, puţin, la risling. Până la amiazi s-au adunat 27 dai totalizând astfel 289 dai. Mustul pare considerabil mai bun. Iată caracteristicile: l 090 - 210 g zahăr la 13°C adică l 090 - 0,3 = 12,3° alcool;

teasc : l 094 - 220 g zahăr la 13°C, adică l 094 - 0,3 = 12,9° alcool. A fost Ionel la masă. Am plătit Firică 120 lei pfentru] reparat 2 butoaie. I-am dat 300 lei acont pentru lemnăria unei căruţe noi costând l 400 lei cu obligaţia să supravegheze legătura la fierar (600 lei), cu fierul ce voi cumpăra eu după lista lui; să fie gata maximum într-o lună.
Luni, 18 octombre [1937, Valea Mare]
Timpul frumos, senin, rece. Azi-noapte a fost -1°C. Brumă groasa. S-a continuat culesul cu puţini oameni, câteva femei, fiindcă nu s-au găsit. S-au mai făcut circa 35 dai risling, din care însă am dus la Bucureşti 2 dai şi am mai dat vreo doi, încât cu cele de ieri ar fi 58 dai risling, totalizând la mustul din pivniţă 320 dai. S-au mai cules mare parte din strugurii negri, rămânând să se desciorchineze mâine şi să se zdrobească direct în vas. S-ar părea că vedrele s-au umplut mult peste conţinut, încât ar fi cea 10% plus producţia, afară de ce s-a dat şi de strugurii dăruiţi etc. A fost şi Ionel dupâ-masă, iar Lina toată ziua, fireşte. Eu am plecat [la] Bucureşti, ducând copiilor 2 dai must, struguri şi altele. Am asistat puţin la comitet Teatru; am luat 6 300 lei. Iată caracteristicile rislin-gului de azi, ora 13: - zdrobitor l 082 - 188 g zahăr la 12°C adică - 0,4 = 11° alcool; teasc l 089 - 207 g zahăr la 11°C, adică 12,2 -0,5 = 12° alcool. Urmează să vedem după decantare pentru fiecare butoi în parte, pentru a constata la sfârşit cât se poate pune pe valoarea mustimetrului.

Marti, 19 octombre [1937, Valea Mare]
Timpul frumos; noaptea brumă (-1°C). S-a sfârşit azi culesul, în total s-au lucrat duminică, luni, marţi 10,1/2 zile lucrătoare, costând exact 260 lei, inclusiv pâinea. Totalizarea continuă şi nu se poate acuma decât provizoriu. Musturile s-au decantat azi, mai rămânând puţin într-un butoi şi rislingul. S-au pus butoiul I 90 dai, butoiul II 72 dai, butoiul III 60 dai şi butoiul IV 45 dai. Mâine, după terminarea decantărei, vom lua date definitive. S-au zdrobit strugurii negri; probabil să dea 30-40 dai. Au fiert 1,1/2 dai must risling, pentru a îmbunătăţi vinul din butoiaşul rămas. Am cumpărat 3 m furtun bun pentru tragerea vinurilor. Şi hârtie filtru. Lina fost aici şi azi. Le-am dat maşina pe două zile.
Miercuri, 20 octombre [1937, Valea Mare] Spre zori s-a înnourat; au fost înseninări peste zi; T + 4°C minima. S-a continuat lucrul în pivniţă. S-a continuat decantarea pentru butoiul IV până la 55,1/2 dai, iar rislingul a dat 67 dai. Mustul în toate butoaiele avea abea 11,1/2°C azi dimfineaţâ]. în cursul zilei s-au turnat următoarele cantităţi de must încălzit până la punctul de fierbere în cazan deschis: Butoiul no. l cu 90 dai - 5 dai, având apoi o T de 18°C; s-a însămânţat apoi cu 1,1/2 dai fermenţi selecţionaţi, încât cuprinde total 91,1/2 dai must cu cea 153 g zahăr şi 8,9 — 9° alcool în devenire; butoiul no. 2 cu 72 dai — 5 dai dând 21°C şi însămânţat cu 1/4 dai, fermenţi, cuprinzând deci total 73,1/4 dai must cu aprox[imativ] aceleaşi caracteristice; butoiul nr. 3 cu 60 dai - 4 dai dând 22°C, însămânţat cu l dai fermenţi, cuprinde total 61 dai must idem caracteristic; butoiul no. 4 cu 55 1/2 dai - 4 dai, dînd 24°C, însămînţat cu l dai fermenţi cuprinde total 56,1/2 dai must cu aceleaşi caracteristice; butoiul no. 5 cu 67 dai risling - 4 dai, încălzit mai puţin, dă 200 g zahăr şi cea 11,60 puterea alcoolică; butoiul no. 6 cu circa 30 dai negru - 2,1/5 dai, încălzit prea puţin, încât n-a dat decât 14-15°C şi va trebui continuat mâine. Au mai rămas de limpezit câteva vedre de risling, precum şi oarecare cantitate de must obişnuit deasupra depozitului de la

butoaie, în total cel puţin încă vreo 10 dai, care se va pune în butoiaşul în care s-a făcut malaua, peste restul de maia, din butoiul no. 7. Mai rămâne să fiarbă într-un butoi separat de 25 dai rămăşiţele de la toate butoaiele care cuprinde mult vin, adică butoiul no. 8. Evaluând la minimum 15 dai echivalent ceea ce s-a consumat sau dăruit în timpul coacerii şi al culesului, producţia totală a viei în acest an poate fi socotită de 430 dai.

Pentru îmbunătăţirea vinului rămas din trecut s-a adăogat 1,1/2 dai must alb fiert în clocot 30 minute la circa 10,1/2 dai vin alb, urmând ca aceeaşi operaţie să se facă mâine pentru vinul roşu vechi, în cursul zilei s-au spălat vasele, uneltele cramei şi s-a făcut
0 curăţenie generală în pivniţă. La ora 6 seara, mustul a fost aşezat definitiv la fermentare, aplicându-se dopurile de fermentaţie cu apă. Am trimis lui Plopeanu l dai must risling şi 1/2 roşu, iar pentru Puia 1/2 roşu prin loaniţescu, strada Gării 6, Piteşti. Damigeana cu risling s-a spart pe drum.
Joi, 21 octombre [1937, Valea Mare]
Acoperit şi nu prea rece. De azi-dimineaţă toate butoaiele fierb, afară de risling şi roşu. Pe seară s-au încălzit 8 dai must roşu, încât s-a obţinut 28°C în butoi şi s-a vânturat bine seara. Iată caracteristicile la două grăduiri = I. l 080 la 11,1/2°C = l 080 -05=1 079, adică 180 grame zahăr cu putere alcoolică de 10,6°; II la 27°C -
1 074 = l 074 + 2,6= l 077, adică 175 g zahăr cu alcool de 10,3°. Nu ştiu motivul diferenţei, în orice caz, ar trebui să dea un vin de circa 10-10,1/2°. Fanny a făcut dulceţuri. Mihai a adus lucerna de la Dobrogostea, restul care a fost cosită la 27 IX şi rămasă din pricina ploilor; circa 300 kg.
Vineri, 22 octombre [1937, Valea Mare]
De aseară e iar senin, frumos; ziua călduţ; azi-noapte +3°C. Purceii „Mangaliţa" tuşind toţi, Mihai a mers cu doi la Florica în consultaţie; lipsea veterinarul. Trei curcani au murit pare-se de tuberculoză. S-a făcut azi nouă curăţenie generală în curtea păsărilor. S-a văruit, s-a dat creolină. De mâine se pune floare de pucioasă în mâncare. S-a fiert rachiu din borhotul prune-fructe +

cîteva vedre vin rău. A rezultat 9,1/2 l, apoi 12 l prune a 33° şi 5 l rachiu vin a 350 +- circa 4 l ordinar. De-aseară fierbe şi rişlingul, şi negrul. S-au pus 3 dai risling peste maiaua din butoiaş, urmând să se mai aleagă mâine ceva. Am fost Piteşti cu maşina sosită de la Ionel. Am lăsat la Nae Popescu pompa să-i puie suport, urmând să aduc de la Bucureşti anume piese. La Camera Agricolă directorul mi-a dat un producător de la Darja să-mi dea 2 000 kg paie şi l 000 kg pleavă; să stabilească la Ionel preţul şi data furniturii. De asemeni adresa Ferma Marian-Olt pentru purcei „Mangaliţa" şi Ferma Statului Stredina. Am dat tinichigiu[lui] să-mi facă sobiţă pentru afumat cu pucioasă butoaiele şi râzătoarele pentru sfeclă.
Sîmbăta, 23 octombre [1937, Valea Mare] Timpul frumos, senin, noaptea cam rece până la 0°C. Mihai a început a culege sfecla. A adus o căruţă, circa 350 kg, iar după-amiazi 100 dovleci de la Ionel. Fanny a grăduit şi măsurat rachiurile făcute ieri: 10 l ţuică de amestec a 30,4°; 11 l ţuică prune de 32,8°; 7 l rachiu vin de 36,8°, la care se adaugă cel rămas vechi 11,1/2 l de 37,2°. Se mai află din trecut 151 ţuică pentru oameni de 22° şi 47 l rachiu drojdie de 34°.
Vinurile fierb bine. Am făcut aştă-seară un control; rezultatele: butoiul I risling 1078 la 16°C; butoiul no. II l 058 la 16°; vinul roşu
1 065 la 18°C.
Duminică, 24 octombre [1937, Valea Mare] Timpul bun. Ionelii la masă. Popă lipseşte. Trimit maşina p[entru] încărcat acumulator.
L uni, 25 octombre [1937, Valea Mare]
Timpul bun, frumos, călduţ. Mihai a cules la sfeclă şi a făcut azi două transporturi total 990 kg. A dat la sudat o roată de la trăsură, 50 lei. A tocmit dovleci la cârciumarul din Bascov. Am afumat cu pucioasă în pivniţă p[entru] stârpirea beţivilor, care ne-au năpădit de tot.
Marţi, 26 octombre [1937, Valea Mare] Timpul mereu frumos, cald. S-a continuat culesul sfeclei şi a adus
2 căruţe peste l 000 kg. Mai are şi mâine de lucru acolo. Aici Fanny a

curăţat la debara. Seara cu noul control de vin: risling l 062 la 16°C -135 g; no. II (60 dai) l 041 - 17°C - 80 g; III (72 dai) l 041 -16°C - 80 g; IV (60 dai) - l 044 - 17°C - 87 g; V (56 dai) - l 044 -16°C - 80 g; roşu l 031 - 18°C - subt 60 g. S-a adus maşina cu acumulatorul încărcat. Am fost apoi la Piteşti pfentru] mărunte.
Miercuri, 27 octombre [1937, Valea Mare] Frumos, călduţ, senin; seara ceaţă. Mihai aduce restul de sfeclă; în total circa 2 700 kg. De asemenea 40 dovleci de la Ionel. Altfel curăţenie mare p[entru] plecare.
Joi, 28 octombre [1937, Valea Mare]
Dimineaţa-şeara ceaţă groasă; ziua senin; călduţ. Mihai a adus 80 dovleci de la Bascov, iar după-amiazi a tras vinul roşu: s-a umplut un butoi de 25,1/2 dai; rămâne să tescuiască mâine. Cu acest prilej s-a mutat drojdia într-un butoi mai mare, sunt 26 dai.
Vineri, 29 octombre [1937, Valea Mare]
Acoperit, ceţos, un fel de burniţă; s-a terminat lucrul în pivniţă cu vinul roşu. Sunt în total 29 dai vin roşu în două butoaie. A cărat apoi gunoiul în deal. Eu am fost Piteşti la ocol şi Direcţia Silvică pentru nuiele".1
Evident, „fermierul" Liviu Rebreanu — cu spiritul său calculat de ardelean - era o excepţie, dar una dintre cele fericite în peisajul societăţii româneşti interbelice.
O agricultură modernă, pe baza căreia se obţineau venituri substanţiale, se practica pe Domeniile Coroanei, încă de la crearea lor, în 1884, acestea au fost concepute ca o sursă de câştig pentru Casa Regală, dar şi ca un model pentru săteni, în privinţa organizării şi desfăşurării procesului de producţie, în urma reformei agrare din 1921, Domeniile Coroanei aveau 3 542 ha culţivabile, repartizate pe 12 moşii; suveranul mai avea unele terenuri aflate sub administraţia Casei Regale, iar altele erau bunurile şale private, care au
l Liviu Rebreanu, Jurnal, voi. II. Text ales şi stabilit de Puia Florica Rebreanu. Addenda, note şi comentarii de Nicolae Gheran, Editura Minerva, 1984, p. 105-109.

ajuns la 151 740 ha1. Proprietăţile Casei Regale dispuneau de animale de rasă (vite, oi), crescătorie de cai de curse la Scroviştea, de vulpi argintii la Azuga-Predeal, pepiniere de-viţă-de vie, grădini de zarzavat, de flori, heleştee cu peşte etc.
Dacă regele Ferdinand a manifestat un anumit dezinteres pentru problemele economice, fiul său Carol al II-Iea s-a dovedit un excelent om de afaceri, punând în valoare bunurile obţinute pe Domeniile Regale. Prin diverse metode, el a reuşit să primească numeroase cadouri, inclusiv terenuri agricole, viticole şi forestiere, să cumpere moşii întinse, fără plata taxelor legale. De asemenea, suveranul a obţinut din partea statului diferite proprietăţi, în semn de „omagiu" pentru activitatea pe care o desfăşura „spre binele României". Pana în 1939, regele Carol al II-lea a cumpărat 8 410 ha teren arabil, grădini de zarzavat, vii, iazuri, livezi, păduri, bălţi şi terenuri neproductive la Spanţov, Băneasa, Mostiştea, Boianu şi Scroviştea (jud. Ilfov), Murfatlar (jud. Constanţa), apoi moşia Medieşul Aurit (jud. Satu Mare), împreuna cu castelul Cetatea. Regele a cerut şi a obţinut elaborarea unui plan general de sistematizare a moşiilor sale (inclusiv a celor aparţinând Casei Regale), vizând modernizarea şi intensificarea la maximum a producţiei de animale şi păsări; construirea unor mori sistematice şi comercializarea produselor; amenajarea unor crescătorii de crap la Mostiştea, darea în folosinţă a unei fabrici de conserve, a unor filaturi de in, cânepă şi bumbac; creşterea şi comercializarea vitelor, porcilor, oilor, gâştelor, găinilor; sporirea numărului de stupi; modernizarea serelor de la Cotroceni şi Băneasa, a pepinierelor de viţă-de-vie de la Murfatlar, Drăgăşani, Segarcea, Româneşti, Sadova. Casa Regală şi-a constituit o reţea de magazine proprii, care îi concurau serios pe micii producători, atât în Bucureşti, cât şi în provincie. Investiţiile făcute în fermele-model s-au dovedit foarte rentabile, mai ales când proprietarul (sau administratorul) era bun gospodar, ştiind să valorifice în condiţii cât mai bune producţia realizată, pe piaţa internă şi pe cea externă.

Câştigurile la oraş erau mai mari decât cele obţinute din munca pământului. Aceasta şi pentru că rentabilitatea muncii industriale era superioară celei agricole. Datele statistice arată că valoarea producţiei industriale reprezenta 50% din valoarea producţiei agricole,

1 D. Şandru, 5afu/românesc..., p. 108.

în condiţiile în care în industrie lucra 10,2% din populaţie, iar în agricultură 19%l. Industria era de neconceput fără maşini şi utilaje care asigurau un randament mult mai mare faţă de munca fizică.

Se cuvine menţionat faptul că situaţia economică precară a unei mari părţi a ţărănimii ă făcut ca însăşi dezvoltarea industriei să fie frânată. Piaţa de desfacere nu permitea un plasament masiv al produselor industriale. Spre exemplu, în intervalul 1929-1935 s-a înregistrat o scădere considerabilă a cantităţii de produse industriale achiziţionate de agricultori2:

Produsul	Anul		
	1929	1932	1935
Pluguri şi fiare de plug	100	19	56
Maşini agricole cu motor	100	4	12
Alte maşini agricole	100	12	31

Potrivit unor calcule, în 1937 agricultura consuma doar 20-24% din producţia industrială internă3. Cu toate acestea, industria a fost cea mai dinamică ramură a economiei naţionale, iar veniturile muncitorilor erau mult superioare celor obţinute de ţărani.

Salariile lunare medii, în 1938, erau următoarele4:

Ramura	Salariul (lei)
Industria extractivă	2361
Industria alimentară	2 118
Industria artelor grafice	2005
Transport şi depozitare	2000
Profesiuni comerciale	1 974
Industria pielăriei şi blănăriei	1 949
Industria varului, ceramicii şi sticlei	1 906
Industria textilă	1 904
Industria chimică	1 861
Industria metalurgică şi mecanică	1 799
Industria lemnului şi mobilei	1 711
Industria construcţiilor	1 752
Industria încălţămintei şi toaletei	1 717
Profesiuni agricole	1 680
Industria artă şi precizie	1 600

' Enciclopedia României, voi. III, p. 42-62.

^ Aspecte ale crizei rgmâneşti în cadrul crizei mondiale, Bucureşti, 1937, p. 96.

3 N. M. Mihăilescu, însemnări asupra debuseului industriei româneşti, în,independenţa economică", nr. 11-12 din 1937.

4 .Anuarul statistic al României", 1939 şi 1940, p. 345.

Aceste salarii se acordau muncitorilor necalificaţi, ele fiind sporite pentru cei care îndeplineau anumite condiţii (vechime, toxicitate), care aveau copii etc.

Munca în mari întreprinderi avea avantajul unor câştiguri mai bune, dar şi al delimitării mai clare a universului domestic, cotidian. După cele 8 ore de lucru, muncitorul îşi organiza timpul în funcţie de familie şi propriile interese şi aspiraţii. De exemplu, lucrătorii de la „Mociorniţă" participau de Paşti şi de Crăciun la slujba religioasa, apoi veneau în

întreprindere unde avea loc un spectacol. Cu acel prilej, patronul oferea tuturor lucrătorilor un salariu în plus, copiii acestora primeau ghete şi haine noi, pe gratis; de asemenea se împărţeau alimente pentru perioada sărbătorilor. Astfel de situaţii se înregistrau la „Malaxa", I.A.R. - Braşov, precum şi la alte mari întreprinderi. Suplimentările de salariu erau, de regulă, înscrise în contractele colective de muncă.

Analizele întreprinse în perioada interbelică au ajuns la concluzia, firească de altfel, că salariile cele mai mici se înregistrau în ateliere şi unităţi cu un număr redus de lucrători, iar salariile cele mai mari erau încasate în întreprinderile moderne, care aveau şi o productivitate ridicată.

Veniturile salariale erau obţinute de „capul" familiei, adică de bărbat. Totuşi, o caracteristică a perioadei interbelice o constituie angajarea femeilor în activităţi industriale. Dacă înainte de 1918 prezenţa unei femei într-un atelier sau într-o fabrică eră o excepţie, după această dată fenomenul devine obişnuit, în unele ramuri industriale, mai ales în cea textilă, ponderea forţei de muncă feminine ajungea la 40%. Femeile contribuiau cu propriul lor salariu la veniturile familiei. Aceasta era, în acelaşi timp, o expresie a tendinţei de emancipare a femeilor, de micşorare a dependenţei lor faţă de bărbaţi. De asemenea, în familiile sărace erau trimişi la lucru şi copiii, care prestau diverse munci în ateliere, prăvălii, în gospodăriile „patronilor". Fenomenul era destul de larg răspândit, astfel că în 1928 s-a adoptat o lege vizând protecţia muncii minorilor. De asemenea, prin legea contractelor de muncă din 1929 se stabilea: „Patronul este obligat să-l înveţe pe ucenic, fie el însuşi,

fie prin personalul anume destinat al stabilimentului său, profesiunea prevăzută în contract. De asemenea, este obligat să se poarte faţă de ucenic ca un bun părinte de familie, îngrijindu-se de educaţia sa, supraveghindu-i neîntrerupt purtarea, atât în stabiliment, cât şi, în măsura posibilului, în afară, şi să-l apere de maltratările salariaţilor întreprinderii sau ale membrilor familiei sale". Patronul era obligat să plătească ucenicului salariul prevăzut în contract la fiecare 15 zile[1]. Câştigurile obţinute de ucenici erau minime, de cele mai multe ori ele constând în asigurarea vieţii de zi cu zi, dar pentru o familie săracă era important că nu mai avea de hrănit şi îmbrăcat un copil.

Desigur, în aprecierea veniturilor unei familii, salariul era un factor determinant, dar - în acelaşi timp - trebuie luat în calcul faptul că marea majoritate a orăşenilor aveau gospodărie proprie, creşteau păsări, porci, chiar vite; aveau grădină în care cultivau legume şi zarzavaturi; mulţi erau proprietarii unor loturi de pământ la marginea localităţii, de pe care obţineau grâu, porumb, cartofi etc., produse necesare pentru hrana familiei, iar uneori, prisosind, le vindeau în piaţă.

Veniturile patronilor depindeau de mărimea întreprinderii şi de rentabilitatea ei. Micii patroni câştigau relativ puţin, iar cheltuielile pentru modernizarea întreprinderii erau prea mari pentru a se încumeta să le facă. De aceea, mulţi au preferat să-şi sporească veniturile prin intensificarea muncii angajaţilor. Proprietarii de ateliere (de tini-chigerie, tâmplărie, rotărie, cizmărie, croitorie etc.) şi cârciumarii obţineau venituri modeste, deoarece şi clienţii lor erau destul de săraci.

în timp ce salariaţilor li se oprea impozitul direct pe statul de plată, aceşti proprietari erau obligaţi să-şi achite ei impozitele la secţiile financiare din localitate. Iar fiscul era neiertător. Când toboşarul le amintea că venise scadenţa pentru plata impozitelor în mahalale se crea o adevărată panică. Ziaristul Tudor Teodorescu-Branişte scria:

' loan Scurtu (coordonator), Constantin Mocanii, Doina Smârcea, Documente privind istoria României între anii 1918-1944, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1995, p. 153.

„Inocent, micul toboşar cutreieră mahalaua, bate toba, distrează copiii şi spăimântă gospodarii, adună polul văduvei cu suta căruţaşului, mai pune deasupra o mică restanţă de la cârciumarul care abia mai vânează doi clienţi într-o zi şi «varsă» toate încasările la percepţia respectivă. Acest mic toboşar, duşmănit de mahalagiii necăjiţi, blestemat de bătrâne şi înjurat de tineri, acest modest slujbaş al statului este autorul atâtor averi făcute peste noapte, atâtor palate înălţate într-o vară, atâtor miliarde intrate în buzunarul fără fund al unor traficanţi [...] Când n-a găsit, în fundul lăzii unui biet mahalagiu, nici un ban, toboşarul i-a luat lada, i-a luat dulapul, i-a luat aşternutul din pat, i-a lăsat copiii nemâncaţi - ca să vândă toate troacele acestea «conform legii»"1.

Cu totul alta era situaţia marii burghezii, care obţinea venituri considerabile. Ele aveau la bază producţia realizată, dar şi manevrele de culise prin care erau cointeresaţi guvernanţii şi toţi cei care mânuiau banul public. Directorii societăţilor „Lupeni", „Petroşani", „Frigul" aveau salarii de la 500 000 la 2 milioane lei pe an (adică între 41 500 şi 166 000 lei pe lună)2. O adevărata bătălie s-a dus pentru ocuparea posturilor de conducere în regiile autonome ale statului, unde salariile depăşeau un milion pe lună. De aceea, imediat după schimbarea guvernelor se proceda la reorganizarea regiilor, astfel ca în fruntea lor să fie plasaţi oamenii partidului aflat la putere. O parte din câştigurile obţinute de aceştia intra, pe diferite căi, în vistieria partidului, care îi folosea apoi în campaniile electorale şi în alte acţiuni de propagandă. Practic, toţi cei care au făcut mari averi în perioada interbelică au beneficiat de concursul — legal, dar şi ilicit — al starului. Câteva exemple sunt semnificative: C. Argetoianu scria despre Nicolae Malaxa: „Inginer obscur, a început cu nimic şi fără protecţie, nici însuşiri bătătoare la ochi, numai prin puterea lui de muncă şi mai ales prin arta lui de a se învârti a ajuns într-un deceniu şi ceva în fruntea industriei şi a oamenilor noştri de afaceri. Ştia din experienţa lui şi

1 „La zid", nr. 6 din 1932.

Ilie Marinescu, Politica socială interbelică in România. Relaţiile dintre muncă şi capital, Bucureşti, Editura Tehnică, 1995, p. 228.

a altora că în ţara românească totul se cumpără şi că în materie de şperţ trebuie să ştii să dai la timp şi gros. îndată ce a putut şi-a constituit un fond de rulment al corupţiei pe care l-a manevrat cu discreţie şi dibăcie. Mi s-a spus că în casa de fier din biroul lui avea întotdeauna în numerar o sumă de 4 până la 5 milioane, gata pentru atac. Până la venirea regelui [Carol al II-lea], operase aproape exclusiv la căile ferate — şi cu imense beneficii. Restauraţia l-a găsit deja bine aşezat şi în plin exerciţiu al talentelor cu care îl înzestrase Dumnezeu. Nu cunosc exact cărările pe care s-a apropiat de banda neagră, dar presupun că amicul Nae lonescu (pe care-l ajuta cu generozitate să scoată Cuvântul) i-a dat o mână de ajutor. Odată pătruns în intimitatea camarilei, a umplut pe toţi cu bani şi i-a mai acoperit şi cu daruri cu adevărat regeşti. Mai ales pe măria sa Duduia [Elena Lupescu, amanta regelui Carol al II-lea]. Pentru madame Jeny [soţia lui Puiu Dumitrescu, secretarul particular al regelui], pentru madame Wieder [soţia lui Felix Wieder, membru de bază al camarilei regale], chiar şi pentru madame Gica [mama Elenei Lupescu] punea la contribuţie, la fiecare serbare, praznic sau An Nou, prăvălia giuvaiergiului Weiss, transferat dinadins de la Cernăuţi la Bucureşti «ad usum camarillae». Lui Puiu Dumitrescu, între multe altele, i-a dăruit un loc de casă [...] Prinţului Nicolae i-a cumpărat, pe 12 milioane, casa din Parcul Filipescu [...] Poet al banilor, se încurca şi se descurca în afaceri pe care le încheia şi le lichida cu toptanul [...] Mână spartă ca toţi poeţii, cheltuia nebuneşte, cumpăra ce-i ieşea în cale, oameni şi scule, şi da la toată lumea. Unei guvernante engleze, numai de doi ani la copiii lui, i-a cumpărat o casă cu prilejul căsătoriei ei; bărbierului care venea să-l radă dimineaţa i-a instalat un salon de coafură model în imobilul Frascatti renovat. Actele lui de generozitate erau nenumărate. Politica nu l-a atras

niciodată şi nu s-a amestecat într-însa decât în măsura în care îi era necesară pentru afacerile sale" *.
Au existat şi oameni politici pe care i-au atras afacerile şi care au folosit funcţiile deţinute în guvern pentru a-şi spori averile. Spre exemplu, fruntaşul liberal Alexandru Constantinescu, zis „Porcu",
* Constantin Argetoianu, Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri, voi. IX, Ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1997, p. 73.

profitând de faptul că era ministrul Agriculturii şi Domeniilor în guvernul Ion I.C. Brătianu, a iniţiat un proiect de lege prin care moşia sa din Răcăciuni (judeţul Bacău) a fost trecută din zona de deal, unde exproprierea se făcea de la 100 ha în sus, în zonă de câmpie, iar exproprierea începea de la 500 ha. Astfel, printr-o trăsătură" de condei, Alexandru Constantinescu-Porcu şi-a salvat de la expropriere 400 ha. El era un om foarte bogat, dar şi-a mai adăugat „ceva" la imensele averi pe care le deţinea. Nu au fost puţini oamenii politici care şi-au creat o excepţională situaţie materială în timpul deţinerii unor funcţii guvernamentale. Unul dintre aceştia a fost Mihai Popovici, ministru de Finanţe în guvernele prezidate de luliu Maniu (1928-1929 şi 1930), şi de Gh. Oh. Mironescu (1930-1931). Constantin Argetoianu avea să scrie:
„în 1925, înainte de Minister, Mihai Popovici nu mai avea un franc şi a venit la mine să-i girez o poliţă de 50 000 la Banca de Credit, în 1932, după ce fusese ministru de Finanţe, fantele Mihai achiziţionase, pentru fericirea Lugojancei [soţia sa], o splendidă vilă în parcul Filipescu, o mobilase la Viena, o îmbâcsise cu tablouri şi obiecte de artă, mai cumpărase un automobil Buick, nu se mai îmbrăca decât la Orossen (Place Vendome, Paris) şi nu mai bea la masă decât vinuri franţuzeşti. Fără să mai vorbim de sculele [bijuteriile], de blănurile şi de mătăsurile doamnei. Şi să mai spună oamenii că împrumutul dezvoltării [negociat de ministrul Mihai Popovici] n-a servit la nimic! [...] Deşi toată lumea ştia, cu regele în cap, că s-a înfruptat cu milioane din comisionul împrumutului, că încheiase afacerea chibriturilor (cu faimosul Krueger) şi drumurile cu suedezii, fiindcă era un pungaş — iar extraordinara convenţie privitoare la creditul agricol ipotecar, fiindcă era prost; deşi toată lumea bănuia că tripotase în afacerea Skoda; deşi a fost aproape dat afară din Ministerul [guvernul] Mironescu în ultimele lui zile, deşi, deşi... totuşi dl Mihai Popovici a fost numit ministru de Justiţie, în 1932"1.
Chiar şi Ghiţă Popp, un vechi colaborator şi coleg de partid, aprecia că Mihai Popovici era „incorect până peste cap". Şi alţi fruntaşi politici au avut o comportare asemănătoare, într-o discuţie avută cu loan Hudiţă în aprilie 1940, Ghiţă Popp îl caracteriza astfel pe Ionel Pop, nepotul lui luliu Maniu: „Este un oportunist, gata
1 Ibidem.p. 182.

pentru orice tranzacţie pentru a-şi menţine posturile gras plătite (Ghiţă Popp înşiră următoarele posturi: membru în Consiliul de Administraţie al Băncii Româneşti, în întreprinderile arădene ale baronului Neuman, în Consiliul Societăţii de Zahăr de la Bod (Braşov), plus câteva bănci din Cluj, Sibiu şi Timişoara!) sub pretext că din banii pe care-i încasează ajută partidul şi chiar pe Maniu." Ghiţă Popp este indignat pur şi simplu de această insinuare pe care Ionel Pop o lasă să se răspândească printre „prietenii noştri ardeleni, care nu îndrăznesc s-o aducă la cunoştinţa şefului"1.
în fruntea celor care şi-au sporit averile pe căi ilicite s-au aflat Carol al II-lea şi camarila sa. Regele a obţinut „donaţii" de la numeroase instituţii publice (primării, bănci, întreprinderi industriale, episcopii, regii autonome) şi chiar de la persoane particulare. Spre exemplu, la 7 iunie 1931 (în preajma împlinirii unui an de la „restauraţie") la Palatul Regal s-au prezentat

Nicolae Malaxa şi Max Auschnitt cu o geantă plină cu bani, pe care au oferit-o regelui, cu aceste cuvinte: „Majestate, industria grea vă este profund recunoscătoare pentru tot ce aţi făcut şi vă roagă să primiţi această sută de milioane de lei ca o modestă contribuţie pentru operele de asistenţă ale Palatului". Regele nu numai că nu a refuzat „cadoul", dar le-a şi strâns mâna, după care i-a decorat pe cei doi. S-a aflat astfel că regele poate fi „mituit" şi mulţi au făcut-o, de-a lungul celor zece ani de domnie a lui Carol al II-lea. Dacă unii „uitau" să-şi exprime „recunoştinţa", erau atenţionaţi de Ernest Urdăreanu, membru de bază al camarilei regale. Câifd i s-a părut că aceste „atenţii" erau prea mari, Max Auschnitt s-a opus, dar consecinţele au fost dezastruoase pentru el. La sugestia regelui s-a iniţiat un „control" la întreprinderile conduse de Auschnitt, în primul rând la Uzinele şi Domeniile Reşiţa; rezultatul a fost arestarea lui Auschnitt pentru evaziune fiscală etc. Substratul real al acestei arestări era bine cunoscut de opinia publică; de altfel, chiar Florian Marinescu, administratorul Casei Regale, îi mărturisea lui loan Hudiţă, în ianuarie 1940, că el „duce o luptă grea cu Urdăreanu şi colaboratorii acestuia, pe care-i consideră «cei mai mari gheşeftari şi escroci care au existat vreodată». El a urmărit tot procesul Auschnitt şi e pur şi simplu scandalizat de înscenarea ce i s-a făcut acestui om pentru simplul motiv că nu se lasă devalizat de averea lui. «Marii escroci care ar trebui să stea la Văcăreşti

' loan Hudiţă, Jurnal politic. 1940. Studiu introductiv şi note de acad. Dan Berindei, Iaşi, Institutul European, 1998, p. 121.

sunt Gută Minciună [Gh. Tătărescu], Malaxa şi Urdăreanu cu toată banda lui, nu nerorocitul de Auschnitt»"1.

Veniturile şi cheltuielile statului erau materializate în bugetele anual?, propuse de guvern şi votate de Adunarea Deputaţilor. Veniturile se obţineau din impozite şi taxe, dintre cele mai diverse: pe salarii, pe cifra de afaceri, pe mărfurile importate şi exportate, pe avere etc.

A existat o permanentă „confruntare" între guvernanţi şi populaţie în acest domeniu: guvernul căuta să obţină venituri bugetare cât mai mari, cetăţenii urmăreau să plătească tot mai puţine taxe şi impozite. Când se aflau în opoziţie, partidele politice promiteau degrevări fiscale, dar când ajungeau la putere constatau că nu puteau face faţă cheltuielilor şi ca atare dădeau uitării sloganele electorale.

Bugetul reprezenta şi o expresie materială a concepţiei guvernanţilor asupra rolului diferitelor sectoare ale vieţii publice şi - în ultimă instanţă - asupra celor care lucrau în domeniile respective.

Nota dominantă a constituit-o prevalenta sectoarelor social-econo-mice asupra celor administrativ-miliţare, cu alte cuvinte a celor care asigurau dezvoltarea ţării, comparativ cu sectoarele birocratice. Datele conctere arată că pentru departamentele social-economice (cuprinzând acţiunile economice, educaţia, datoria publică, acţiunile sociale şi lucrările publice) se acorda cea mai mare parte din buget. Astfel, în exerciţiile bugetare 1930-1939 situaţia a fost următoarea2:

Anul bugetar (%)	Departamentele social-economice (%)	Altele
1929/1930	63,4	36,6
1930/1931	61T2	38,8
1931/1932	71.5	28.5
1932/1933	71.5	28.5
1933/1934	61,6	38,4
1934/1935	60,3	39,7
1935/1936	63,1	36,9
1936/1937	64,1	35,6
1937/1938	60,5	39,5

1938/1939	60,1	39,9

1 Ibidem,p.4S.
Gh. Dobre, A. Plafon, I. Tiriboi, Sectorul de stat în România interbelică, Bucureşti, Editura Academiei, 1987, p. 21

„Altele" erau departamentele administrativ-militare (apărarea naţională, externe, interne, justiţie, culte, arte, administraţie general guvernamentala). Procentul foarte mare (71,5%) rezervat departamentelor social-economice în 1931-1933 se datora cotei ridicate a datoriei externe, iar diminuarea acestuia în 1938/1939 era urmarea creşterii cheltuielilor pentru apărarea naţională, în condiţiile deteriorării grave a situaţiei internaţionale, în general, la alocaţiile bugetare centralizate se acorda prioritate activităţilor economice, apărării naţionale şi educaţiei.
Cheltuielile guvernamentale din bugetul pe 1938/1939 erau repartizate astfel1:

Cheltuieli	%	Cheltuieli	%
I. Social-economice	59,4	II Administrativ-militare	40,6
1. Acţiuni economice	25,0	1. Apărare naţională	25,1
2. Educaţie	17,8	2. Externe	1,1
3. Datorie publică	12,0	3. Interne	6,9
4. Acţiuni sociale	4,0	4. Justiţie	4,0
5. Lucrări publice	0,6	5. Culte şi arte	3,3
		6. Administraţie general-guvernamentală	0,2
Total		100	

încă din 1927, în timpul guvernului Averescu, a fost adoptată legea armonizării retribuţiilor bugetare, prin care se stabileau 36 de tipuri de salarii şi clase în care erau incluşi toţi salariaţii statului. Autorul proiectului de lege a fost Mihail Manoilescu, subsecretar de stat la Ministerul de Finanţe, care aprecia, pe drept cuvânt, că s-a pus capăt „anomaliei ca funcţionari identici de la ministere diferite să fie plătiţi cu lefuri diferite"2. Grila stabilită de Manoilescu a rămas, în esenţa ei, valabilă până în 1948.
Guvernele, şi societatea în ansamblul ei, preţuiau munca intelectuală, calificarea superioară, rolul personalităţilor în propăşirea ţării.

1 Gh. lacob şi Luminiţa lacob, Modemizare-europenism. România de la Cuza-Vodă la Carol al Il-lea, voi. I. Ritmul şi strategia modernizării, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1995, p. 136.
2 Mihail Manoilescu, Memorii, voi. II. Ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice de Valeriu Dinu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 87.

Evident, cei care deţineau posturi de conducere în stat erau avantajaţi, dar fără să jignească alte categorii, care îşi aveau şi ele rolul lor în viaţa socială şi mai ales culturală a României.
în anul bugetar 1934-1935 salariile din bugetul statului se prezentau astfel1:

Denumirea funcţiei	Limitele de salarizare (lei)
Ministru	30400
Ministru plenipotenţiar ci. I	24250-19950
Prefect de judeţ	17250-16750
Notar	4000-l 900
General de divizie	25400
Colonel	18 050-16 700
Locotenent	7 800-7 200
Mareşal Patriarh	35 100 31 500
Mitropolit	28 350-23 500

Preot cu institut teologic	2 600-2 250
Profesor universitar	29 550-25 350
Conferenţiar universitar, cu 6 gradaţii	19 150-17 750
Lector cu 2 gradaţii	13 450-10 000
Inginer	19 500-3 300
Institutor cu 3 gradaţii	5050
învăţător cu 3 gradaţii	4 700-3 700
Laborant	3 150-l 000
Pedagog	3 600-850
Medic	11 900-8 500
Farmacist	7 300-3 500
Medic de circă rurală cu 3 gradaţii	9 450-8 450
Infirmier	3 000-500
Medic de circă urbană cu 3 gradaţii	8 750-8 250
Prefect de poliţie	19 900-10 950
Plutonier (şef de post)	3400
Judecător	19 150-9 250

Statistica funcţionarilor publici, Bucureşti, 1937, p. 455-497.

Denumirea funcţiei	Limitele de salarizare (lei)
Bibliotecar ci. II	8600
Contabil ci. II	6 100 - 2 850
Consul general ci. I	7 400 - 1 1 900
Grefier ci. II	6 250 - 2 500
Dactilograf ci. III	3 500 - 250
Mecanic de locomotivă, ci. III	3 850 - 3 063
Lăcătuş	2 650 - 2 600
Şofer	5 350 - 1 900
Fochist	3 300 - 1 050
Grădinar	2 750 - 1 300
Doică	1 450
Spălătoreasă	2 200 - 500
Uşier	3 240 - 2 400
Portar	5 400 - 500
Paznic	2 500 - 2 000
Ucenic	1 850 - 300
Vizitiu	2 350 - 600

Această grilă a generat unele nemulţumiri, mai ales din partea funcţionarilor cu salarii mici. Datele statistice arată că în administraţia centrală existau 54 funcţii (0,12% din total) care erau retribuite cu salarii mai mari de 25 000 lei, în timp ce 77,44% erau încadrate sub 5 000 lei pe lună.

Aşa cum era firesc, cele mai mari sume erau rezervate pentru rege şi familia domnitoare. Astfel, lista civilă a regelui Carol al II-lea a fost stabilită, cu prilejul urcării sale pe tron, în 1930, la 40 milioane lei, adică 3 333 330 lei pe lună. Principele moştenitor Mihai avea 7 milioane lei (583 333 lei pe lună), regina Măria — 20 milioane, principesa Elena — 7 milioane1.

Legea din 1926 stabilea că deputaţii şi senatorii primeau o indemnizaţie fixă de 6 000 lei pe lună, la care se adăuga diurna de 500 lei de şedinţă pe timpul sesiunilor2. Astfel, salariul unui depu-

1 „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", nr. 75, şedinţa din 18 iunie 1930, p. 3 878-3 885.
2 „Monitorul oficial", nr. 160 din 20 iulie 1926.

tat sau senator putea ajunge până la 17 000 lei pe lună, în timpul sesiunii corpurilor legiuitoare, în 1939 s-a adoptat o lege prin care parlamentarii primeau o indemnizaţie fixă de 15 000 lunar, fără alte adăugiri1.
în general, a existat tendinţa de mărire a salariilor aparatului birocratic şi de sporire a personalului angajat în administraţia centrală, pe criterii nu întotdeauna foarte bine precizate*.
l Ibidem, nr. 127 din 5 iunie 1939.
- Pentru comparaţie, citim prevederile legii publicate în „Monitorul oficial" din 16 iulie 1998:
Valoarea de referinţă pentru funcţiile de demnitate publică = 637 000 lei; pentru învăţământ, sănătate, cultură, cercetare ştiinţifică, culte = 614 000 lei. Sumele respective se multiplică cu următorii coeficienţi:
- Preşedintele României - 22,00
- Preşedintele Senatului şi Preşedintele Camerei - 20,300
- Vicepreşedinţii Senatului şi ai Camerei Deputaţilor- 18,700
- Senatori, deputaţi - 16,100
- Primar general al Capitalei - 15,400
-Viceprimar al Capitalei- 13,900 ;
- Primar de comuna (categoria III) - 4,400
- Viceprimar de comună (categoria III) - 3,100
- Prim-ministru - 20,300 -Ministru-17,000
- Secretar de stat - 16,100
- Preşedinte Curtea Supremă de Justiţie - 20,300 -Judecător-l 3,900
- Avocatul poporului - 17,600
- Prefect al municipiului Bucureşti - 14,200
- Prefect judeţ (categoria II) - 13,00
- Consilier prezidenţial - 17,600
- Profesor universitar (20-25 ani) - 2,825
- Conferenţiar universitar (15-20 ani) - 2,375
- Lector universitar (10-15 ani) - 1,950
- Profesor gradul didactic I (10-14 ani) - 1,900
- Institutor gradul didactic I (10-14 ani) - 1,550
- învăţător gradul didactic I (10-14 ani) - 1,475
- Bibliotecar gradul II - 1,325.
Este de reţinut faptul că în perioada interbelică salariul unui profesor universitar era aproape egal cu al unui ministru; în 1998 salariul profesorului universitar era de 9 ori mai mic decât al unui ministru, în 1939 ialariul unui profesor universitar era de 17 000 lei, iar al unui parlamentar de 15 000 lei; în 1998 salariul unui profesor universitar era de 8 ori mai mic faţă de cel al unui deputat sau senator. Menţionăm şi faptul că în perioada interbelică personalul Consiliului de Miniştri era de 43 de persoane.
Regele Carol al II - lea şi prinţul Nicolae în

ă la Cluj
Semnificativă este şi împărţirea bugetului pe domenii de activitate. Legiuitorul a avut în vedere importanţa muncii desfăşurate şi nivelul de calificare a personalului în fiecare post. Pe ministere, salariul mediu se prezenta astfel1:

Nr. crt.	Ministerul	Salariul mediu (lei)
1	Ministerul Afacerilor Străine	9 250,60

2	Preşedinţia Consiliului de Miniştri	8 055,56
3	Ministerul Industriei şi Comerţului	6 294,27
4	Ministerul Apărării Naţionale	5 815,38
5	Ministerul Lucrărilor Publice	5 638,44
6	Ministerul Agriculturii	5 438,29
7	Ministerul Justiţiei	5 194,35
8	Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale	4 409,98
9	Ministerul Instrucţiunii, Cultelor şi Artelor	3 791,45
10	Ministerul de Finanţe	3416,83
11	Ministerul de Interne	3 162

Aceste date concrete arată o anumită ierarhizare, care s-a menţinut de-a lungul întregii perioade interbelice. Cifrele în sine au cunoscut oscilaţii, generate de evoluţia economiei naţionale şi de numărul de salariaţi din fiecare domeniu.

Se cuvine menţionat faptul că mulţi funcţionari aveau şi alte surse de câştig, pe lângă salariu: moşii, diverse magazine, firme de consultanţă etc. învăţătorii de la ţară administrau pământul şcolii, lor revenindu-le o parte din venituri, iar o alta fiind utilizată pentru procurarea de materiale didactice şi pentru alte necesităţi. La rândul lor, preoţii beneficiau - pe lângă salariu — de produsele obţinute de pe „pămâtitul bisericii", de banii din taxe (de botez, de cununie, de înmormântare), precum şi de pomeni pe care mulţi creştini le ofereau cu generozitate „de sufletul morţilor". Profesorii universitari se bucurau de o excelentă situaţie materială. lorgu Iordan — el însuşi universitar — avea să scrie: „O catedră în învăţământul superior din România veche valora — acesta-i termenul exact — cât o moşie

loan Scurm şi Gheorghe Buzatu, Istoria românilor în secolul XX, Bucureşti, Editura Paideia, 1999, p. 66-67.

bună, cu un avantaj în plus, faţă de aceasta. Căci, afară de «glorie», posesorul ei se bucura de un frumos venit material, care era asigurat fără teama, pe care o avea moşierul, că o secetă sau o altă întâmplare asemănătoare îl putea ruina. Venitul consta nu numai în salariu, ci şi în cota-parte din taxele plătite de studenţi, care la Facultăţile de Drept, de pildă, puteau întrece chiar salariul unui profesor cu câteva gradaţii"1. Existau, şi în acest domeniu, unele abuzuri. Conform normelor legale, taxa de examen revenea în întregime profesorilor, constituind o importantă sursă de venituri, lorgu Iordan relatează următoarea situaţie petrecută la Universitatea din Iaşi: „Profesorul de drept penal, care se afla mereu în concediu, din cauza unor însărcinări şi misiuni pe plan internaţional, simţind, probabil, nevoia de bani... româneşti, a venit, deşi legal se găsea în concediu, o singură zi de la Bucureşti (a călătorit la dus şi la întors noaptea) şi a examinat, în cele 10-12 ore ale zilei propriu-zise, 300 de studenţi, ceea ce însemnează că a încasat 30 000 de lei!"2 Acestea erau excepţii şi tocmai de aceea au frapat pe ceilalţi profesori, care îşi practicau meseria cu conştiinciozitate şi demnitate. Nu exista sistemul ca un profesor universitar să mediteze elevi, deoarece câştigurile lui erau suficiente pentru a nu recurge la asemenea practici; ele erau rezervate studenţilor şi, în unele cazuri, asistenţilor universitari.

Scriitorii constituiau o categorie aparte de intelectuali. De regulă, ei aveau şi o altă slujbă, puţini dintre ei trăind numai din scris. Scriitorii care obţineau venituri consistente de pe urma publicării cărţilor erau Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu şi Cezar Petrescu. De regulă, scriitorii erau şi ziarişti, colaborările fiind foarte bine plătite. Conştienţi de valoarea şi talentul lor, cei mai mulţi scriitori se considerau superiori semenilor lor, pe care-i „observau" cu atenţie şi curiozitate. Literaţii s-au bucurat de aprecierea familiei domnitoare. Regina Măria a căutat să continue tradiţia reginei Elisabeta (Carmen Sylva) de a întreţine relaţii amicale cu

oamenii de litere. De asemenea, regele Ferdinand avea dese discuţii cu unii scriitori, acorda diferite „premii", care în fond erau o formă de
* lorgu Iordan,Memorii, voi. II, Bucureşti, Editura Eminescu, 1977, p. 175. 2 Ibidem,p. 187.

susţinere materială a celor aflaţi în dificultate. Carol al H-lea a oferit o vilă la Buşteni pentru cazarea scriitorilor şi masa la restaurant, pe gratis. Aici veneau în serii de 15-20 de zile câte 20-25 de scriitori, cu familiile lor. Dar generozitatea regelui nu era apreciată de toţi beneficiarii acestei pensiuni. De exemplu, Simion Stolnicul scria la 12 iulie 1938: „Scriitorii mănâncă pe gratis porţii rotunjite şi se plâng că îi costa mult bacşişul. Cei ajunşi aici, prin multe insistenţe, n-au în consecinţă bani pentru un ţap de bere. Am trecut prin această penibilă situaţie. Să mănânci nisetru într-un restaurant climateric, unde ceilalţi civili nu gustă apa şi să stai fără sondă pe masă!"1
Şi alţi oameni cu o situaţie materială foarte bună făceau „acte caritabile". Astfel, Nicolae Malaxa acorda ajutoare lunare câtorva scriitori, între care şi Petre Belu. La fel proceda Max Auschnitt. La rândul său, Petru Groza invita la Deva diverşi scriitori, cărora le asigura camera de hotel şi masa la restaurant; tot el suporta şi preţul biletelor de tren^. Asemenea ajutoare erau în spiritul epocii, fiind acceptate cu plăcere, ba find considerate chiar o obligaţie a celor avuţi. Unul dintre eroii cărţii întoarcerea din Rai, scrisă de Mircea Eliade, declara: „Nu e nici o ruşine să ceri; doar eşti artist, eşti un creator. Alţii se învârtesc de milioane. E dreptul tău, dreptul de creaţie [...] De ce să aibă alţii şi tu nu? Alţii au burse în străinătate şi sunt incapabili, alţii se învârtesc prin ministere şi sunt nişte lichele. Tu eşti artist, tu ai dreptul să ceri"3.
O stare de spirit asemănătoare aveau actorii. Ei aveau salarii relativ mici faţă de cheltuielile pe care le făceau. Ambiţia unora de a avea un teatru propriu era adeseori scump plătită, iar falimentul îi pândea la fiecare pas. Actorii erau mereu în căutare de bani, iar căile pentru a-i obţine variau în funcţie de persoanele cărora li se adresau. De exemplu, Puiu lancovescu şi Grigore Vasiliu-Birlic au mers într-o zi la Max Auschnitt pentru a-i cere o sumă de bani. Iată relatarea scriitorului Dumitru Corbea:
„— Cât, domnilor?
— Cât puteţi mai mult, domnule Auschnitt, a îndrăznit Puiu lancovescu.
Constantin Stolnicul, Printre scriitori şi artişti, Bucureşti, Editura Eminescu, 1988, p. 162. Dumitru Corbea, Mărturisiri, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1982, p. 40. Mircea Eliade, întoarcerea din Rai, Bucureşti, Editura Garamond, 1995, p. 41.

[...] Bancherul a apăsat pe un buton şi s-a deschis un seif cât peretele, ticsit de teancuri de bancnote, de sus până jos. Birlic s-a speriat şi s-a dat doi paşi înapoi. Nu mai văzuse în viaţa lui perete căptuşit cu teancuri de bancnote de cinci sute şi o mie de lei.
— Atâta vă ajunge? a întrebat Auschnitt, prinzând cu două degete un teanc de bani.
— Deschideţi mai tare degetele, d-le Auschnitt, a propus Puiu lancovescu.
Bancherul a zâmbit şi a deschis mai tare degetele şi a tras teancul de bani"1.
Altădată, Puiu lancovescu s-a dus la luliu Maniu, preşedintele Consiliului de Miniştri, pentru a-i cere un ajutor. Şeful Guvernului i-a răspuns:
„— Cred că te-aş jigni dacă ţi-aş oferi un ajutor de 50 000 lei, domnule lancovescu. Eu nu vreau să te jignesc...
lancovescu nu a stat pe gânduri, nu avea timp de pierdut şi a zis:
— Jigniţi-mă, domnule prim-ministru, cu 50 000 lei. Primesc această jignire şi vă mulţumesc chiar foarte mult"2.
Fire veselă, lancovescu ştia să se descurce chiar şi în situaţii dramatice; atunci când nu reuşea prin propria-i acţiune, recurgea la „sexul frumos". Astfel, odată Puiu lancovescu nu avea cu ce

plăti lefurile artiştilor din teatrul său. Deoarece ştia că el nu ar fi avut nici un succes la ministrul de Finanţe, a apelat la cea mai frumoasă actriţă. Aceasta a acceptat, iar actorii aşteptau cu înfrigurare rezultatul audienţei. Când s-a întors, ei au întrebat-o:
„«- Ţi-a dat banii?»
Frumoasa a deschis poşeta şi a răsturnat teancul de mii pe jos. Dar cu banii odată a căzut şi o mică piesă vestimentară.
«— Asta am făcut! a strigat ea. Trebuia să vă aduc banii! Trebuia să vă primiţi leafa! Vă place ce-am făcut? Pentru voi am făcut-o! Sărutaţi-mă!»"3
Este greu de precizat cât este adevăr şi cât este legendă în asemenea „scenete", dar românul spune că „nu iese fum dacă nu faci focul".

1 Dumitru Corbea, Mărturisiri, p. 41
2 Ibidem.
3 Ibidem, p. 42.

Nivelul de dezvoltare şi gradul de civilizaţie a unei ţări sunt evaluate şi după modul cum îşi cheltuiesc cetăţenii veniturile. Datele statistice aj-atau că, spre sfârşitul perioadei interbelice, în oraşe, cheltuielile se distribuiau astfel1:

Provincia	Alimente	îmbrăcă-minte ţi încălţăminte	Lumina, apă, com-bustibil	Diverse	Transport	Chirie
Transilvania	40,9	14,8	8,5	13,7	19,6	19,6
Bucovina	40,9	15,7	9,2	14,4	17,6	17,6
Vechiul Regat	41,0	15,4	10,1	15,4	2,4	15,7
Basarabia	39,5	15,8	13,4	14,0	1,6	15,7

După cum se observă, diferenţele de la o provincie la alta erau mici. în toate oraşele României ponderea cea mai mare o aveau cheltuielile pentru alimente. Nivelul mai redus al acestor cheltuieli în Basarabia se datora faptului că în oraşele de aici locuitorii se ocupau, în bună parte, cu agricultura, procurându-şi alimentele din gospodăria proprie, în toate provinciile, cheltuielile pentru îmbrăcăminte şi încălţăminte erau reduse, iar „serviciile" nici nu aveau o rubrica distinctă. Aceste date concrete arata ca societatea românească, inclusiv în mediul urban, era încă departe de cea apuseană, dezvoltată, modernă.
Semnificative sunt datele indicând costul vieţii în Bucureşti. Pentru o familie de funcţionari compusă din 5 persoane, cheltuielile se prezentau astfel în 19372:

Cheltuiala	Lei	%
Total	12421	100
Alimente	4419	35,6
îmbrăcăminte şi încălţăminte	1 588	12,8
Lumină, apă, combustibil	991	L 8,0
Transport	1 320	10,6
Spectacole	420	3,4
Chirie	3333	26,8
Diverse	350	2,8

N. Georgescu-Roegen, Costul vieţii in oraşele româneşti, în „Sociologie românească", nr. 7-8 din iulie-august 1937. Enciclopedia României, voi. IV, p. 937.

Era vorba despre o familie cu o situaţie materială bună (venitul de 12 421 lei pe lună indică mai curând un funcţionar superior), dar şi în acest caz cea mai mare parte a câştigului era

consumat pe alimente. Spectacolele ocupau o pondere de abia 3,4%, deşi prin poziţia socială avută o asemenea familie era receptivă la fenomenul artistic.
Bucureştiul era cel mai scump oraş. O statistică privind indicii medii de cheltuieli arată următoarea situaţie, în 19341 (Bucureşti = 100):

Provincia	Total	Alimente	îmbrăcăminte şi Incăttănîinte	Lumină, apă, combustibil	Chirie
Transilvania	68,7	92,4	84,7	77,0	51,7
Bucovina	61,9	83,8	81,2	74,8	42,0
Vechiul Regat	61,2	83,2	79,0	82,1	37,3
Basarabia	60,3	78,6	79,4	106,6	36,3

După cum se observă, oraşele cu cel mai redus cost al vieţii se aflau în Basarabia, unde doar la lumină, apă şi combustibil preţurile erau mai mari decât în Bucureşti, în timp ce chiria se situa la un nivel foarte scăzut. Dar viaţa în oraşele Basarabiei era lipsită de confortul şi comodităţile din alte zone ale ţării. Pentru funcţionarii din vechiul Regat, transferarea în Basarabia căpăta caracterul unei sancţiuni, motiv pentru care dorinţa lor cea mai vie era aceea de a se întoarce la vechiul loc de muncă.
O caracteristică importantă a evoluţiei raportului dintre venituri şi cheltuieli este scăderea puterii de cumpărare a salariilor. Această evoluţie se datora, în principal, creşterii preţurilor la produsele industriale, de primă necesitate, precum şi a chiriilor, în condiţiile sporirii, în cifre absolute, a populaţiei urbane.
Datele statistice arată următoarea evoluţie2:
N. Georgescu-Roegen, op. cit., loc. cit.
2 N. Georgescu-Roegen, Preţurile, în Enciclopedia României, voi. IV, 1940, p. 933; vezi şi Ilie Marinescu, Politica sociala interbelica în România. Relaţiile dintre muncă şi capital, Bucureşti, Editura Tehnică, 1995, p. 125.

Anul	Salarii	Preţuri de detaliu	Chiria	Raportul Intre ^ikui u paturile de detaliu
19?.9	100	100	100	100
T930	96,1	88,4	77,6	108,7
1931	85,2	72,7	58,6	117,2
1932	68,8	62,2	47,2	110,6
1933	63,1	56,1	46,6	112,5
_!93J__j	61,7	52,8	46,6	116,9
1935	61,0	56,9	-	107,2
1936	62,4	61,1	-	102,1
1937	65,8	67,2	53,4	97,9
1938	67,0	74,6	53,4	80,8
1939	69,1	77,9	56,1	88,7
1940	81,6	110,5	71,8	73,8

Situaţia materială a populaţiei — atât a celei rurale, cât şi a celei urbane — a fost puternic influenţată de conjunctura economică şi de contextul internaţional: după o perioadă critică la sfârşitul primului război mondial, a venit o ameliorare în anii 1922-1928, urmată de anii grei ai crizei economice din 1929-1933; o nouă îmbunătăţire s-a înregistrat între 1934-1938, după care — pe fondul agravării situaţiei internaţionale — o mare parte a resurselor bugetare au fost direcţionale spre armată.
în România interbelică „nu s-a murit de foame", dar cheltuielile proprii pentru cultură şi servicii au fost foarte mici, comparativ cu cele înregistrate în statele dezvoltate ale Europei. O mare parte a ţărănimii — care alcătuia covârşitoarea majoritate a populaţiei — trăia la limita sărăciei şi nu dispunea de veniturile necesare dezvoltării propriei exploataţii (gospodării agricole), fiind preocupată de asigurarea existenţei cotidiene.

Capitolul IV
<titlu>Familia
Căsătoria. Nunta. Natalitatea. Viata de familie. Fidelitatea - infidelitatea. Divorţul.

O mare parte a vieţii cotidiene se consuma în familie. Existau evenimente deosebite, precum căsătoria sau naşterea, dar şi lungi perioade în care „nu se întâmpla nimic"; viaţa îşi urma cursul ei, cu „cele bune şi cu cele rele". Bucuriile şi necazurile, momentele festive şi cele dramatice, fidelitatea şi infidelitatea marcau puternic fiecare familie.

Căsătoria era momentul întemeierii familiei. Românii erau recunoscuţi în Europa ca „familişti", căsătoria începând de la 12-13 ani la fete şi de la 17-18 ani la băieţi. Recensământul din 1930 lua în calcul populaţia de peste 13 ani în privinţa căsătoriei. La nivelul întregii ţări situaţia se prezenta astfel:

Mediul de locuire	Populafia de peste 13 ani	Necăsătoriţi (%)	Căsătoriţi (%)
România	12307600	30,6	58,7
Populaţia urbană	2 766 700	38,5	50,6
Populaţia rurală	9 540 900	28,3	61,1

După cum se observă, numărul cel mai mare de căsătoriţi era la sat, în timp ce la oraş acesta era mai mic; cauza esenţială era vârsta: la oraş se întâlneau puţine situaţii de căsătorii la vârsta de 13-16 ani, în timp ce în sate fenomenul era destul de răspândit.

Deşi în perioada interbelică „romanul de dragoste" avea cea mai mare căutare, în fapt căsătoria era mai curând o „afacere" a părinţilor decât a tinerilor. Din aceasta cauză s-au creat numeroase drame sentimentale, care i-au inspirat pe scriitori. Fetele şi băieţii citeau cu nesaţ asemenea cărţi, visând la o căsătorie fericită, întemeiată pe dragoste. Pentru cei mai mulţi visele nu se împlineau. Căsătoria se încheia, de regulă, în cadrul aceluiaşi grup social, definit prin avere (dotă sau zestre), statut social, studii. Ofiţerii nu se puteau căsători decât cu fete înstărite; un ordin al ministrului de Război din 1927 stabilea că ofiţerii (de la sublocotenent la maior) se puteau căsători numai cu fete care aveau o dotă de peste un milion de lei. Legea din 1931 privind căsătoria militărilor prevedea că aceştia se puteau însura numai cu consimţământul scris, dat de autoritatea militară superioară, şi după ce au împlinit 25 ani. Pentru obţinerea autorizaţiei se cereau mai multe documente, care să ateste: vârsta ofiţerului şi a miresei; dota miresei şi averea personală (de cel puţin 40 000 lei anual în cazul ofiţerilor superiori şi generali, de 6 000 lei anual al viitoarelor soţii ale militarilor cu grad inferior); garanţii de moralitate şi onorabilitate pe care mireasa trebuia să le probeze (certificatul era dat de 6 capi de familie din localitatea de domiciliu, confirmat de primar). Preoţii erau şi ei obligaţi să obţină aprobarea organului ierarhic superior înainte de a se căsători, astfel ca viitoarea preoteasă să provină dintr-o familie înstărită şi onorabilă.

Deosebirile de condiţie socială generau uneori adevărate drame. Existau şi situaţii când dragostea unuia nu era împărtăşită de celălalt. Exemplele sunt numeroase. Cităm pe cel consemnat de istoricul P. P. Panaitescu, în jurnalul său din anii studenţiei: un coleg, Titu Dumitrescu, era îndrăgostit de „d-ra M." Iată consemnările lui P. P. Panaitescu din 13 decembrie 1921: „O fată frumoasă, eterată, extrem de romantică şi chiar cam cochetă, i-a ucis sufle-

tul Ea spune, o crede chiar, că iubeşte pe Mănescu, prietenul meu şi al lui Titu Dumitrescu. Titu, cea mai nobilă inteligenţă tinerească, e pe o pantă care duce la catastrofă. Ei i-a fost frică, a ezitat mereu, azi vrea să hotărască şi mi-a cerut mie o întrevedere, pe care, probabil, o crede decisivă, şi poate că eu tot aşa. îmi strâng în minte toata stăpânirea de mine, tot bunul-simţ, tot echilibrul sufletesc de care sunt în stare". La 14 decembrie 1921 nota: „N-aş fi crezut

că întrevederea să fi putut fi aşa de dureroasă. Mi-a cerut un sfat. Atât. în cuvintele acestea puteau fi ghicite numai câtă viaţă reală, dezlănţuită brusc unui om care nu cunoaşte viaţa, pentru că n-a trăit-o [...] I-am spus, i-am lăsat să înţeleagă că singura soluţie e căsătoria. Cu un semn a refuzat". Prietenul său nu putea accepta să trăiască fără ea, astfel că a luat decizia de a se sinucide. D-ra M. i-a scris o scrisoare în care preciza: „Orice s-ar întâmpla, eu îţi voi rămâne prietenă, dar numai atât". Titu Dumitrescu i-a trimis, la 18 aprilie 1922, o scrisoare de adio, care trebuia să ajungă în mâna iubitei după moartea lui. La 28 mai, Titu Dumitrescu s-a împuşcat în inimă, în dreptul vilei Minovici. A fost dus la morga spitalului Filantropia. P. P. Panaitescu fusese rugat de colegul său să o anunţe pe domnişoara M. despre sinucidere, pentru ca ea să nu afle din ziare, îndeplinindu-i dorinţa, s-a dus la căminul de studente, aştep-tând-o în sala de vorbitor:
„Deodată, pe stânga, de unde nu mă aşteptam, se deschide o uşă. Intră ea. Era foarte slabă, în negru. Ce m-au izbit deodată au fost ochii ei. Nu ştiam că aceasta este expresia supremă a spaimei. Erau nişte ochi mari, lungi în sensul verticalei, cu pupila în sus. Nu putea vorbi. Primele cuvinte au fost: «A murit? Ai venit pentru asta?» f...] I-am spus că nu găsesc cuvinte de îmbărbătare pentru ea, dar să nu se creadă singură şi dispreţuită. Un moment mi-a spus: «De ce nu l-ai împiedicat?» Primise scrisoarea, dar spera că fusese împiedicat. A început să plângă violent. Fetele celelalte începuseră să se uite la noi. Am rugat-o să se ducă în odaia ei, să caute linişte.
După-amiază l-am văzut la morgă. Avea o expresie senină, divin de calmă, printre flori. L-am dus să-l depunem la capela cimitirului. Cortegiul s-a oprit în faţa Universităţii, clădirea albă a

tinereţii noastre, la Fundaţia Carol. Seara, la cimitir, mi-a spus tatăl lui s-o chem şi pe ea la înmormântare. I-am comunicat la telefon invitaţia, rugând-o să nu vie. Marţi, 24 aprilie, 1922, înmormântarea. Am venit printre primii în capelă. Ea era deja acolo. Dreaptă, statuie, sprijinită de zid, o durere încremenită, clipea numai din ochi. Când s-a deschis capacul sicriului l-a sărutat"1.
Asemenea cazuri nu au fost singulare în perioada interbelică, iar presa abunda în relatarea detaliilor. Au fost şi situaţii în care tânărul şi-a omorât iubita, pentru a nu se mărita cu un alt bărbat. Dar, desigur, ele erau excepţii şocante.
La sate, primul pas spre căsătorie era peţitul: o cunoştinţă sau o rudă din partea băiatului, de regulă o femeie, era trimisă la familia fetei pentru a-i aduce la cunoştinţă dorinţa de a lua pe fată de soţie; peţitoarea prezenta situaţia materială a băiatului. Părinţii feţei îşi exprimau punctul de vedere, iar dacă era pozitiv se refereau şi la zestrea fetei. Se fixa o zi, de regulă duminică sau o altă zi de sărbătoare, când se întâlneau părinţii fetei şi ai băiatului, la fată acasă. Aveau loc discuţii asupra zestrei, până ce cădeau de acord. Acesta era şi momentul logodnei.
Cam după o săptămână, cei doi tineri mergeau la primărie pentru a-l anunţa pe ofiţerul Stării civile despre hotărârea lor de a se căsători, cerându-i să facă publicaţiile legale. Ele constau într-un afiş pus pe uşa primăriei în care se anunţa căsătoria; dacă cineva avea obiecţii (cei doi erau rude apropiate, băiatul era urmărit de poliţie etc.) trebuia să le aducă la cunoştinţă până la data căsătoriei, care se oficia după trei-patru săptămâni.
Ziua era o duminică, pentru a se face atât cununia religioasă, cât şi cea civilă, după care avea loc nunta. Uneori între cununia religioasă şi cununia civilă exista un decalaj de câteva zile, chiar săptămâni. Nunta dura 2-3 zile, în funcţie de zonă, de tradiţii şi de starea materială a părinţilor.
Ceremoniile variau şi ele. în Bărăgan, festivităţile începeau sâmbăta seara, cu „odoărele": naşa şi alţi nuntaşi, însoţiţi de lăutari,
1 P. P. Panaitescu, Pagini de jurnal (1921-1927), Cluj, Editura Dacia, 1974, p. 47-60.

plecau de la casa ginerelui, cu beteală şi o oglindă, la mireasă. Aici mireasa „se gătea" ajutată de alte fete, îşi punea beteală în păr şi se privea în oglinda aşezată pe genunchi; lăutarii fredonau „Cântecul miresei". După ce se „gătea", mireasa oferea naşei o perină şi o maramă, apoi se juca „Hora miresei". Seara, pe la ora 22, naşa pleca şj venea ginerele, însoţit de lăutari şi de „fratele de mână"; se schimbau inelele şi avea loc masa, până după miezul nopţii. Duminică dimineaţa, ginerele trimitea naşului vestea cununiei, iar la prânz se aşeza masa la mireasă acasă, unde luau parte toţi invitaţii. Pe la ora 15 se mergea la biserică pentru cununie; atunci când biserica era mai departe, drumul era parcurs cu căruţele, frumos împodobite cu covoare, în zonele muntoase, nuntaşii, inclusiv mirele şi mireasa, mergeau călare pe cai la biserică. După cununia religioasă, nuntaşii veneau acasă la mire. Când ajungeau în faţa uşii, un lăutar o întreba pe soacra mare ce dăruieşte nurorii sale; aceasta răspundea: „Cerul cu stelele şi un voinic frumos aşa cum şi l-a ales." Socrul îi oferea miresei două pâini, cu care aceasta intra în casă. Cerul cu stelele simbolizau graţia Proniei cereşti, iar pâinea reprezenta belşugul. Urmau „Hora miresei" şi alte dansuri, timp în care se împărţeau marame, cămăşi, ştergare lucrate de tânăra soţie. Seara se aşeza „masa mare", în timp ce nuntaşii mâncau şi jucau, mirii se retrăgeau pentru a „face dragoste". Dacă mireasa fusese fecioară, „fratele de mână" şi alţi nuntaşi, însoţiţi de lăutari, mergeau cu o sticlă de vin roşu la părinţii miresei, ca să-i anunţe vestea cea bună. în cazul în care mireasa nu fusese fată mare, problemele se complicau, în unele zone, soacra mică era aşezată pe o grapă sau pe mărăcini, pedeapsă pentru educaţia proastă dată fetei, în cele mai multe localităţi la acest supliciu era supusă mireasa. Indiferent de pedeapsă, urma o nouă discuţie între părinţi, asupra averii, care trebuia sporită, pentru a „spăla" ruşinea miresei; socrul mic mai adăuga unul sau două pogoane de pământ ca zestre, iar soacra mică vreo câteva perine, în cea de-a treia zi (luni), nunta se încheia după-amiază, cu „Nunteasa", cântec în timpul căruia naşul lega mireasa la cap cu un „bariş", semn că aceasta a trecut în rândul femeilor căsătorite.

Nunta era un eveniment pentru toţi locuitorii satului. Cu acel prilej, socrii împrumutau de la vecini mese, scaune, oale, străchini pentru a aşeza „masa mare".
De asemenea, cei care aveau cai şi căruţe le puneau la dispoziţia nuntaşilor. Echipa de studenţi care a cercetat localitatea Vidra din Munţii Apuseni a constatat: „Toţi caii cătunului îi găseşti la o nuntă, fiindcă nuntaşii, chiar dacă nu i-au avut, au trebuit să-i împrumute, ca să poată însoţi convoiul de la mire la mireasă, de la mireasă la biserică şi de la biserică la mire. Ar trece timpul fără să se fi terminat ceremonialul, dacă n-aveai cal; sau urcuşurile pe care le-ai face, te-ar obosi într-atât, încât în loc de petrecere şi joc ai prefera dormitul"1.
Darul de nuntă se oferea în natură, în funcţie de gradul de rudenie: un cal, o vacă, un viţel, câteva oi, câţiva saci cu grâu sau cu porumb, o căruţă, un plug, o grapă etc. Ideea de bază era aceea de a-i ajuta pe tinerii căsătoriţi să prindă un „cheag", pentru a-şi dezvolta gospodăria.
Conform tradiţiei, tinerii se căsătoreau la o anumită vârstă. Puţini rămâneau necăsătoriţi după ce „le trecea vremea". Divorţurile erau puţine, la fel şi traiul în concubinaj. Dacă rămânea văduvă, femeia nu se mai căsătorea decât în cazuri excepţionale. Bărbatul îşi căuta o nevastă, care să-i facă mâncare, să-l spele, cu alte cuvinte să-l „îngrijească". Semnificative sunt datele din comuna Şanţ (Bistriţa-Năsăud), unde starea civilă a celor 2 331 suflete era următoarea2:

Starea civilă	Bărbaţi	Femei
Necăsătoriţi	580	543
Căsătoriţi	511	511
Concubini	10	10
Divorţaţi	4	8
Văduvi	48	106

1 60 de sate..., voi.V., p. 161.
2 Roman Cressin, Monografia comunei Şanţ, în „Sociologie românească", nr. 5 din mai 1936, p. 19.

în calcul au fost luaţi toţi locuitorii, inclusiv cei 782 care aveau mai puţin de 16 ani. Cei mai mulţi bărbaţi necăsătoriţi proveneau din rândul argaţilor şi al lucrătorilor din fabrici (navetişti); majoritatea femeilor necăsătorite aveau infirmităţi fizice.

La oraş, căsătoria era un act mai complicat. Tinerii aveau o mai mare posibilitate de a se cunoaşte, de a-şi declara dragostea şi de a lua „decizia vieţii". Existau anumite bariere care nu trebuiau trecute: de avere, de origine, de moralitate. Cele mai libere în decizii erau studentele, foarte curtate, mai ales de tineri ofiţeri, care asistau, în civil, la diferite cursuri universitare. Astfel ei aveau posibilitatea să cunoască tinere, să aleagă şi apoi să se căsătorească. Existau căsătorii chiar în timpul facultăţii între un student şi o colegă, acestea fiind cele mai sincere, deoarece aveau la bază o dragoste reală.

în sferele înalte, poziţia socială era determinantă. Aici se realizau multe căsătorii din interes. Spre exemplu, tânărul Richard Franasovici, doritor să ajungă cât mai sus în ierarhia politică, s-a căsătorit cu Mary, fiica doamnei general Văitoianu, născută din prima ei căsătorie cu Filipescu. Comentând acest act, C. Argetoianu scria: „Această Mary, pe care Richard Franasovici a şi luat-o după război de nevastă, fiindcă avea o moşie la Râmnicu Sărat iar el nimic, era deja înainte de căsătorie o paţachină, şi încă o paţachină greţoasă. Se ţinea cu Richard, îi făcea o scenă de câte ori venea să o vadă, ţipa şi îi trăgea câte un leşin." Argetoianu scrie că, după o asemenea scenă, Franasovici i-a cerut ajutorul în calitatea lui de medic, la care acesta i-a replicat: „«Dă-i o bătaie bună, cucoane, că-i trece pe loc!» La aceste cuvinte pline de bun-simţ, dama s-a deşteptat, s-a sculat şi m-a scuipat!"1

La oraş, vârsta tinerilor era mai ridicată, multe fete căsătorindu-se după încheierea pensionului sau a facultăţii (21-22 ani). Aici tinerii aveau un rol mai mare, se cunoşteau mai din vreme, discutau între ei şi apoi anunţau părinţii. Fără a avea un caracter absolut, starea materială juca un rol extrem de important. Logodna era precedată

C. Argetoianu, Pentru cei de mâine..., voi. V, p. 106-107.

de discuţiile dintre părinţi, care conveneau asupra zestrei pe care o ofereau fiecare, pentru ca tinerii să pornească în viaţă „cu dreptul". De regulă, se ofereau o locuinţă, o anumită sumă de bani, mobilă etc. Uneori se dădea anunţ în ziarul local, făcându-se o scurtă prezentare a mirelui, miresei, socrilor şi naşilor.

Nunta în „lumea selectă" se desfăşura la restaurant, unde invitaţii veneau în costume de gală. în zonele mediane ale oraşului şi la mahala aceasta se organiza în curtea părinţilor băiatului. Darul de nuntă era, de regulă, în bani; uneori se ofereau şi obiecte de uz casnic (mobilă, maşină de gătit, veselă) sau de artă (tablouri, bibelouri etc.).

Unii mari proprietari, preocupaţi să-şi păstreze forţa de muncă, se ofereau ei înşişi în calitate de naşi ai tinerilor căsătoriţi şi le făceau cadouri substanţiale (în bani, mobilier, obiecte de îmbrăcăminte). Astfel, Dumitru Mociorniţă, renumit pentru fabrica sa de încălţăminte, a fost naş împreună cu soţia şa, în 1937, la 51 de perechi, căsătoria religioasă desfăşurându-se la biserica numită Cărămidarii de Jos1.

în zona mahalalei se păstrau obiceiurile de la ţară, dar cum ele variau de la un sat la altul, se realiza o sinteză, la care se adăugau elemente originale, asimilate de comunitate. Adeseori se recurgea la „peţitoare" — femeie răzbătătoare, care cunoştea pe toţi băieţii şi pe toate fetele de măritat din cartier. Ea convenea mai întâi cu părinţii şi stabilea întâlnirea lor, pentru a discuta despre situaţia materială, zestre, perspective. Dacă se „împăcau", urma vizita tânărului la

locuinţa fetei, prilej cu care se convenea asupra momentului când va avea loc logodna. Dacă fata se împotrivea sau avea rezerve, părintele intervenea cu vorba bună, iar dacă nu reuşea, recurgea la ameninţări, astfel că aproape întotdeauna „cele convenite" anterior rămâneau valabile.
La nuntă participau toate cunoştinţele din mahala; deplasarea la biserică se făcea cu trăsuri şi căruţe împodobite cu scoarţe. Nunta se desfăşura la unul dintre părinţi, care avea casă şi curte mai mari. Aici se dansa până seara, când se aşeza masa. După miezul nopţii
1 Almanahul Adevărul, 1937,p. 118.

se cânta „MarşuL miresei", pe fondul căruia tânăra pereche se retrăgea în camera pregătită pentru prima dragoste adevărată. Urma „Jocul cearşafului", care constituia mărturia că mireasa fusese fată mare. Mesenii aplaudau şi chiuiau în timp ce vioristul lua cearşaful în arcuş şH juca deasupra capului. Spre ziuă se strângeau darurile, care constau într-o anume sumă de bani, dar şi în obiecte: sobă de bucătărie, lampă, ceas deşteptător, tacâmuri, serviciu de masă, prosoape, perdele, saltea etc.
O situaţie specială aveau membrii familiei regale, care nu se puteau căsători decât tot cu membri ai unor familii domnitoare, în timpul lui Carol I această exigenţă era implicită, adică de la sine înţeleasă; aducerea pe tronul României a unui domn străin avusese ca unul dintre obiective menţinerea instituţiei monarhice deasupra luptelor politice interne, înrudirea cu o familie românească putea pune sub seninul întrebării acest deziderat. După ce principele Carol s-a căsătorit cu Zizi Lămbrino în 1918, această interdicţie ă fost înscrisă în Statutul Casei Regale. La sfârşitul primului război mondial, monarhia se prăbuşise în mai multe state europene: Rusia, Austro-Ungaria, Germania, astfel că posibilităţile de alegere se reduseseră. Regina Măria a depus mări eforturi pentru a-şi căsători copiii potrivit rangului lor şi în bună parte ă reuşit. Carol s-a căsătorit cu Elenă, iar Elisabeta cu diădohul George, ambii copii ai regelui George al Greciei; Marioără l-a luat de soţ pe regele Alexandru al Iugoslaviei; Ileana a trebuit să-l accepte pe Anton de Habsburg (dinastie detronată); numai principele Nicolae s-a căsătorit după „inima sa", cu o româncă: Ioană Săveanu (fosta soţie a lui Radu Săveanu).
Nunta în familia regală se desfăşura după anumite reguli şi exigenţe. Căsătoria principelui Carol şi cea ă principesei Elisabeta s-au desfăşurat în aceeaşi zi, una la Bucureşti şi cealaltă la Atena, în capitala României darurile au fost expuse în Sala Tronului; ele erau oferite de oraşe, judeţe, regimente, asociaţii, oameni politici şi de afaceri etc. întrebată — cu câteva săptămâni înainte — care ar fi preferinţele sale pentru darul de nuntă, principesa Elisabeta a răspuns foarte clar: „scule" [bijuterii] şi pietre preţioase". Guvernul
l

a oferit un „splendid giuvaier", achitat din fondurile Ministerului de Interne1. O dată creat precedentul, principesele Marioara şi Ileana au cerut şi ele, cu prilejul căsătoriei, daruri similare.
La 26 iulie 1931, s-a oficiat căsătoria principesei Ileana cu Otto de Habsburg. Nunta s-a desfăşurat la Sinaia. Căsătoria a fost celebrată în holul castelului Peleş după ritul catolic, căruia îi aparţinea mirele. După cununie, monseniorul Alexandru Ghika a ţinut un discurs în care a preamărit cele două dinastii: de Habsburg şi de Hohenzollern2. Au urmat recepţii, defilări, focuri de artificii. Darul de nuntă din partea guvernului a fost ales de Carol al II-lea. Pe atunci ministru de Finanţe, C. Argetoianu a fost implicat direct în această afacere: „în nevinovăţia lui, lorga [preşedintele Consiliului de Miniştri] propusese o carte veche, frumos legată şi probabil cu o dedicaţie redactată, scrisă şi semnată de el. Am explicat domnului profesor şi colegilor noştri — chestiunea se discuta în Consiliu — că se crease o tradiţie în această privinţă cu prilejul căsătoriilor principeselor Elisabeta şi Marioara (fără să mai

vorbesc de principesa Elena) şi că familia regală «conta» pe o sculă de preţ din partea noastră. Am adăugat, şi lucrul era perfect exact, că regele alesese chiar el «obiectul» pe care ar fi dorit sa-l oferim. Era un splendid colan de briliante pe care un domn Uterman, un şmecher de profesie giuvaiergiu şi de vocaţie consul român la Anvers, îl adusese împreună cu alte nestemate ca să le plaseze la Bucureşti. Când m-a întrebat lorga de preţ şi i-am spus că costă 2 800 000 lei, am crezut că va cădea de pe scaun. «Ei, drrragă, darh asta nu se phoate, darh de unde furrăm noi banii ăştia?» Miniştrii s-au uitat unii la alţii, cu nasurile de un cot, dar după ce le-am spus că regele socotea preţul foarte moderat, că era o adevărată ocazie (poate pentru el!), au convenit cu toţii, cu lorga în cap, să cumpărăm bijuteria, în ajunul nunţii, la ora ceaiului, am fost poftiţi toţi miniştrii la regina Măria la Pelişor, ca să înmânăm darul nostru Ilenei, şi să fim prezentaţi cu acest prilej familiei arhiducale"3.

1 C. Argetoianu, Pentru cei de mâine,,., voi. VI, p. 205.

2 Ibidem, voi. IX, p. 364.

3 Ibidem, p. 367.

în perioada interbelica s-a extins, la oraş, căsătoria de probă sau „pe încercate", mai ales în rândul tinerilor cu venituri modeste. Ziarul „Universul" scria în 1934:

„Se răspândeşte tot mai mult căsătoria pe încercate. In jur veţi vedea numai perechi pe care doar zefirul i-a cununat, mai ales în lumea funcţionarilor, lucrătorilor şi micii burghezii, într-o zi se mută împreună, cumpărându-şi o maşină [de gătit] Sirius, patru farfurii, o cratiţă de lapte, o alta pentru mâncare, o tigaie pentru prăjit, două furculiţe, două cuţite, două linguri, o solniţă, două pahare, doua ceşti de cafea, un ibric de cafea, în sfârşit, embrionul unei gospodării, în fiecare zi vezi perechi de tineri ce se îndreaptă veseli spre băcănie unde îşi cumpără un kil de sare, o litră de orez «glace», un kil de zahăr, un pachet de ceai, două lămâi, o litră de cafea, niţel piper, un kil de untură, o cutie de bulion şi alte fundamente ale unei bucătării instalate deocamdată pe o masă, într-o săliţă. Aceiaşi tineri îi vezi în piaţă cumpărând un kil de carne de vacă, o funie de ceapă, cinci kilograme de cartofi, păstârnac, morcov, ţelină, pătrunjel. Sunt mii de aceste perechi pretutindeni, şi ies împreună şi trăiesc frumos, cinstit, nesupărând pe nimeni, punând în comun dureri şi bucurii. Majoritatea se legitimează într-o zi când situaţia s-a schimbat, când buna stare a apărut. Primul gând al celor ce-au suferit împreună, care şi-au încercat caracterele şi au căpătat unul pentru altul o afecţiune solidă, este să se căsătorească legitim"1.

în mahalale, concubinajul era un fenomen obişnuit, fapt ce a duş la creşterea numărului de copii nelegitimi. O anchetă sociologică a stabilit că 50% dintre cei ce trăiau în concubinaj susţineau că duceau această viaţă din dragoste, şi numai 7% din interese materiale. Cea mai frecventă motivaţie era aceea că nu aveau bani pentru plata taxelor de căsătorie şi nici pentru nuntă.

Raţiunea de a fi a unei familii era aceea de a avea copii. In România, copiii erau uneori doriţi, iar de cele mai multe ori veneau „de la sine". Nu exista o „planificare familială", nu se inventaseră cursurile de „educaţie sexuală" etc.

1 „Universul" din 24 mai 1934.

Natalitatea în România era extrem de ridicată, mai ales în mediul rural. O statistică privind natalitatea şi mortalitatea în diverse ţari arată următoarea situaţie1:

Ţara	Natalitatea	Mortalitatea	Mortalitatea infantilă
România	33,4	20,5	17,4
Iugoslavia	32,4	18,5	16,7
Grecia	29,8	17,5	12,9
Bulgaria	28,8	15,6	14,4

Polonia	27,4	14,5	12,8
Ungaria	22,5	15,8	13,6
Cehoslovacia	20,1	13,8	12,7
Franţa	16,8	15,7	7,5
Olanda	21,4	8,9	3,9

După cum se observă, în România rata natalităţii era foarte mare, depăşind-o pe cea a ţărilor din jur şi fiind aproape dublă faţa de Franţa; dar şi mortalitatea era cea mai ridicată (comparativ cu Olanda fiind de aproape trei ori mai mare); situaţia este şi mai evidentă în cazul mortalităţii infantile (sub un an), unde România deţinea un trist record european.

La sate femeile năşteau „câţi copii dădea Dumnezeu". Ele nu cunoşteau anticoncepţionalele, iar întreruperea sarcinii era considerată un mare păcat. Primul copil apărea după un an de căsnicie, apoi veneau ceilalţi, la intervale de unul-doi ani. Nu erau puţine situaţiile în care o femeie năştea 12-14 copii.

în satele româneşti, asistenţa medicală la naştere era cu totul precară. Potrivit datelor statistice, situaţia se prezenta astfel, în procente2:

Naşteri la spital	Naşteri acasă				
	cu medic	cu moaşă cu diplomă	cu moaşă fără diplomă	fără asistenţă	nespecificat
0,1	0,8	35,2	58,6	4,9	0,2

1 Enciclopedia României, voi. I, p. 159.

2 Ing. I. Measnicov, Asistenţa medicala, în „Sociologie românească", nr. 6 din iunie 1936, p. 162.

Aşadar, 63,5% dintre femeile de la ţară năşteau cu moaşă fără diplomă sau fără asistenţă medicală. Din această cauză se iveau multe complicaţii, care de multe ori se sfârşeau tragic, prin moartea marnei sau a copilului, şi chiar a amândurora. Moartea infantilă diminua drastic numărul de membri ai familiei ţărăneşti. Media unei familii ţărăneşti era de 4,4 membri, cea mai mare fiind în Dobrogea cu 4,8 suflete, iar cea mai mică în Banat, cu 4,0 suflete1.

Copiii creşteau „singuri", fără o preocupare speciala din partea părinţilor, în timpul muncilor agricole, copilul mic era lăsat acasă, în seama fraţilor şi surorilor mai mari. Sugarii erau luaţi la câmp; aici se săpa o groapă mică, peste care se puneau paie sau coceni, eventual şi un ţol, iar deasupra era aşezat micuţul. Cam la trei-patru ore mama îi dădea să sugă, după care îşi relua munca, alături de ceilalţi membri ai familiei, iar copilul dormea la „aer curat".

în oraş, femeile din lumea bună năşteau acasă sub supravegherea medicului; unele dintre ele — care se temeau de complicaţii — se internau din timp într-o maternitate. Existau şi situaţii când unele femei se duceau să nască în străinătate, pentru a beneficia de o asistenţă medicală de cea mai bună calitate. Familiile importante aveau medici la dispoziţie, care urmăreau evoluţia sarcinii. Uneori, chiar şi în aceste condiţii, naşterea devenea o problemă. Astfel, principesa Elena, soţia principelui Carol, a avut în octombrie 1921 o naştere foarte grea, fiind la un pas de moarte.

La mahala, femeia năştea acasă, fiind supravegheată şi ajutată de o moaşă, de fapt o bătrână care ştia cum trebuia procedat într-o asemenea împrejurare. O ajuta pe femeie, apoi lua copilul, îl spălă, îi lega buricul cu o aţă, îl înfăşură şi îl descânta, urându-i „să fugă ca iepurele şi să fie deştept că vodă". __ Asistenţa medicală la naştere în oraş se prezenta astfel2:

La spital	Acasă				
cu medic	cu medic	cu moaşă cu diplomă	cu moaşă fără diploma	fără asistenţa	nespecificat
15,9	2,5	57,8	19,1	4,2	0,5

1 Dumitru Şandru, Satul românesc intre anii 1918 şi 1944, p. 56. Ing. I. Measnicov, ari. cit., loc. cit.

Faptul că 75% dintre femei erau asistate la naştere de personal medical calificat făcea ca şi mortalitatea infantilă la oraş să fie mai mică.

Botezul era un eveniment. De regulă, copilul era botezat de naşii care îi cununaseră părinţii. Ceremonia se desfăşura la biserică -unde copilul era scufundat de trei ori în cazanul cu apă sfinţită — iar după slujba religioasă avea loc petrecerea de acasă. Era un bun prilej ca rudele să se întâlnească, să discute, să se simtă bine. După ce era botezat, copilul era aşezat în pat şi lăsat să doarmă „pe săturate".

Viaţa de familie era puternic influenţată de mediul de locuire şi de condiţiile materiale. La sate, viaţa curgea relativ simplu: soţii se apucau de muncă la 2-3 zile după nuntă. Cel mai adesea erau nevoiţi să-şi termine casa, pe care bărbatul o primise în dar de nuntă de la părinţii săi. Urma aranjarea interiorului, a bucătăriei precum şi a anexelor.

Rareori se întâmpla ca soţul sâ-şi sărute nevasta şi să-i facâ declaraţii de dragoste. Copiii erau concepuţi după o zi de munca, aproape din instinct, în primul an, tinerii căsătoriţi continuau sa meargă la balul din sat, la nunţi şi la botezuri, dar apoi se închideau ţoţ mai mult în gospodăria proprie şi se limitau la cercul de rude apropiate.

După o săptămână de muncă, duminica soţii mergeau împreună la biserică. La întoarcerea spre casă, bărbatul se oprea la cârciumă, să mai stea de vorbă cu oamenii din sat, să afle noutăţi despre impozite, taxe, politică. Nevasta mergea acasă, pentru a da apă şi mâncare la animale şi la păsări, aşteptându-şi soţul cu mâncarea caldă pe plită.

Exista o diviziune a muncii, prin tradiţie. Femeia (soţia) se scula prima pentru a rezolva unele treburi casnice: spălatul rufelor, torsul, ţesutul etc. Ea dădea drumul la păsările din poiată şi le arunca de mâncare. Apoi pregătea copiii pentru şcoală: vedea dacă hainele lor erau curate şi cârpite, le pregătea apa să se spele pe faţă; uneori le făcea şi un „pachet" (constând într-o bucată de pâine, un măr, câteva nuci — de la caz la caz). Bărbatul (soţul) după ce se trezea,

îşi dădea cu câteva câni de apă peste faţă, după care pleca să hrănească vitele.

Vara plecau cu toţii la câmp; de aceea, femeia se scula pe la ora trei, făcea mâncare, o punea în coş, iar când se „lumina de ziuă" porneau spre ogor. Acolo luau masa de dimineaţă, când soarele se ridica „de o suliţă pe cer" şi masa de prânz, cam pe la ora unu. Când soarele ajungea „la toacă", familia se întorcea în sat, unde fiecare avea de rezolvat treburile gospodăreşti.

Familia românească tradiţională era de tip „lăstar", adică pe măsură ce feciorii creşteau şi le venea vremea căsătoriei, plecau din casa părintească. Tatăl îi înzestra cu un lot de pământ şi, împreună cu ceilalţi membri ai familiei, îi ajuta să-şi construiască o casă nouă, să-şi întemeieze o gospodărie. In casa bătrânească rămânea cel mai mic dintre copii, care avea şi menirea să-şi ajute părinţii până la moarte, apoi să facă slujbele bisericeşti şi pomenile. Fetele primeau şi ele pământ, dacă familia era înstărită, dar întotdeauna zestrea consta în lucruri, iar lada de zestre era nelipsită.

La oraş, viata de familie era mult mai diversificată. Pentru burghezie — în accepţiunea largă folosită de Mihail Manoilescu — familia constituia un „blazon". Căsătoriile se făceau, de regulă, într-un cerc închis, iar relaţiile conjugale se înscriau în anumite cutume. Tinerii căsătoriţi dormeau în acelaşi pat cam 5-6 luni, după care fiecare îşi stabilea camera proprie, în cursul nopţii îşi făceau „vizite" din dragoste sau din obligafie, care se răreau o dată cu trecerea anilor.

Dimineaţa, soţul se trezea mai devreme, servitoarea îi pregătea cafeaua (sau ceaiul) şi gustarea; după micul dejun, bărbatul intra în camera soţiei, pe care o săruta pe frunte, după

care pleca la serviciu. Doamna se trezea mai târziu (pe la orele 9-10), îşi bea cafeaua, pregătită de servitoare, „se aranja" (machia), după care ieşea în oraş pentru o plimbare prin centru, cu scopul de a vedea „ce mai e nou" în domeniul modei, ce spectacole de teatru sau de revistă se anunţă. Cel mai adesea, pe la prânz făceau sau primeau vizite; era un prilej ca doamnele din „înalta societate" să schimbe puncte de vedere, să „pună la cale" diverse întâlniri mondene.

Multe femei se consacrau activităţilor sociale, frecventând cluburi, societăţi culturale, filantropice. S-a dezvoltat şi în România o mişcare feministă care se pronunţa pentru egalitatea între sexe, inclusiv pentru ca femeile să aibă drept de vot.

După-masa doamna era acasă, aşteptându-şi soţul, care venea de la slujbă. Luau masa împreună sau numai discutau. Seara, programul era variat: un spectacol (de teatru, de revistă), o vizită (la cunoştinţe sau în „interes de afaceri"), primirea unor musafiri etc.

Familia burgheză avea 2-3 copii, pentru îngrijirea cărora angaja o doică, sau o „nemţoaică", cu misiunea de a se ocupa de creşterea lor (curăţenie, hrană, plimbare), dar şi de învăţarea unei limbi străine (de regulă, germana sau franceza). Nu erau puţine cazurile când aceste femei erau aduse din Germania, Austria, Cehoslovacia, Italia, Elveţia, Franţa.

în familiile de muncitori, soţul era în centrul atenţiei, deoarece el mergea la serviciu şi „aducea bani în casă". De regulă, femeile erau casnice; ele făceau piaţa, pregăteau „pachetul" pentru bărbatul care pleca la serviciu, făcea curat în casă, spăla rufe, cârpea, împletea, pregătea masa pentru copii şi apoi ţinea mâncarea caldă pentru soţul care sosea pe la orele trei-patru după-amiază. Apoi spăla vasele, pregătea mâncarea de seară, aranja paturile, culca copii; pe la 9-10 seara se culca şi ea, frântă de oboseală, fără a se putea spune că făcuse „măre lucru" în ziuă respectivă. Că doar „a stat acasă".

Fidelitatea soţilor eră o virtute, căsătoria fiind privită că o instituţie sacră, mai ales în lumea satului. Infidelitatea se pedepsea straşnic şi, nu de puţine ori, se ajungea la „moarte de om". Cu toate acestea, la ţară, nu erau puţine cazurile când soţul înnopta la câte o „văduvă" său se întâlnea cu vreo vecină „în fân". Evident, soţia nu trebuia să ştie, dar nici „gura satului", adică femeile mai în vârstă, care îşi petreceau o bună parte din timp la poartă sau privind peste gard, pentru a afla tot ce se întâmplă.

Interesant este că infidelitatea femeilor era chiar mai mare decât cea a bărbaţilor, în comuna Belinţ din Banat s-a constatat că femeile măritate ademeneau tinerii pentru a-şi satisface poftele sexuale, în urma anchetei sociologice întreprinse, raportul menţiona: „Ba am

descoperit şi o casă de prostituţie ca la oraş, a doi bătrâni, unde se întâlnesc partenerii, după ce în prealabil la fântâna de la răscruce codoaşa babă a aranjat preţul şi ora întâlnirii cu soţia celui plecat la târgurile din Banat să-şi vândă cartofii, varza sau ceapa. Fiind aproape de Lugoj, sub pretextul cumpărăturilor, unele femei, care-s frumoase, din Belinţ, merg de se prostituează cu «domnii» din oraş, despre care spun că plătesc bine"1. Se pare că femeile din Banat erau „fruncea" în privinţa „emancipării" sexuale. Dar, în general, prostituţia nu era cunoscută în mediul rural.

La oraş — ca şi la ţară — existau familii foarte unite, bazate pe dragostea reciprocă a soţilor. Fidelitatea era „starea naturală" a vieţii de familie. Mulţi bărbaţi foarte cunoscuţi şi-au datorat, măcar în parte, cariera devotamentului şi sacrificiului soţiilor lor. O femeie care şi-a idolatrizat soţul a fost Catinca lorga, cea de a doua soţie a savantului. N. lorga avea o fire dificilă, era veşnic ocupat şi fără bani, deşi avea simultan 4-5 salarii. Doamna lorga se ocupa de problemele financiare extrem de complicate - între care întreţinerea tipografiei de la Vălenii de Munte şi publicarea cărţilor scrise de soţul ei. Doamna Catinca trebuia să se ocupe

şi de ţinuta soţului şi de hrana zilnică a savantului, care era cu totul străin de problemele gospodăreşti.
Nu puţine soţii au acceptat infidelitatea bărbatului pentru a-şi păstra căsătoria şi pentru reputaţia familiei. Una dintre acestea a fost Nadejda Ştirbey, care a îngăduit, mai bine de doua decenii, relaţiile dintre soţul ei, Barbu Ştirbey, şi principesa, apoi regina Măria. Aceasta îşi stabilea adeseori domiciliul în palatul familiei Ştirbey de la Buftea, iar Nadejda nu numai că era de acord, ci chiar avea relaţii foarte amicale cu frumoasa amantă a soţului ei.
Unele femei au făcut „sacrificii" pentru promovarea soţului în funcţii cât mai înalte. Printre acestea s-a aflat şi Olga Prezan. încă înainte de primul război mondial, soţul ei, maiorul Constantin Prezan, a fost aghiotantul prinţului Ferdinand. Doamna Olga Prezan
Adrian C. Brudariu, Monografia comunei Belinţ, în „Sociologie românească", nr. 7-9 din iulie-septembrie 1936.

- „drăguţă, frumuşică şi plăpândă" - era doamna de onoare a principesei Măria. Soţia ofiţerului a fost râvnita, simultan, de doi oameni politici de marcă: prinţul Ferdinand şi Nicolae Filipescu. Doamna Olga, „plină de farmec", meşteră „în dozarea posibilului cu imposibilul", a ştiut cu mult tact să penduleze între cei doi, rămânând în acelaşi timp „fidelă" propriului soţ. Pentru Ferdinand „ea a fost o prietenă dorită cu intermitenţe şi posedată mai mult în pizma altora; pentru Nicu Filipescu marea pasiune a agitatei lui vieţi, iar pentru soţ o stăpână ascultată cu smerenie"1. Filipescu era extrem de gelos pe Ferdinand şi se pare că aceasta a fost cauza pentru care, în anii neutralităţii, i-a urat să moară precum Mihai Viteazul pe Câmpia de la Turda, sau să se încoroneze ca rege al tuturor românilor. La rândul ei, doamna Prezan a avut ambiţia de a-şi sprijini soţul să urce cât mai mult în ierarhia militară. Ofiţer capabil şi disciplinat, Constantin Prezan a ajuns şeful Marelui Cartier General în timpul primului război mondial şi apoi, în 1930, mareşal al României. „Mâna dreaptă" a lui Prezan în timpul războiului a fost maiorul (apoi colonelul) Ion Antonescu. Doamna Olga Prezan a făcut o adevărată pasiune pentru mai tânărul ofiţer, aruncându-se în braţele lui cu o voluptate rar întâlnită. A rămas însă „fidelă", până la capăt soţului ei, pe care l-a susţinut în toate împrejurările. Este greu de presupus că generalul, şi apoi mareşalul Prezan, nu a aflat nimic din aventurile năbădăioasei sale soţii, dar le-a tolerat pentru a nu se ajunge la un scandal public. De altfel, în perioada interbelică a fi amanta unui personaj sus-pus, mai ales om politic, nu era un fapt reprobabil; dimpotrivă, amantele erau ştiute şi căutate pentru a interveni pe lângă iubitul lor în scopul rezolvării unor probleme delicate. „Protecţia de fuste" era calea cea mai sigură a succesului, mai ales pentru tineri.
Au existat şi situaţii când soţia tolera aventurile sentimentale ale soţului. Unul dintre cei mai infideli soţi a fost George Valentin Bibescu, renumit aviator, căsătorit cu Martha Bibescu. Escapadele sale erau bine cunoscute, iar C. Argetoianu nota că printre femeile
C. Argetoianu, Pentru cei de mâine..., voi. IX, p. 146-147.

care s-au perindat prin patul aviatorului au fost „o domnişoară bretonă", Gaby Morlaix (actriţă), Mărie Noel Arion (născută Cesianu), Gong Zisu, Tantzi Angheleanu, Elenuţa Leonte. De fiecare dată, George Valentin Bibescu dorea să divorţeze pentru a se căsători cu femeia momentului"1. Martha Bibescu a depus mari eforturi pentru a-şi păstra soţul şi, prin el, titlul de prinţesă. Pentru a-i „ocupa timpul", a stăruit şi a reuşit să obţină alegerea lui George Valentin Bibescu în funcţia de preşedinte al Federaţiei Internaţionale a Aerocluburilor (1931).
Infidelitatea femeilor îmbrăca forme multiple şi adeseori spectaculoase.
O femeie renumită în perioada interbelică era Măriuca Cantacuzino, care a avut atât soţi, cât şi amanţi celebri. S-a căsătorit cu Mihai Cantacuzino, fiul lui Gheorghe Grigore Cantacuzino,

zis „Nababul"; unul dintre cei mai bogaţi oameni din România, în timpul războiului, Mihai Cantacuzino a devenit ministrul Justiţiei în guvernul condus de Ion I. Brătianu. Ca şi alte doamne din „lumea bună", Măriuca se ocupa de îngrijirea răniţilor. A luat sub patronajul său Spitalul Militar din Iaşi, unde a lucrat un timp şi Nichifor Crainic. Acesta avea să noteze că „domniţa" îşi începea în fiecare zi programul la ora trei după-amiaza, într-un pavilion de scândură amenajat în incinta spitalului. Aici: „Trei bărbaţi o vizitau zilnic, în ordine prestabilită, fără greş, un ceas fiecare. Cel dintâi sosea un mare bancher cu nume grecesc. Al doilea, un diplomat român, de o rară frumuseţe. Al treilea, un artist celebru. La fiecare vizită, suspinele patetice ale domniţei se auzeau prin scândurile pavilionului", într-o zi, un doctor a intrat în camera „domniţei" şi a găsit o carte franţuzească de cugetări: „Una din aceste cugetări sfătuia ca pentru a-şi menţine prospeţea senzaţiilor amoroase, femeia să aibă trei amanţi simultan. Şi specifica: de preferinţă un bancher, un diplomat şi un artist! Aşadar, domniţa noastră — scria Nichifor Crainic — îşi organiza pasiunea după prescripţiile unui manual de specialitate! Faptul că pavilionul deliciilor se găsea în cel mai lugubru cadru al mizeriei omeneşti, în spitalul acesta cutremurat de urletele durerii, nu stân-

1 Ibidem, voi. X, p. 200.

jenea divina pasiune, ci, dimpotrivă, o intensifica prin contrastul suferinţei şi al morţii pentru ţară"1.

în august 1928, Mihai Cantacuzino a încetat din viaţă în urma unui accident de automobil. Pentru Măriuca Cantacuzino a urmat o perioadă dificilă, deoarece imensa avere rămasă de la fostul soţ a început să fie disputată de moştenitori. A fost salvată de celebrul muzician George Enescu; el a acceptat să se căsătorească cu ea, iar moştenitorii n-au îndrăznit să continue procesele împotriva Măriucăi2.

„Palatul cu lei" din Calea Victoriei era locul unde maestrul cânta la pian în timpul seratelor oferite de soţia sa. Măriuca invita un public ales, inclusiv tineri, şi aproape de fiecare dată dispărea împreună cu unul dintre ei, pentru câtva timp. Reapărea, satisfăcută şi — ca o culme a ipocriziei feminine — „îşi săruta soţul pe frunte", între cei care au căzut „pradă" manevrelor Măriucăi s-a aflat şi Nae lonescu; acesta s-a îndrăgostit de ea, părăsindu-şi soţia. Mircea Vulcănescu îşi punea întrebarea: „Nae lonescu o va fi iubit [pe Mâriuca Cantacuzino]? Sau numai va fi încercat, în preajma ei, experienţa reînvierii genului de existenţă, perimat, al filosofului de casă? Gravul Descartes n-a dansat, oare, pentru regina Christina? Faptul sa-l fi ispitit cumva pe Nae lonescu? Cine ştie? [...] Fapt e că nu se sfia să arate că trăieşte în umbra ei, datându-şi - ca şi Voltaire altădată scrisorile - articolele, ostentativ, de la Schitu Goleşti, unde-l adăpostea dânsa. La «Luminiş» ţi se arată încă, discret, scara de lemn învârtită în spirală, din turnul colţului de miazăzi al casei, pe unde urca, spre iatac, «filosoful Nae», aşa cum ţi se arată, încă, la Wittenberg, zidul în care a rămas urmă călimării pe care Luther a aruncat-o-n capul diavolului ce venise să-l ispitească. Şi acum, după ce am citit memoriile Domniţei, îmi place să-mi închipui, în aceeaşi odaie de la «Luminiş», aşezată la picioarele marelui divan, perna pe care maestrul Enescu a văzut într-o seară diavolul şezând turceşte, luând chipul lui Nae lonescu şi încercând să-l scoată din sărite"3.

1 Nichifor Crainic, Zile albe. Zile negre. Memorii, Ediţie îngrijită de Nedic Lemnaru, Bucureşti, Casa Editorială Gândirea, 1991, p. 124.

2 Octav Onicescu, Memorii, voi. II, Bucureşti, 1984, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, p. 274.

3 Mircea Vulcănescu, Nae lonescu. A şa cum l-am cunoscut, p. 111.

Casa cu lei - Palatul Cantacuzino (Bucureşti)

Se pare că, sub influenţa rafinatei „domniţe", Nae lonescu a început să preţuiască eleganţa, fapt remarcat în primul rând de studenţii săi: costume din stofă scumpă, cămăşi albe, cravate şi batiste asortate, paltoane după ultima croială. Poate şi dintr-un complex de inferioritate, brăileanul Nae lonescu a început să-şi caute o ascendenţă boierească. Desigur, nu era vorba doar de o relaţie sexuală între Nae lonescu şi Măriuca Cantacuzino, ci şi de o afinitate intelectuală. Mâriucă avea discuţii filosofice cu profesorul, pe care încerca să-l înţeleagă. Iată descrierea ei: „Siluetă fină. Bine pro-porţionat, îmbrăcat la cel măi bun croitor, cu umeri lăţi, păsul mândru şi hotărât, cu mişcări iuţi ca flacără, dar sobre şi chibzuite. Atitudinea destul de aspră a. gânditorului, a. celui deprins să trăiască cufundat în taina universului lăuntric. Părul negru, stufos, striat cu fire argintii; faţa adânc brăzdată frământată de belşugul vieţii interioare şi de intensitatea fanatică a credinţei sale [...] La Tescani, întins pe puful măre galben de la picioarele divanului, cu o ţigară de lux în gură, cu ochii privind ţintă la flăcări, profesorul răspundea în surdină, cu vocea lui dureroasă, de mare rănit, la întrebările pe care i le puneam despre Platon, Pitagora sau Sachia Muni -subiectele noastre obişnuite din vremea aceea [...] Era un demon cu aripi negre, avea frumuseţea incoruptibilă a lui Lucifer şi orgoliul aceluia care, după ce a preaslăvit pe Dumnezeu, se măsoară cu El şi îl sfidează. Avea aceeaşi căutătură care, când se oprea pe tine, te pătrundea ca o sabie de oţel; o sabie de Damasc ălbăstră-cenuşie, striată cu umbre şi călită în flăcările care la cea măi mică mişcare îţi puteau pricinui o rană fără leac"'.

„Prietenia" dintre cei doi — cu o personalitate puternică, dominatoare — n-a durat decât trei-patru ani. Despărţirea a fost dureroasă atât pentru Măriuca, deoarece pierdea un amant râvnit de multe femei, pe care-l dorea mereu în preajma ei, cât şi pentru profesor, care nu mai putea frecventa cercul celei mai selecte elite boiereşti din România. După ruperea legăturii cu Mâriucă, profesorul şi-a căutat alinarea în braţele altei femei din „lumea bună": Elena

' Dan Ciachir, Gânduri despre Nae lonescu, Iaşi, Institutul European, 1994, p. 21 -22 (însemnările Măriucăi Cantacuzino păstrate de Arşavir Acterian).

Popovici-Lupa, „fata cu părul roşcat şi cu ochii de oţel, albaştri", împreună cu care a plecat la Balcic, petrecând, ceasuri în şir, pe mare1. Apoi, pasiunea lui Nae lonescu s-a îndreptat spre Cella Delayrancea, celebra pianistă, fiica lui Barbu Ştefănescu-Delavrancea. pire de artistă, Cella Delavrancea i-a amenajat casa pe care profesorul şi-o construise în cartierul Băneasa, după gustul ei: multe flori, bibelouri, iar propriul ei bust realizat de Milita Pătraşcu aşezat pe o etajeră, lângă masa lui de lucru.

Dacă unii bărbaţi au trecut cu uşurinţă peste faptul că erau înşelaţi, alţii au trăit adevărate drame sentimentale. Printre aceştia din urmă a fost Petru Comarnescu — unul dintre cei mai străluciţi tineri cărturari din perioada interbelică. El era obsedat de faptul că soţia sa fusese amanta lui N. D. Cocea şi că ar continua să-l înşele, în Jurnalul său, Comarnescu a consacrat multe pagini acestui subiect dureros. El menţionează că tânăra Gina Manoilescu-Pincas — fiica adoptivă a fruntaşului liberal Manolescu-Strunga, după ce divorţase şi avusese o relaţie mult comentată cu N. D. Cocea — l-a cerut de soţ. Petre Comarnescu nota la 17 decembrie 1933: „Eu am pornit de la ideea că nu am ce pierde dintr-o astfel de căsătorie. Apoi am început s-o apreciez, acum ţin mult la ea, mâine, cine ştie, poate o voi iubi nebuneşte"2. Gina părea o bună partidă, iar Comarnescu — deşi nu era convins de fidelitatea ei — s-a căsătorit. La 29 iulie 1934 nota în Jurnalul său: „Orbit de farmecele ei şi încăpăţânându-mă, căsătoria s-a făcut. A fost o nuntă mondenă, care fireşte a stârnit invidiile multora şi meniri rele din partea altora. Prietenii mei nu vedeau cu ochi buni căsătoria, socotind-o frivolă, uşuratică pe Gina, capabilă de orice. Avea o reputaţie foarte rea de când fugise foarte tânără de acasă cu Cocea". Mircea Vulcănescu i-a spus Ginei că ia un om de valoare, un tânăr în care colegii de generaţie îşi pun mari speranţe şi să nu uite lucrul acesta. „Noica a căutat să-mi demonstreze că Gina nu e potrivită pentru mine, că mă va îndepărta de la îndeletnicirile filosofice, că voi ajunge alături

de ea într-o altă lume şi voi duce un trai opus năzuinţelor mele. Dar nu l-am crezut, atâta eram de orbit de fascinan-

Mircea Vulcănescu, Nae lonescu..., p. 113

Petru Comarnescu, Jurnal. 1931-1937, Iaşi, Institutul European, 1994, p. 99.

ta ei personalitate."1 Gina nu a putut uita niciodată experienţele sexuale şi fanteziile în materie trăite cu N. D. Cocea. Căsătorită cu Petru Comarnescu, Gină a făcut tot posibilul pentru a se întâlni cu N. D. Cocea - şi-a vopsit părul, şi-a schimbat toaletele, a căutat prietenia celor două fete ale amantului (Dina şi Tanti Cocea). A reuşit, fiind căsătorită cu Petru Comarnescu, să conceapă un copil cu N. D. Cocea şi să-i declare fără nici o ezitare soţului crunta realitate, fapt ce a dus la divorţul din octombrie 1935. Apoi s-a căsătorit cu N. D. Cocea, dar infidelitatea ei a devenit proverbială, astfel că scriitorul s-a despărţit curând de Gina.

Despre această doamnă scria şi Vlaicu Bârna: „Ghiţâ lonescu se afişa acum, la teatru şi prin localuri, cu una din eroinele cancanurilor şi aventurilor din viaţa mondenă a timpului. Era vorba de fiica ministeriabilului liberal Manolescu-Strunga, vestita Gina, care fusese măritată cu Comarnescu, sedusă apoi de N. D. Cocea cu care se şi căsătorise. Trăia şi locuia împreună cu autorul Vinului de viaţă lungă, dar lăsa impresia că sfidează pe toată lumea, mergând la braţ şi făcând goange prin saloane cu un tinerel imberb ca Ghiţă lonescu"2.

După divorţul de Gina, Petru Comarnescu nota că a cunoscut o dansatoare, numită Gray, „pripăşită pe la noi şi care are ceva din frumuseţea arabelor, ochi migdalaţi, dinţi albi de tot, senzualitate, căldură, tandreţe, isterie, cap mic şi fără un grăunte de raţiune, dar toata numai instinct şi pasiune. «Eu am descoperit animalul din tine» îmi zicea ea cu satisfacţie, spre disperarea mea, de om pretins raţional şi armonios. Cât a stat la mine în primele zile m-a stors şi zăpăcit"3. După câteva săptămâni, Gray a plecat definitiv din România. Comarnescu a notat: „Dar o voi uita anevoie, căci ea a fost ca o oază după pustiul în care mă lăsase Gina. Nu puteai şti ce se ascunde niciodată în căpşorul ei cald şi frumos — arabic, mai exact semitic — cu buze senzuale, cu carnaţie electrizantă care murea de plăcere să fie brutalizată şi apoi mângâiată"4. Pe de altă

1 Ibidem.p. 116.,

2 Vlaicu Bârna, între Capsa şi Corso, Bucureşti, Editura Albatros, p. 193.

3 Petru Comarnescu, Jurnal, p. 157-158.

4 Ibidem, p. 157.

parte, la 18 septembrie 1939, N. D. Cocea nota dezamăgit: „După masă am văzut pe Gina, fosta mea nevastă, care tot n-a introdus acţiune de divorţ. Vorbărie multă, ca de obicei, descusută, dezlânată. E profund satisfăcută că şi-a scăpat amantul de concentrare"1. Apoi, la 10 octombrie 1939, N. D. Cocea i-a trimis Ginei o scrisoare plina de tandreţe, după care comenta: „De ce mi-ar fi ruşine de mine însumi? Am simţit ce-am scris, am resimţit dureros lipsa ei, mi s-a strâns inima, mi s-a făcut cât un purice gândindu-mă la toată dragostea de atunci, enormă, nebună, tumultuoasă, sălbatică, oribilă, care m-a înjosit mai totdeauna, dar m-a şi înălţat uneori mai mult decât e în natura omului să se depăşească, şi care e de-acum pierdută, moartă şi pierdută, ca şi cum n-ar fi existat niciodată. Scumpa, insuportabila mea Gina"2.

Aceste exemple arată cât de complicată este fiinţa umană şi cum sentimentele pot arunca una şi aceeaşi persoană în infern, sau, din contra, o pot urca pe culmile fericirii. Infidelitatea era pentru unele femei o necesitate, pentru altele o curiozitate. Pentru a nu se plictisi, multe doamne din „lumea bună" organizau ceaiuri ori audiţii muzicale la care erau invitaţi tineri frumoşi şi potenţi. Cel mai comod amant era studentul, care medita fiul (sau fiica) şi putea

veni acasă fără a trezi bănuieli. El nu avea pretenţii, nu făcea mofturi, se mulţumea cu ce i se „oferea". Unele soţii de ofiţeri trăiau cu ordonanţa, care era schimbată destul de des, pentru a nu se „învechi".
Erau şi femei ambiţioase, care ţineau neapărat „sa-l aibă" pe un anumit bărbat. Mihail Sebastian, în Jurnalul său, descrie următoarea confesiune pe care i-o făcuse o doamnă din înalta societate, Mary, soţia diplomatului Gheorghe Nenişor: „Nu ştii cât am suferit pentru d-ta. Voiam să mă culc neapărat cu d-ta. Mă obsedai. O săptămână a fost un adevărat chin — dar ştii? chiar fizic. Ţii minte când am venit să te iau de la [gazeta] «Rampa» şi am plecat împreună în maşină? în ziua aceea eram decisă să-ţi vorbesc, fiindcă

1 N. D. Cocea, Jurnal, Bucureşti, Editura Politică, 1970, p. 35.
2 Ibidem, p. 66.

vedeam că altfel nu înţelegi, sau refuzi sa înţelegi. Mă hotărâsem să iau asupră-mi cele mai penibile detalii. Să găsesc odaia, unde să ne întâlnim, să te duc acolo, să pregătesc, în sfârşit totul [...] Dar tocmai în ziua aceea te durea... măseaua. Dacă nu te-ar fi durut, aş fi fost sigur a d-tale. N-aş fi ezitat să-ţi vorbesc - şi d-ta n-ai fi putut rezista. Nici un bărbat nu refuză, în primele zile - ţii minte, după prima seară când am fost la [restaurantul] «Zissu» - mă hotărâsem să viu într-o zi la d-ta, să mă dezbrac, să mă culc în pat şi să te aştept. M-ai fi găsit acolo şi n-ai fi avut încotro [...] Cum? Crezi că nu l-aş fi înşelat pe Gheorghe [soţul ei]? Crezi că nu-l înşel? Ba da, îl înşel, cu unul, cu altul, destul de rar, dar când îmi place cineva -ce vrei să fac? Mi se pare că ar fi stupid să-mi refuz asta. Eu îl iubesc, dar cred că nu are nimic de-a face. Şi o singură dată, la Constanţa, când am rămas trei zile singură cu un tip care îmi făcea curte, de care de altfel îmi plăcea foarte mult, am rezistat — nu ştiu de ce, din încăpăţânare ori prostie — lucru de care nici astăzi nu sunt consolată"1.
în Jurnalul său, Mihail Sebastian, îndrăgostit de actriţa Leni Caler, face o adevărată contabilitate a amanţilor acesteia, precizând că era „gelos pe toţi bărbaţii cu care s-a culcat"2. La 20 octombrie 1937, el nota: „cu Leni şi Froda [soţul ei], întâi la «Carul cu bere», pe urmă la «Melody». Băusem mult, într-adins (aş bea mereu, ca să uit...). La «Melody», în timp ce discutam aprins toţi trei, pe sub masă o «pipăiam» pe Leni, care nu numai că «se laissait faire», dar mă ajuta cu discreţie. Toată noaptea am fost cu mâna între pulpele ei. între timp o priveam: nimic nu o trăda. Era volubilă, surâzătoare, atentă, drăguţă, sigură de ea. Şi bărbatu-său era alături. Şi îl privea în ochi"3.
Amanţii şi amantele erau prezenţi şi la Curtea Regală, în timpul lui Carol I s-a păstrat o atmosferă sobră, austeră, tulburată doar de escapadele sentimentale ale principesei Măria, soţia principelui

1 Mihail Sebastian, fumai. 1935-1944. Text îngrijit de Gabriela Omăt. Prefaţă şi note de Leon Volovici, Bucureşti, Editura Humanitas, 1996, p. 41-42.
2 Ibidem, p. 27
3 Ibidem.p. 125.

Ferdinand. Regele a trebuit să accepte prezenţa la Curte a unui amant fidel": prinţul Barbu Ştirbey, pe care l-a numit administratorul Domeniilor Coroanei. Dragostea dintre Ştirbey şi Măria a ţinut câteva decenii, iar relaţia era foarte bine cunoscută, inclusiv în familia regală. Constantin Argetoianu scria: „La Curtea noastră, secretele alcovului erau secretele tuturor şi cu destrăbălată educaţie pe care o primiseră, în continua lor promiscuitate cu slugile, aflaseră şi odraslele dinastiei istorioarele mai mult sau mai puţin piperate pe care oamenii le povesteau pe şoptite. Anecdota cu frageda Elisabeta — chemând pe mica Ileana la fereastră cu cuvintele «vino iute să vezi pe tatăl tău», ca să vadă pe prinţul Barbu [Ştirbey] coborând din automobil — a făcut pe vremuri înconjurul Bucureştilor"1.

Spre sfârşitul războiului, idila dintre regina Măria şi Barbu Ştirbey a fost tulburată de apariţia colonelului canadian Joe Boyle la Iaşi, în timpul refugiului. Regina Măria l-a abandonat pe Ştirbey şi s-a aruncat cu o pasiune rar întâlnită în braţele vânjoase ale canadianului. Aventura s-a prelungit până spre sfârşitul anului 1920. într-o zi din vara acelui an, ministrul C. Argetoianu a fost chemat de regina Măria la Palatul Cotroceni şi se pare că a ajuns mai devreme decât trebuia, astfel că a putut asista la un moment pe care l-a redat cu savoare în memoriile sale: „Am intrat în salonul mic al reginei şi, o mie de ani de aş trăi, nu voi uita priveliştea ce mi s-a înfăţişat. Cu părul despletit, cu faţa înbujorată în călduri, abia acoperită cu un «thee-gown» de mătase gălbuie, frumoasă ca în poveşti, regina Măria se rupsese vădit din braţele amorului şi, bacantă îmbătată de fericire, a înaintat spre mine «toute baletante» pe când uşa din fund, prin care fugise amorul, se închidea - nu însă destul de repede ca ochii mei ageri să nu fi prins silueta canadianului... încurcată, zdrobită, extaziată, regina a venit spre mine, proptindu-se din scaun în scaun şi m-a rugat să şed pe divanul pe care căzuse şi dânsa, şi nu mi-a spus decât atât: «Voilâ!» I-am sărutat mâna, şi cu tonul cel mai ceremonios, ca şi când n-aş fi văzut nimic, nici

C. Argetoianu, Pentru cei de mâine..., voi. IX, p. 362.

măcar dezordinea toaletei sale, i-am spus: «Je suiş aux ordres de Votre Majeste.» Biata femeie! Ce frumoasă şi ce încordată era! O mai văzusem eu la Viena, într-o gară, cu părul despletit — dar nu o surprinsesem încă scăpată din braţele cuiva... încetul cu încetul, s-a liniştit, şi a început să-mi povestească [...] Pe măsură ce vorbea, se liniştea şi văpaia de pe faţa ei se stingea încetul cu încetul, femeia îşi revenea în fire. Şi-a strâns halatul pe piept să-şi ascundă sânii, dintr-o zvâcnire de cap şi-a aruncat părul pe spate — şi deodată am simţit că şi ea se jena de starea în care se afla"1.

La rândul său, regele Ferdinand avusese mai multe amante, între care Eliza Suţu, văduva lui Grigore C. Suţu, proprietarul Palatului Suţu (astăzi Muzeul de Istorie şi Artă al Municipiului Bucureşti), Olga Prezan (soţia generalului Prezan), Marioara Voiculescu (actriţa de teatru). Dar Ferdinand I nu era un afemeiat, astfel că escapadele sale sentimentale erau scurte şi, de regulă, nu ceda ambiţioaselor amante care ar fi dorit să fie văzute cât mai des la Palat, sau măcar să se ştie că erau în graţiile suveranului.

Cel care a făcut din sexualitate o adevărată problemă de stat a fost principele Carol. înainte de război, Carol a făcut o mare pasiune pentru Elena Filitti, pe care o dezmierda „Păsărică", apoi pentru Ioana-Valentina (Zizi) Lambrino, cu care s-a căsătorit în septembrie 1918, la Odessa. Căsătoria a fost anulată de Tribunalul de Ilfov, sub motiv că nu se îndepliniseră toate formele legale. Cei doi au continuat să locuiască împreună, iar în ianuarie 1919, Zizi a născut un băiat, pe care l-a botezat Mircea-Grigore. Principele Carol a recunoscut în scris că este tatăl copilului, dar până la urmă -din „raţiuni de stat" — s-a căsătorit cu principesa Elena, fiica regelui George al Greciei. Viaţa în comun a celor doi a avut numeroase momente grele, mai ales după naşterea principelui Mihai, în octombrie 1921. Până la urmă, Carol a întâlnit-o pe Elena Lupescu -o femeie de moravuri uşoare — de care s-a îndrăgostit „pe viaţă", în noiembrie 1925 şi-a părăsit soţia şi copilul, rămânând în străinătate împreună cu „Duduia". La 4 ianuarie 1926, Adunarea Naţională

1 Ibidem, voi. VI, p. 196.

Constituantă a hotărât înlăturarea principelui Carol de la succesiunea tronului, moştenitor devenind principele Mihai.

După mai mult de doi ani, la 7 iunie 1928, principesa Elena a înairtat cererea de divorţ de prinţul Cărol care rămăsese în străinătate, unde ducea „în mod public o viaţă absolut inconciliabilă cu demnitatea căsătoriei"1. Sentinţa de divorţ s-a pronunţat la 21 iulie 1928.

După urcarea lui Carol pe tron, la 8 iunie 1930, principesa Elena a primit titlul de Maiestatea Sa, nu de regină. Venirea Elenei Lupescu în ţară, la 12 august 1930, a precipitat decizia M.S. Elena de a reglementa situaţia ei în cadrul familiei regale. La 17 februarie 1932, s-a ajuns la un acord între regele Carol al II-lea şi M.S. Elena, potrivit căruia aceasta se obliga să nu stea mai mult de patru luni în România, putând să-l ia pe principele Mihai încă două luni cu ea în străinătate. Acordul prevedea asigurarea unui trai corespunzător situaţiei de mamă a principelui moştenitor, regele trebuind să-i verse anual o rentă de 7,2 milioane lei; Elena se stabilea în Florenţa, unde urma să-şi cumpere o casă; principesa ceda regelui vila ei de la Mamaia şi ferma de la Crevedia, contra cost. Carol al II-lea a apelat la ministrul de Finanţe Constantin Argetoianu pentru a găsi „o soluţie", deoarece fosta lui soţie pretindea suma de 30 milioane. C. Argetoianu avea să scrie: „M-am trudit şi i-am găsit. Am luat 27 milioane de la fondul timbrului de aviaţie cu care am cumpărat vila de la Mamaia pentru Statul Major şi birourile Bazei hidroaeronautice de la Constanţa, şi 3 milioane de la fondul de încurajare a agriculturii (Ministerul de Domenii)"2.
Practic, toţi membrii familiei regale au avut probleme privind căsătoriile. Principele Nicolae s-a căsătorit în 1931 cu fosta soţie a lui Radu Săveanu, fapt care l-a nemulţumit pe regele Carol al II-lea. După mâi multe sancţiuni, principele Nicolae a fost exclus în 1937 din rândul familiei domnitoare şi obligat să se stabilească în străinătate, primind din partea guvernului român câte 50 000 lei pe lună3.
' „Monitorul oficial", nr. 144 din 4 iulie 1928.
C. Argetoianu, Pentru cei de mâine..., voi. IX, p. 361-362.
Arhivele Naţionale Istorice Centrale (Arh. N.I.C.), fond Casa Regală, dosar nr. 12/1937, f. 107.

O evoluţie interesantă a cunoscut principesa Elisabeta. După abdicarea soţului ei, George al Greciei, cei doi s-au retras în România. Fostul rege era un om cultivat şi îi plăcea să discute cu oamenii politici români, fiind bine apreciat de aceştia. Elisabeta era tăcută, prefera să joace cărţi, să picteze, să admire natura. Până într-o zi, când a căzut în „plasa" întinsă de Alexandru Scanavi. Acesta provenea dintr-o familie grecească stabilită în Rusia prin secolul al XVIII-lea. După revoluţia din 1917, s-a retras în România, la familia Negropontes. Intrând în afaceri, a devenit un om bogat. Bărbat voinic, arătos şi ambiţios, Alexandru Scanavi a stabilit legături cu aghiotantul regelui George şi s-a insinuat în familia acestuia. Constatând starea de spirit a principesei Elisabeta, el a început să acţioneze: „Pentru impunătorul şi deşteptul Scanavi a fost un joc să tulbure această apă stătută şi să deştepte simţurile adormite ale principesei. Nu s-a lăsat până nu a fost numit administratorul averii ei, ca să poată avea oricând acces pe lângă dânsa". Prin intrigi bine dozate, a reuşit să transforme relaţia dintre cei doi soţi într-una conflictuală, care să pregătească divorţul. Elisabeta a ieşit din starea de apatie, făcând o adevărată pasiune sentimentală pentru Scanavi. în 1935, Elisabeta a divorţat de George care a plecat în Grecia. Rămasă în România, alături de Scanavi, principesa Elisabeta declara soţiei lui Argetoianu: „Sunt o femeie complet fericită!"1 Regele Carol al II-lea nu numai că nu a dezavuat comportarea Elisabetei, dar l-a tratat pe Scanavi ca pe cumnatul său.
Nu acelaşi tratament l-a avut, din partea regelui, Puiu Dumitrescu, secretarul particular al suveranului. Acesta era căsătorit cu „doamna Jenny", când a cunoscut-o, în vara anului 1933, pe Ella Mânu, fosta metresă a lui Strige Chrissoveloni, rămasă văduvă prin moartea soţului ei, Henri Mânu. în scurt timp, Puiu Dumitrescu a decis să divorţeze de Jenny pentru a se căsători cu Ella. Dar doamna Jenny era în relaţii apropiate cu Elena Lupescu, iar amanta regelui s-a temut că doamna Ella, „înzestrată cu mijloace de seducere pe care ea, ca o femeie hârşită în meserie, le-a apreciat la justa lor valoare"2, ar putea crea probleme la Curte, în consecinţă, a intervenit

1 C. Argetoianu, Pentru cei de mâine..., voi. IX, p. 374-375.
2 Ibidem,vol X, p. 281.

la Carol al II-lea, obţinând înlăturarea lui Puiu Dumitrescu şi desfiinţarea funcţiei de secretar particular al suveranului.
Deoarece marea majoritate a căsătoriilor se realizau prin acordul dintre părinţi, şi nu ca urmare a liberului consimţământ al tinerilor, viaţa în comun se desfăşura adeseori cu dificultate. Uneori, bărbatul considera soţia ca pe un bun personal, luându-şi libertatea de a avea şi o viaţă extraconjugală. La rândul lor, multe soţii, după ce acceptaseră căsătoria sub presiunea părinţilor, îşi găseau amanţi, mai ales dacă bărbaţii le neglijau, în familiile „bune", asemenea atitudini erau cunoscute şl tolerate, din motive diverse: onorabilitate, vârstă, sarcini de serviciu, lipsa altor soluţii.
Dar, nu de puţine ori, gelozia îmbrăca forme patologice. Presa vremii relata pe larg despre crime pasionale abominabile. La rândul lor, scriitorii au surprins pe îndelete acest fenomen. Cântăreţii erau şi ei ancoraţi în realitate. O mare popularitate aveau melodia Aollcă, Gică, Gică! şi mai ales versurile:
„Aolică, Gică, Gică, De te-oi prinde la gagică, De client o să te pierd, Cu-n cuţit să te desmierd, Şi-n pământ te-oi înveli, Să te saturi de-a iubi".
Eugen Barbu, în romanul Groapa, descrie o asemenea crimă pasională: patronul Bozoncea avea o nevastă tânără, focoasă, la care râvneau slujitorii. El ştia prea bine că se afla mereu în pericol, mai ales că vârsta nu-i permitea să o satisfacă pe năbădăioasa femeie. Nu mai puţin de şase servitori au căzut răpuşi de cuţitul ucigaş al patronului. Interesant este că patronul socotea că servitorul era marele vinovat, deoarece uitase cine era stăpânul şi îndrăznea să ridice ochii şi chiar să râvnească la ceea ce nu-i era îngăduit. Focoasa soţie se alegea cu o bătaie straşnică: era scoasă în pielea goală - aşa cum o surprinsese în pat cu sluga - în curte, după care era lovită cu cureaua de la pantaloni de zeci de ori, până

ce bucile i se transformau în carne vie. Apoi o lăsa în mijlocul curţii, aproape leşinată, în grija vecinilor, care o înfăşurau în cearşafuri ude, o duceau în casă şi o tratau cu diverse ceaiuri şi alifii. După două-trei săptămâni, femeia se refăcea, iar pofta sexuală punea stăpânire pe ea, şi o nouă slugă intra în graţiile „doamnei", sfârşind prin a fi prinsă într-o zi de „stăpân".
în România din perioada interbelică divorţurile erau relativ numeroase, iar motivele dintre cele mai variate: părăsire de domiciliu, neînţelegeri în familie, violenţe, adulter, gelozie etc. O gazetă scria: „Astăzi bântuie în România Mare o epidemie mai nimicitoare decât toate: epidemia de divorţuri. Magistraţii sunt îngroziţi. Se vorbeşte de o demisie în bloc dacă nu se votează o lege care să interzică divorţul. Tribunalele au ajuns un fel de etuvă a contractelor de căsătorie". Unele cereri de divorţ erau cu totul fanteziste:
„Madame Popescu a fost ieri la operă. Din pricina aceasta madame lonescu cere divorţul de soţul său.
Domnul Georgescu a venit acasă cu un pachet de prăjituri. E motivul care o face pe madame Dumitrescu să se despartă de onorabilul ei soţ cu care îşi împarte viaţa de aproape un sfert de veac.
în lumea mai şic, care-şi permite a nu purta nume terminate în eseu, e mai simplu: acolo se divorţează din pricina culorii unui tapet, sau pur şi simplu din plictiseală sau agrement (e tot una)."1
în 1936 s-au înregistrat 176 790 divorţuri, dintre care 141 067 în mediul rural şi 35 723 în cel urban2. Circa 70% dintre divorţuri erau solicitate de cei căsătoriţi de mai puţin de 5 ani, ceea ce arată că, dacă nu se putea ajunge la un modus vivendi, iar viaţa în comun era imposibilă, despărţirea era singura soluţie.

1 „Flacăra" din 8 decembrie 1922.
2 „Anuarul statistic al României", 1937 şi 1938, p. 110.

Capitolul V

<titlu>Locuinţa, îmbrăcămintea. Moda

Locuinţa la ţară. La oraş (zona centrală, zona mediană, mahalaua). Portul (la sat şi la oraş). Moda bărbătească şi cea femeiască.

Locuinţa - spaţiul privat al unei persoane sau al unei familii -constituie un element esenţial al vieţii cotidiene. Imediat după 1918, în întreg spaţiul românesc s-a ridicat cu stringenţă problema reconstruirii sau a refacerii locuinţelor distruse în timpul războiului. Creşterea populaţiei României, ca urmare a natalităţii foarte ridicate, a impus construirea unui mare număr de locuinţe. Un factor care a influenţat situaţia spaţiului locativ l-a reprezentat migraţia forţei de muncă de la oraş către sat. în acelaşi timp, creşterea gradului de cultură şi civilizaţie a populaţiei în ansamblul ei s-a reflectat şi în modul în care erau construite şi amenajate locuinţele.

La sate, locuinţele erau extrem de diversificate, alăturі de conacul boieresc, sau casa încăpătoare a preotului, aflându-se case improvizate sau chiar bordeie. Locuinţa adăpostea, de regulă, o familie, dar nu erau puţine cazurile când, în aceeaşi casă, locuiau bunicii, părinţii şi copiii.

In 1930, cele 14 420 718 persoane care trăiau la ţară locuiau în 3 232 434 clădiri, ceea ce însemna o medie de 4,5 suflete într-o casă.

Pe provincii istorice situaţia se prezenta astfel1:

Provincia	Nr. de locuitori care revin pentru:	
	1 gospodărie	1 clădire
Oltenia	4,5	4,2
Muntenia	4,5	4,6
Dobrogea	4,8	5,3
Moldova	4,3	4,3
Basarabia	4,5	4,8
Bucovina	4,2	4,2
Transilvania	4,3	4,4
Banat	4,0	4,1
Crişana- Maramureş	4,3	4,4

Dobrogea deţinea „recordul" în privinţa numărului de locuitori ce reveneau la o gospodărie şi la o clădire, în timp ce Banatul se afla pe ultimul loc.

Statistica din 1929 — singura făcută la nivelul întregii ţări de Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale — indica următoarea situaţie a clădirilor din mediul rural: l 022 566 erau din lemn, 774 594 din cărămidă, 169 881 din paiantă, iar celelalte din chirpici. Semnificativ este şi faptul că 2 188 287 locuinţe aveau pardoseala din pământ bătut şi lipit, iar 887 613 aveau podele din lemn. Potrivit statisticii, 633 800 locuinţe aveau o singură cameră2. Aceste date arată că marea majoritate a locuinţelor erau construite din materiale precare, iar condiţiile oferite nu erau dintre cele mai igienice.

Fiecare sat avea un număr de case frumoase, construite cu gust, de meşteri locali, în unele zone — ca de exemplu în Transilvania şi Bucovina - pereţii erau vopsiţi în culori vii (verde, galben, roz) şi

1 Enciclopedia României, voi. I, p. 135.
2 D. Şandru, Populaţia rurală..., p. 165.

aveau desene reprezentând flori sau animale, iar la acoperiş se făceau diverse înflorituri, în vechiul Regat, multe case erau decorate cu flori confecţionate din lemn (traforaj) şi aplicate la stâlpi sau la cerdac; culoarea preferată era albul de var. în zonele viticole sub casă se amenaja pivniţa, în care se depozitau butoaiele cu vin.
Casele cele mai arătoase erau ale învăţătorului, preotului, notarului. Erau şi unii „chiaburi", care îşi construiau locuinţe cu 5-6 camere, mai mult „ca să vadă satul" decât dintr-o necesitate practică.
Mobilierul „camerei de zi" era adaptat nevoilor curente: unul sau două paturi, cel mai adesea aşezate pe patru pari bătuţi în pământ, peste care se făcea un pod de scânduri; apoi se puneau paie pentru a fi mai moale, iar deasupra aşternutul (confecţionat din in, cânepă sau lână); la capul patului se aşezau cele două-trei perine (umplute cu fulgi, lână sau paie) şi plapuma (umplută cu lână).
Pe sobă se ţineau vasele mari (ceaune, oalele în care se punea laptele), iar alături se afla „blidarul", în care se aşezau vasele mici (străchini de lut), linguri de lemn, făcăleţul etc. Lângă geam era plasată masa, dreptunghiulară sau rotundă, iar sub ea se aflau scaunele (taburete), în colţul dinspre răsărit, pe perete, erau icoane. Tinda - o cameră mică, între cea „de zi" şi cea „de curat" — era folosită ca mic depozit (de alimente şi lemne de foc), dar şi pentru fiert mâncarea la porci (cartofi, sfeclă, dovleac).
în camera „de curat" se afla lada de zestre - primită de nevastă şi cea (sau cele) pregătită(e) pentru fata (fetele) de măritat. Această ladă, mândria familiei, era de regulă sculptată sau pictată. Aici se aşezau obiectele de preţ: costumul naţional, feţele de perină şi de plapumă, prosoapele, cămăşile, pantofii sau opincile noi. La perete erau patul, acoperit cu velinţe (covoare) ţesute în casă, şi perinele pentru zestre. Spre geam, nelipsita masă, acoperită cu o faţă de masă din in sau borangic. De regulă, în această cameră se aflau şi câteva scaune pentru musafiri. Şi aici, pe peretele dinspre răsărit era aşezată icoana.

Camera de „curat" era folosită în cazuri deosebite: aici era primit preotul de Paşti, de Crăciun, de Bobotează sau la alte momente speciale (botez, nuntă, înmormântare).
In marea majoritate a caselor ţărăneşti, camerele nu aveau podele de scândură; pământul se lipea cu lut galben, care de sărbători era înnoit, în sensul că se mai dădea un strat peste cel vechi, în camera de „curat" se aşezau pe jos diverse ţesături (de regulă din cordele)1. Uneori, mai ales iarna, se puneau asemenea preşuri şi în camera de zi, pentru a „ţine de cald".
Iluminatul locuinţelor se făcea cu lampa alimentată cu petrol; se foloseau şi lumânări din său de oaie. După 1918, camerele au devenit mai luminoase, deoarece tradiţionala piele de burduf care se punea în ferestre a fost înlocuită cu geamul de sticlă. Curentul electric era o raritate în satele româneşti. Doar în cele apropiate de oraş existau câteva becuri, în dreptul primăriei. încălzirea camerelor se făcea de regulă cu lemne; doar în zonele de câmpie, unde nu erau păduri în apropiere, se foloseau cocenii, paiele sau chiar tizicul (baliga uscată de vacă sau de cal), în zonele petrolifere (Valea Prahovei) se foloseau gaze de sondă; unele sate din Transilvania aveau gaz metan; în Valea Jiului se utiliza cărbunele de mină.
Alături de casă se aflau acareturile: grajdul pentru vite, coteţul pentru porci, poiata păsărilor, şopronul în care se ţineau uneltele. Gospodarii mai înstăriţi aveau „fanar", o construcţie din lemn, acoperită, în care se depozita nutreţul pentru vite. Unii aveau chiar fântână în curte, aprovizionându-se mai uşor cu apă, mai ales iarna.
La ţară existau şi unele conace boiereşti, cele mai multe construite înainte de război. Una dintre cele mai renumite vile din România era cea de la Florica, din Ştefăneşti-Argeş. Aici era domeniul Brătienilor, şi mai ales al lui Ion I.C. Brătianu, care a amenajat un parc, o fermă viticolă şi una de animale. El avea una dintre cele mai mari biblioteci cu cărţi de istorie din ţară, invidiată chiar şi de N. lorga. Fruntaşul liberal era un pasionat cititor de istorie şi căuta

l Vezi, pe larg, Georgeta Stoica, Interiorul locuinţei româneşti, Bucureşti, Editura Meridiane, 1973.

^^^m^m^   *"*   '%mi&s»*,d$vlj&&   -   "
«MMiMItfMi^^^MH
- -. r «^ **#f&;y% ~" t-V; --% -~
- • : - - ? *,-,v,? :' -îr^*, <»,4 ,   •*   v ^--. - « <JHJ
,;j,,;-^:, »î-> f»-   ; «;;•, ;- :«^ • --?-^J, "'•v<*-',i\-"lţ|
?-•'>' v ,<*•   , *<-*;"   -- ' - -- - %i:<*   ^ '   .^ ": *•.»- 4, ' ^
' '^viT^-V^'.^/'Vî^^ •*•: v.'VV-j *4-.r, •>? "^'î^^fî ,•*••-•«.-fk',^--^ l T -,-   -•- ;'"* \tft-
- *•";.:**•L•'ty&jf ;c,;;> '.. - ^ l-'-.-^'^
Casa lui Moş Dumitru (Baldevineşti, Brăila)
lri

să desprindă din experienţa trecutului concluzii pentru propria sa activitate. Foarte interesantă era ferma de animale - cai, vaci, oi, porci — şi de păsări - găini, gâşte, curcani - de care Ion I.C. Brătianu se ocupa cu o pricepere rar întâlnită. Soţia sa, Eliza, era pasionată de flori, astfel că atât conacul, cât şi parcul erau pline de trandafiri, flori de câmp şi arbuşti.

La Florica a fost adusă, pe cheltuiala lui Ion I.C. Brâtianu, biserica din Albac a lui Horia, pentru a o salva de la distrugere. De asemenea, a fost construită o biserică din zid, în subsolul căreia s-au amenajat mormintele Brătienilor. Preşedintele Partidului Naţional-Liberal a primit la Florica pe regele Ferdinand, pe regina Măria şi pe ceilalţi membri ai familiei domnitoare, precum şi lideri politici de cele mai diverse culori; aici s-au făcut şi desfăcut guverne, s-au elaborat decizii esenţiale pentru statul român. Iată o relatare a lui Constantin Argetoianu, despre vizita făcută în aprilie 1927: „Ionel Brâtianu m-a primit cu braţele deschise în raiul său de la Florica şi luându-mă de braţ a început să-nii arate toate, plim-bându-mă pe la cai, pe la tauri, pe la ramatori, pe la găini. M-a dus prin toate clădirile semănate prin parc, pe la ateliere, pe la uzina de electricitate, pe la observatorul astronomic [...] După o jumătate de ceas în sus şi în jos, ne-am aşezat pe o bancă între trandafiri şi, jucându-se cu vârful bastonului pe nisip, a început: «Acum să facem puţină politică. Te-am rugat să te opreşti la Florica fiindcă trebuie să luăm hotărâri importante»"1.

Profesorul universitar C. Rădulescu-Motru era proprietarul unui conac la Butoieşti, în judeţul Mehedinţi, comuna sa natală. Aici avea câteva zeci de ha cu pământ arabil, pomi fructiferi, viţă-de-vie, care erau cultivate cu ţăranii din partea locului, în dijmă. Profesorul nu se ocupa de agricultură, îi plăcea să stea în pridvorul conacului, de unde putea admira natura — „o largă şi pitorească imagine a ţinutului, cu valea Metrului la picioare şi mai departe cu o linie de dealuri smălţuite cu aşezări omeneşti, podgorii şi livezi"2. Aici ela-

1 C. Argetoianu, Pentru cei de mâine..., voi. VII, p. 96-97.
2   Ion Zamfirescu, Oameni pe care i-am cunoscut, p. 79.

bora în tihna la cărţile de filosofic prin care a îmbogăţit ştiinţa românească; tot aici primea oaspeţi, cu care se întreţinea ore întregi.

Unul dintre cei mai gospodari proprietari de „conac" la ţară a fost Liviu Rebreanu. El şi-a amenajat o locuinţă, cu toate anexele necesare, la Valea Mare, în judeţul Argeş. Iată câteva note din jurnalul marelui scriitor:

i, 9 martie [1936, Bucureşti] Ieri am fost la ţară de am mai dus nişte arbuşti şi arbori orna-mentali pentru mica grădină de flori, pe care aş vrea s-o facem
frumoasă. lacobi a venit de la Plopeanu pe la 3 d[upă]-a[miază].

într-o oră circa am terminat ce aveam de făcut şi am plecat la gară,
încât seara la 7,1/4 am fost acasă.
Am vrut să încep a nota în dimineaţa asta de luni din superstiţia
de-a avea continuitate. Pierd pe zi câteva ore citind ziare sau
reviste. Mă interesează prea mult întâmplările din afară şi parcă nu
mă pot ocupa suficient de cele din mine.

Sâmbătă, 21 martie [1936, Valea Mare]

Sosesc aci cu arh. Trifu, care-mi vorbeşte de Radio. Vine şi Sorbul. Masa aici. Ei pleacă la 4 d[upă]-a[miază]. Timp nouros, rece. Seara se înseninează. Noaptea 0°.

Iarna a fost uşoară. Totuşi un ger târziu se pare că a distrus caişii, piersicii, pe-alocuri prunii. La mine pare că numai caişii au suferit. Vom mai vedea.

Am inspectat lucrul făcut până acuma de Lăche. Săptămâna trecută (circa 12, 13, 14 III) s-a dezgropat via, care a iernat destul de bine şi se prezintă favorabil; tot atunci s-au curăţit mărăcinii de pe marginile viei.

în total 13 zile de lucru a 20 lei + pâinea = 355 lei. Săptămâna aceasta (18, 19, 20 III) s-au curăţat şi tăiat pomii, s-a reparat gardul spre baba Ioana. Total 9 zile de lucru a 20 lei + pâinea = 243 lei.

La 8 martie, într-o duminică, am fost aici cu două mari baloturi de arbuşti; după-amiază a venit şi lacobi de la Plopeanu. Am chemat şi pe Kovacs şi s-au plantat toate cele aduse.

Intr-o odaie de jos, s-a făcut o mică seră unde s-au semănat flori, pătlăgele roşii etc.

Am adus marţi o pungă cu cepi gladiole, iar azi sămânţa de la Pildner. Desfăcând abia aci pachetul, văd că nu mi-a pus decât 4 kg arbagic, 1/4 kg sământă arbagic, 1/4 kg porumb timpuriu «Black Sugar» şi 1/4 kg porumb şase săptămâni.

Cam pe la mijlocul lunii s-a semănat un strat mare de mazăre oloagă în grădină aici.

Azi a fost adusă de Sorbul de la Gălăşeşti femeia de serviciu pentru păsări etc.

Iapa şi vaca sunt pline. Iapa merge greu; poate că se apropie fătatul. Vaca va făta la 4 mai. A înţărcat la 15 cor.

Lache a dezgropat trandafirii, care se prezintă bine.

Toate zidurile teraselor şi împrejmuirii şi-au sfărâmat iar tencuiala.

A fost aici Ionel cu [Constantin] Vişoiu. Ionel îmi cere doi martori pentru procesul meu cu instalatorul Teodorescu. Trifu îi va spune lui Fanny, care-mi va telefona. Vişoiu mă roagă pentru o soră de-a sa.

Duminică, 22 martie [1936, Valea Mare]

Timp senin; soare, călduţ.

Am plătit pe toţi oamenii de la dezgropat şi reparaţia împrejmuirii. Am fost cu Lache la luncă să văd lucerna; se prezintă destul de bine; vreo 2 kg se va semăna pe puţinele goluri. Toată va fi însă grăpată.

Am plătit la Câlugăru1 pâinile şi tutunul ce-au mai rămas pentru oameni; de asemenea telefonul ce mi-a dat Fanny cu martorii procesului.

D[upă]-a[miază] am vizitat via, pomii etc. cu Lache. Baba Ioana ar vrea să vânză locul său de subt pădure de lângă mine.

Seara târziu vine Kovacs pe care-l culc în căsuţa de sus. Mâine va începe lucrul serios la grădină.

Miercuri, 25 martie [1936, Bucureşti]

N-am mai notat nimic, deşi ar fi fost destule: sărbătorirea de la Ateneu, reînnoirea mandatului la Radio etc.

Sâmbătă, 28 martie [1936, Valea Mare]

în lipsa mea, Kovacs a lucrat grădina de flori, a semănat 15 kg iarbă, a răscolit pământul; la zarzavaturi a răsădit jumătate din

Călugării, cîrciumar la marginea Piteştiului (lingă pod).

arbagic, vreo 2 kg. Asta luni şi marţi cu 12 zile de lucru. Cam scumpă şi înceată afacere. Lache în aceleaşi zile a grâpat la luncă lucerna şi a semănat în goluri 2 kg lucerna; apoi joi, vineri, sâmbătă a cercuit şi ârăcit via, cu 18,1/2 zile de lucru; normal. A scos de la gara Florica balotul cu 29 pomi de la Ştirbey. L-am desfăcut azi; mi-a schimbat unele soiuri, nu multe, dar importante (Amsden). Fiindcă a plouat du-pă-amiază nu s-au putut sădi azi pomii. S-a arat locul din vie pentru zarzavat, sus. Miercuri, 25 III, s-a pus o cloşcă pe 19 ouă.

Duminică, 29 martie [1936, Valea Mare]

Cerul acoperit, fără ploaie, răcoare.

Ziua plăţilor. Am plătit 43 pâini (301 lei) pentru lucrătorii grădinii, ârăcit şi cercuit via, două pâini pentru Kovacs; 28,1/2 zile de lucru ârăcit şi cercuit (570 lei); 12 zile grădina de flori şi zarzavat (240 lei); pentru grăpat + tăvălugii lucerna la luncă, aratul-grăpatul grădinii în vie, Vasile Zidaru (120 lei).

Pentru locurile din luncă, lui Costică Petrescu 2 000 lei, jumătate din fata de primăvară a arenzii.

Lache după-amiazi a fost la Piteşti de unde a adus 50 kg târâte, 2 duble ovăz, 2 de porumb, l de mălai etc. A adus de asemenea purcica mangaliţă de la Ionel, având 13 kg şi vârsta de circa 3 luni.

De ieri mă pisează guturaiul. Totuşi după-amiază am examinat de aproape ce s-a lucrat în vie. Nu m-am prăpădit de mulţumire.

Piersicii de pe coastă (Amsden etc.) aproape să înflorească.

Luni, 30 martie [1936, Valea Mare] Timpul acoperit. Pe seară se înseninează. Relativ rece. Lache cu trei oameni a sădit cei 29 pomi aduşi de la Buftea, plus alţi şase altoi făcuţi de el; a terminat cercuitul şi arăcitul viei, vârful. După-ămiăză ă [răsădit] straturi lungi de arbagic; a mai rămas circă jumătate din cel adus de la lăcobi. De asemenea, am răsădit 8 Delphinium hybridum, spre babă Ioană, şi 13 Phlox decu-nata, subt terasa a doua subt balcon"1.

1 Liviu Rebreanu, Jurnal, voi. II, p. 4-5.

Liviu Rebreanu avea la Valea Mare o gospodărie în toată regula de care se ocupa îndeaproape. în oraşe locuinţele erau mult mai diversificate, comparativ cu cele din mediul rural. Cunoscutul geograf Vintilă Mihăilescu aprecia că aşezările urbane aveau patru zone funcţionale: centrală, industrială, agricolă şi a mahalalelor1.

în zona centrală erau case înghesuite, înalte şi bine îngrijite. Aici se aflau instituţiile publice şi locuinţele protipendadei, în zona industrială erau fabrici şi antrepozite; aici se construiau casele muncitorilor, dar şi unele vile ale personalului tehnic superior. Zona agricolă aparţinea atât persoanelor particulare, cât şi primăriei. De exemplu, oraşul Braşov avea 8 600 ha în intravilan, 8 900 ha pădure şi l 400 ha terenuri arabile. Chişinăul avea 8 600 ha teren arabil. Mahalaua era zona cea mai sordidă, cu o populaţie recent stabilită la oraş, având locuinţe adeseori improvizate, din chirpici, scânduri, nuiele.

Cei 3 632 178 locuitori din mediul urban trăiau în 560 558 clădiri2, în Transilvania şi Bucovina, o clădire era locuită, în medie, de 7,2 persoane, în vechiul Regat de 6,1, iar în Basarabia de 6,8. Cea mai mare aglomeraţie era în Capitală: 9,8 locuitori într-o clădire.

în oraşele României predominau locuinţele cu parter. Doar 10% erau clădiri cu unul sau mai multe etaje. Chiar în zona centrală a Bucureştilor predominau, în primul deceniu interbelic, locuinţele cu parter. Mircea Eliade descrie astfel casa din str. Melodiei, aflată la câteva sute de metri de statuia lui C.A. Rosetti: „Intrai într-o curte pietruită; pe dreapta se întindea grădina, pe stânga aripa nouă a casei, în care se pătrundea urcând câteva trepte de piatră apărate de o marchiză ca un evantai de sticlă. Dar pe acolo intrau numai oaspeţii, în timpul ocupaţiei

ofiţerii austro-germani încartiruiţi, iar după război, chiriaşii. Noi, ca şi familia şi prietenii, urcam pe o altă scară, mai modestă, care ducea într-un coridor-galerie. în acest coridor se înşirau, spre stânga, baia, bucătăria, o odăiţă, care a

Vintilă Mihăilescu, Oraju/ ca fenomen antropogeograffc, Bucureşti, 1941, p. 29-32.

Enciclopedia României, voi. I, p. 136

Casa lui Mihail Sadoveanu (Iaşi)

ir '-n

devenit mai târziu camera de culcare a părinţilor, şi sufrageria. Aceasta din urmă făcea parte din aripa nouă, care cuprindea un enorm salon, un birou, o odaie de musafiri şi două mari dormitoare. La dreapta coridorului se deschidea o uşă care ducea într-un apartament separat, alcătuit dintr-o mare odaie pătrată şi o cameră de baie"1.

Locuinţele aveau anumite caracteristici, în funcţie de starea materială şi nivelul intelectual al proprietarului sau chiriaşului. Marea burghezie — care, potrivit Enciclopediei României, era alcătuită din: resturile boierimii şi ale latifundiarilor, statul major al partidelor politice, conducătorii culturali (profesori universitari, academicieni, scriitori şi artişti cu reputaţie), diplomaţi, ofiţeri superiori, conducători ai marii administraţii de stat, secretari generali, liber-profesionişti cu mare faimă (avocaţi, medici, arhitecţi, conducători economici) - îşi avea, de regulă, locuinţa în centrul oraşului. Aici se aflau adevărate palate, cele mai multe construite înainte de 1900, de arhitecţi francezi ori italieni.

Locatarul beneficia de toate elementele confortului urban; camerele erau amenajate cu gust, decorate potrivit modei europene: mobilă masivă, covoare scumpe şi asortate, draperii din catifea; plafonul era realizat din lemn sculptat sau acoperit cu picturi; predominau culorile puternice: vişiniu, maro închis, verde închis.

După primul război mondial, multe dintre vechile vile sau palate şi-au schimbat proprietarul. Astfel, palatul lui Charles larca de la Şosea a devenit Palatul principesei Elena. Cunoscutul medic Mitică Popovici (orelist) a cumpărat casa lui Lascar Catargiu, din strada Biserica Amzei. Conform tradiţiei, doctorul s-a căsătorit cu o femeie din lumea bună, fosta soţie a arhitectului Socolescu. La doctorul Popovici veneau aproape toţi liderii politici ardeleni, în frunte cu luliu Maniu. Profesorul N. lorga a primit o casă pe şoseaua Bonaparte, unde era şicanat de un chiriaş, drept care s-a mutat la Institutul de Istorie Universală (în 1937).

l Mircea Eliade, Memorii (1907-1960), p. 24.

Creşterea numerică a populaţiei, dar şi dorinţa unui confort sporit din partea multor cetăţeni au determinat primăriile să aprobe extinderea perimetrului locuibil. Prin parcelarea unor terenuri aparţinând Primăriei Capitalei s-au creat condiţii pentru construirea unor vile şi locuinţe ieftine, cu împrumut de la bănci. Acestea aveau unul sau două etaje, cu apartamente de 2, 3 şi 4 camere. Ele se aflau în zona mediană, între centru şi periferie, dând o nouă înfăţişare oraşelor. Multe asemenea locuinţe s-au construit în zonele Filantropia, parcul Jianu, Vatra Luminoasă, bulevardul Dacia, Calea Dorobanţi. Noii proprietari proveneau din rândul ofiţerilor, profesorilor, inginerilor, politicienilor. Ei s-au preocupat şi de crearea unui mediu adecvat, prin amenajarea unor parcuri, plantarea de flori (mai ales trandafiri), asigurarea curăţeniei întregii zone.

Unul dintre cei mai atenţi analişti ai vremii, Mihail Manoilescu, aprecia: „Niciodată burghezia românească n-a fost mai prosperă decât în cei 22 de ani de la Unire şi până în anul catastrofelor trecătoare, 1940. în aceste două decade au crescut Bucureştii, s-au creat splendide parcuri cu vile somptuoase, s-au ridicat blocuri uriaşe şi s-a dezvoltat acel spirit viu de întreprindere care nu se ivise în România veche de-a lungul unui întreg veac burghez"1.

Noile case-vile, construite după război, erau mai puţin sofisticate, camerele erau luminoase, iar mobila de culoare deschisă. Ornamentaţia şi tapetul se realizau, cel mai adesea, în albastru deschis sau roz. Locuinţele marii burghezii, în accepţiunea cea mai largă, beneficiau de apă curentă, încălzire centrală sau cu sobe de teracotă, crematoriu pentru gunoi. Telefonul şi radioul făceau parte din peisajul comun al acestor locuinţe. Numărul de camere era variabil, dar nu lipseau: salonul de primire sau de recepţie, biblioteca, dormitoarele, baia, bucătăria, WC-ul, camera servitorilor. După caz, erau amenajate şi garajul, magazia, pivniţa, depozitul de combustibil. Vilele aveau o mică grădină, plantată cu flori şi arbuşti.
După primul război mondial s-au construit blocuri de locuinţe, unele dintre ele aparţinând chiar elitelor. Un apartament la bloc
Mihail Manoilescu, Rostul şi destinul burgheziei româneşti, p. 316.

avea 2-4 camere, baie, bucătărie, apă curentă, lumină electrică, încălzire centrală. Suprafaţa locuibilă era de 150-180 m2, iar parchetul, gresia, faianţa, marmura erau utilizate din belşug. Locatarul unui asemenea apartament, situat pe bulevardul Elisabeta, era scriitorul Liviu Rebreanu. El avea, totuşi, nostalgia vechilor şi modestelor locuinţe prin care şi-a petrecut o parte din viaţă. Răspunzând la o anchetă iniţiată de ziarul „Adevărul", în februarie 1937, scriitorul aprecia:
„Din nenorocire sau din fericire — depinde de punctul de vedere —, Bucureştii noştri se transformă, se înnoiesc şi se occidentalizează atît de vertiginos, că poezia nu mai are vreme să-şi întindă pojghiţa de frumuseţe sau de duioşie peste realitatea nudă în care ţi-ai măcinat o frîntură din viaţă. Tîrnăcopul distruge toate amintirile, dispar nu numai casele, dar şi străzi ori cartiere întregi. Unde a fost ieri o căsuţă bătrînă, mîine va fi un bulevard, iar pe locul unei stradele pitoreşti se ridică peste noapte un block-house.
Incercînd să-mi rememorez străzile şi casele în care am locuit timp de aproape trei decenii, observ că una singură a fost cruţată de furia urbanismului: căsuţa din strada Buzeşti, în care am închiriat prima cameră mobilată după debarcarea mea în Capitală. Toate celelalte sunt sau au fost transformate, ori dărîmate şi înlocuite cu construcţii care nu suportă decît cel mult poezia ultramodernistă.
CASA DIN STRADA BUZEŞTI
Cum a scăpat strada Buzeşti şi mai cu seamă căsuţa amărîtă de la no. 12 de numeroasele alinieri şi sistematizări ce au bântuit Capitala e de neânţeles. Cert este că până azi nu s-a schimbat nimic. Casa se află în aceeaşi stare de dărăpănare ca şi pe vremea cînd eu locuiam în camera din fund a corpului de la stradă. Alături, în colţ, aceeaşi plăcintărie, iar în curtea lunguiaţă, aceeaşi murdărie cu tot atât de numeroşi chiriaşi necăjiţi, adăpostiţi în nişte cămăruţe mizerabile... După atîţia ani, mai deunăzi, vrând să revăd cea dintâi locuinţă a mea în Bucureşti, am intrat în curte. Am avut impresia că m-am întors brusc înapoi în trecutul depărtat, că regăsesc pe aceiaşi oameni, cu aceleaşi dureri şi necazuri - ca şi când timpul s-ar fi oprit pe loc demult, îngrozit de atîta sărăcie. Printre aceşti oropsiţi ai

soartei, eu — care stăteam în corpul principal şi într-o odăiţă mai omenească — eram socotit ca un fel de capitalist, bietul de mine...
STRADA PRIMĂVERII
Strada Primăverii, no. 19 — a fost adresa mea cea mai statornică în Bucureşti. Acolo am trăit anii cei mai tumultuos! nu numai din viaţa mea, dar şi a ţării: 1914-1925.
în faţa mea era o casă joasă, umilă, cu o poartă mare de fier care închidea curtea. Pe dreapta se ridica, în continuarea casei din faţă, o clădire cu etaj. La parter şedeam eu, acuma gospodar cu nevastă şi copil... Deşi apartamentul era modest, aş fi rămas într-însul până azi. Am avut cel mai de omenie proprietar — Degen, cel cu magazinul de instrumente muzicale. Dar casa s-a

vândut într-o zi şi a trecut în posesia unui avocat. Noul proprietar a găsit chichiţele juridice să ne dea repede afară pe toţi trei chiriaşi. Nedreptatea ce mi-a făcut-o a pedepsit-o Dumnezeu: în curând avocatul s-a prăpădit, fără să se poată bucura de roadele îndepărtării noastre.
De casa din strada Primăverii se leagă cele mai multe amintiri bucureştene ale mele. Aş putea spune că prin casa şi strada asta am devenit un adevărat bucureştean şi un «mahalagiu» în înţelesul cetăţenesc. Acolo, în micul apartament, am scris şi transcris şi retranscris pe Ion, acolo am avut emoţiile, îndoielile şi bucuriile din preajma apariţiei romanului, acolo am scris şi rescris Pădurea Spânzuraţilor. Mai în fiecare seară, în faţa porţii de fier, ne opream să continuăm uneori ceasuri întregi o discuţie începută cu Minulescu, Camil Petrescu, Vianu, Sorbul, Perpessicius, Struţeanu, Stamatiad, Nanu, Caton Theodorian, Stratulat şi alţii mulţi care stăteau prin acelaşi cartier. In casa asta a trecut peste mine războiul, aici m-a găsit cel dintîi mare succes literar. Aici cunoşteam pe toţi vecinii, pe negustorii şi meseriaşii, precum mă cunoşteau şi ei pe mine. Aveam credit la măcelarii şi zarzavagiii din piaţa Amzei, la băcanul grec de alături şi la cizmarul Moarcăş, la librăria din colţ şi chiar la tutungeria cu cele trei fete frumoase...
Azi nu mai e nimic din toate acestea, în locul caselor vechi de atunci s-au înălţat nişte block-housuri uriaşe, care te înspăimîntă. Negustorii de odinioară s-au risipit. Alţii le-au luat locul, străini

necunoscuţi. Singură frizeria Iordan durează în casa proprie, reclădită în timpul războiului; o ţine băiatul cel mai mic, i-am şi rămas client credincios, cel puţin la zile mari.
La no. 19, unde era casa mea, se află acum Institutul de înalte Studii Franceze. Casa mică din faţă a dispărut. Clădirea în care am stat eu s-a reconstruit, s-a mărit, ocupînd întreg fundul curţii.
Acum cîţiva ani a venit în Bucureşti profesorul Mărio Rocques de la Sorbona, un cunoscător şi iubitor al literaturii româneşti. A vrut să mă vadă. Mi-a telefonat şi mi-a dat întîlnire în strada Primăverii 19. Mi s-a strîns inima de emoţie. Acolo unde ani de-a rândul, noapte de noapte, scrisesem la Ion şi Pădurea Spânzuraţilor, acum era un salonaş cochet. Când a auzit că se află în fosta mea odăiţă de lucru, Mărio Rocques a exclamat patetic: «Vom pune o placă comemorativă, să ştie şi francezii care vor trece pe aici că...»
BLOCK-HOUSURILE ÎNSTRĂINEAZĂ PE OAMENI
Astăzi stau şi eu, fireşte, ca toată lumea, într-un block-house, pe bulevardul Elisabeta no. 97, la etajul IV, în faţa clădirii noi a Facultăţii de Drept. Suntem vreo patruzeci de chiriaşi, izolat fiecare în apartamentul său de beton. Singur liftul ne adună uneori în rate mici şi numai cînd urcăm. Block-housurile nu apropie pe oameni, ci mai curând îi înstrăinează, în ciuda tuturor conforturilor materiale. De aceea, am început să fac din ce în ce mai des drumul la gară şi de la gară la ţară, unde am vecini cunoscuţi, unde liniştea e vie şi rodnică, unde se poate scrie şi se poate visa"1.
O locuinţă impunătoare avea scriitorul Victor Eftimiu într-un bloc recent construit în centrul Capitalei. Scriitorul Vlaicu Bârna nota:
„Mi-aduc aminte de întâlnirea cu Victor Eftimiu, la el acasă, nu de mult instalat atunci în vastul apartament pe care autorul Cocoşului Negru şi Agepşina Macri, soţia lui, îl ocupau în blocul din intrarea Dr. Marcovici, de lângă Cişmigiu. Un şir întreg de saloane mobilate cu mult gust — spaţiul a două apartamente mari — în care radi-au culorile picturii moderne, în număr mare pânze de Dărăscu, Pallady şi Magdalena Rădulescu. Amfitrionul, cu multele lui talente între care şi cel de actor, l-a fermecat pe oaspete"2. Victor
1 Liviu Rebreanu, Jurnal, p. 268-270.
2 Vlaicu Bârna, între Capta şi Corso, p. 199.

Eftimiu se simţea bine în acest bloc, mai ales că avea în faţă şi o mică grădină cu flori, în mijlocul căreia şi-a instalat propriul bust.
Vizavi de Victor Eftimiu locuia Istrate Micescu, profesor la Facultatea de Drept din Bucureşti şi avocat celebru, care şi-a construit o vilă excepţională, din balconul căreia privea Cişmigiul, iar uneori conversa cu studenţii săi.
Un alt profesor universitar bine cunoscut, Nae lonescu, şi-a construit o vilă la Băneasa, după planurile arhitectului G.M. Cantacuzino. Unul dintre foştii lui studenţi scria: „Nu era o casă obişnuită a vremii noastre. Ci semăna mai mult cu o curte boierească de altădată. Era o casă mare, spaţioasă, în mijlocul unei curţi mari, în care se intra pe o poartă boierească. Avea ziduri masive, albe, ferestre drepte, fără ornamente, cu acoperiş de ţiglă. Holul de intrare avea lespezi roşii, iar de aici se intra în sufragerie. Aici se aflau fotolii confortabile, îmbrăcate în creioane înflorate, câteva mese mici, pe care erau vaze cu flori. Camera de lucru a profesorului avea o masă mare florentină, pe care se găsea un bust (al Cellei Delavrancea) şi un vas cu flori, în faţa biroului se aflĕ vatra, iar în dreapta ei o poliţă cu obiecte rare; în cameră se afla un singur tablou - Coborârea de pe cruce, de El Greco. într-un colţ era plasată o sofa rotundă în jurul unei mese de cafea. Dormitorul avea un pat în stil italienesc, auster, de lemn simplu, acoperit cu o cergă de pluş albastru, o masă de noapte pe care se afla un iconostas şi pe care . profesorul îşi punea cartea pe care o citea înainte de a adormi. O cameră specială era rezervată bibliotecii, cu rafturi de sus până jos; la cărţile de sus se putea ajunge cu o scară. La mijloc se afla o masă de lucru din lemn"1.
Una dintre zonele construite în Bucureşti spre sfârşitul perioadei interbelice a fost Vatra Luminoasă, între cei care s-au mutat într-o locuinţă din această zonă s-ă aflat conferenţiarul universitar loan Hudiţă. Iată câteva note din jurnalul său despre acest eveniment:
‚JvIiercuri, l mai 1940. însnourat, rece, dar nu plouă. La ora 11 am ajuns în Vatra Luminoasă cu ultimul transport. Milica şi fetele au ajuns înaintea mea cu maşina lui Mihăiescu. în Ştirbei Vodă am
Mircea Vulcănescu, Nae lonescu. Aşa cum l-am cunoscut, p. 136-138.

lăsat să păzească locuinţa, până la sosirea familiei Băncilă, un soldat de la Mihăiescu, de a cărui masă vom avea noi grijă. Aşternut şi-a luat de la Mihăiescu.
La ora unu toate lucrurile erau distribuite în camerele respective. Dormitorul fetelor a fost gata cel dintâi, apoi al nostru şi la urmă sufrageria. Radioul a fost instalat în sufragerie şi l-am deschis imediat. Pentru prima dată răsună muzică între pereţii acestei case noi. Focul merge bine în toate sobele, iar la baie curge apă caldă, împinsă din demisol, unde este instalată soba pentru încălzirea ei. Confortul pe care-l avem aici atenuează într-o bună măsură inconvenientul depărtării de oraş.
Luăm pentru prima dată masa în noua noastră locuinţă, care este şi proprietatea noastră. Cerul întunecat şi frigul de afară ne fac să uităm pentru un moment că azi e l Mai, sărbătoarea primăverii. E drept că după stilul vechi azi nu e decât 18 aprilie, aşa că sperăm că peste 13 zile, când va sosi cel adevărat, care corespunde mai bine climatului din ţara noastră, va fi frumos, un adevărat l Mai. Pe cel de azi trebuie să-l considerăm drept prefaţă.
Datorită prieteniei noastre cu Grigore Georgescu, directorul personalului de la Telefoane, avem telefon de două săptămâni, împreună cu toţi vecinii de pe stradă noastră, care poartă încă numele provizoriu de H. De la colţul străzii Vatra Luminoasă cablul e aşezat pe stâlpi, pe tot întinsul străzii noastre H. De cum am intrat în casă, Ioană şi Rica au alergat la telefon să comunice prietenelor noul eveniment.
Imediat după masă ne-âm ocupat de camera servitoarei noastre, Floarea, care ne este foarte devotată şi care se bucură enorm că în fine are şi ea camera ei, separată. I-am instalat un şifonier cu oglindă, o masă, un covor şi un pat de lemn, cu laturi sculptate pe care-l avem

cadou de la moş Mihai Lupescu. Este încântată şi de-abia aşteaptă să se instaleze în ea cu lucrurile ei.
Pe la 3 iese soarele şi începe a se încălzi. Totuşi, în grădină nu putem ieşi, fiind încă pământul ud, iar gropile pentru copaci pline cu apă. în timp ce-mi aranjam biroul, au sosit cu o maşină Mihăieştii şi cu cumnaţii lor, Marineştii, încărcaţi cu cadouri de casă nouă,

printre care şi alimente, un miel şi un curcan fripţi, prăjituri, fructe şi bomboane fetelor. Puţin timp după ei, au sosit şi Giosanii şi Costică Mihăiescu, cu soţia şi cu fratele ei, Jenică Amza. Acesta şi-a adus acordeonul. S-au încins o masă şi o petrecere ca de întâi Mai. Vilele din strada noastră au în faţă un frumos parc, cu alei pietruite şi cu plantaţii de arbori decorativi şi boschete de lilieci, puşi de curând. Desigur, va fi foarte frumos peste un an, doi, când toată această vegetaţie se va dezvolta. Locuinţa noastră arată splendid şi e scăldată toată în soare în după-masa aceasta. Prietenii noştri o găsesc foarte frumoasă, bine aşezată, bine construită şi destul de încăpătoare, cu posibilităţi de extindere, cu timpul, dacă va fi nevoie. Toate aceste complimente sunt bine venite, pentru că ele restabilesc echilibrul sufletesc cam zdruncinat de ideea pe care o au Milica şi fetele că se află prea departe de oraş şi de magazine. Mihăiescu se angajează să trimită în fiecare dimineaţă maşina societăţii pentru a duce feţele la liceul «Carmen Sylva», de unde nu le voi transfera decât din toamna viitoare la «lulia Hasdeu». Pentru luna cât le mai rămâne de şcoală, nu face să le transfer, mai ales că ne aflăm în plină primăvară.
Pe la 6,30 a sosit şi părintele Bobulescu, care ne-a făcut o rugăciune pentru sfinţirea casei. După o altă jumătate de oră, au sosit şi Tănăseştii cu copiii. S-a mâncat, s-a băut, s-a făcut muzică şi s-a şi dansat în biroul meu până la 10 seara. Nu s-a făcut nici un pic de politică, lucru cu totul excepţional pentru mine. După plecarea musafirilor, când fetele noastre se pregăteau să se ducă la culcare, au recunoscut şi ele că «din moment ce prietenii noştri ne nimeresc şi aici, înseamnă că nu ne-am îndepărtat prea mult de oraş». Milica e fericită că fetele încep deja să se obişnuiască. Eu sunt şi mai fericit ca toţi că, după atâţia ani de zbucium, le-am putut oferi un cămin al lor, bun, sănătos şi confortabil.
Joi, 2 mai 1940. De grijă, amestecată cu multă bucurie, n-am mai putut dormi după ora 6 şi m-am sculat; Milica, la fel. Floarea era deja sculată, făcuse focurile la bucătărie, la cada de baie jos şi la sufragerie. Era cald peste tot, iar afară, soarele strălucea frumos, anunţând o zi caldă şi frumoasă. Stau în casă toată dimineaţa şi-mi

aranjez definitiv biroul şi cărţile din bibliotecă, în grădină nu se poate ieşi, pământul fiind încă plin de apă. Milica şi Floarea pun la punct sufrageria şi bucătăria. Fetele sunt încântate de baie, unde au apă caldă în permanenţă şi pot face baie în orice moment"1.
Unii cetăţeni — parlamentari, oameni de afaceri, scriitori — locuiau Ia hotel, în centrul Capitalei se afla Hotelul Capsa. Făcând o vizită unei cunoştinţe cazate la acest hotel, Vlaicu Bârna descria astfel locuinţa: „Era un apartament de două odăi mari, una din alta, la etajul I la hotelul fraţilor Capsa din strada Edgar Quinet. Intrat în cea dintâi cameră, treceai pe lângă un pat mare drapat de o cuvertură, alături de care se afla o măsuţă, lăsând la dreapta un dulap şi un bufet ca să intri în cealaltă printr-o uşă care fusese iniţial un glas-vand, ulterior demontat. Cea de-a doua odaie era luminată de trei geamuri mari, deschizându-se spre Calea Victoriei, şi avea la mijloc o masă rotundă, înconjurată de fotolii, pe care stătea la mijloc un vas mare de cristal. Pe un birou lipit de perete, în stânga, se vedeau o maşină de scris deschisă şi o lampă metalică cu picior. Peretele din dreapta era acoperit de o bibliotecă cu rafturi de cărţi luxos legate, care domina alte mobile ale interiorului, lucind sub patina lemnului vechi, o comodă stil, un gheridon, un scrin şi un divan. Atrăgea atenţia lampadarul de lemn lăcuit cu abajur de înălţimea unui om, plantat lângă un fotoliu îmbrăcat în catifea verde şi aşezat într-un colţ al

odăii. Din tavanul ambelor camere spânzura câte un cande-labru bogat, ca un roi de cristale de Murano. Pe o măsuţă mai putea fi văzută o lampa dintr-un vas rotund de ceramică albă, încoronat de un abajur din pergament de culoare creme pe care figurau ecusonul în culori de pe coperta Lupilor şi alte reproduceri după desenele din aceeaşi carte. Două portrete în ulei, pe pânză, tatăl şi fiul scriitorului, din câte mi s-a spus, şi un portret caricatură al scriitorului, semnat de pictorul loanid, decorau pereţii printre alte stampe şi desene colorate. Pe una din mobile odihnea oţelul cu reflexe albastre al unui revolver Colt de calibru mare, cu plasele albe de fildeş. Din inventarul odăii făcea parte şi o sobă de teracotă de culoare deschisă. Toate acestea le-am văzut a doua zi, după prânz, când împreună cu

1 loan Hudiţa, Jurnal politic, 1940, p. 135-136.

cei doi confraţi am fost oaspeţii anglo-saxonului autohton. Aşezaţi în jurul mesei rotunde am fost trataţi cu magnifice îngheţate cu frişca şi cu cafele filtru produse ale casei Capsa. Pe masă ni se ofereau ţigări Ferdinand şi Tomis, deşi gazda fuma Naţionale, pe atunci cele mai tari şi mai ieftine"1.

Negustorii şi proprietarii de ateliere mari aveau, de regulă, case cu 10-15 camere. La parter se aflau atelierul, magazinul şi depozitul de mărfuri, iar la etaj locuia familia; o cameră era rezervată calfelor, ucenicilor şi slugilor.

Zona cea mai întinsă a oraşului era ocupată de micii comercianţi, meseriaşi, negustori, lucrători, care aveau case cu parter. Ele se asemănau mult cu cele de la ţară. Dispuneau de 2-3 camere, bucătărie, holuri, dependinţe. De regulă, erau construite din materiale ieftine (chirpici, paiantă) şi nu dispuneau de lumină electrică, nici de apă curentă. Mobila era simplă, din lemn de brad.

Mahalaua avea aspectul unor sate sărace, cu case înghesuite, neterminate sau dărăpănate. Aici locuia cea mai mare parte a populaţiei oraşului. Contrastul dintre centru şi periferie era izbitor. Un ziarist bucureştean descria astfel în 1935 cartierul Grant-Regie, aflat în preajma Gării de Nord: „Dincolo de gară, după ateliere, sunt câteva zeci de străzi care formează cartierul muncitoresc. Aici locuiesc numai muncitori ceferişti şi ai Regiei [...] Praful vara, noroiul toamna, nămeţii iarna şi iar noroiul primăvara încalecă gropile, domină fiecare părticică a lor. în mijlocul străzilor, lângă apa strânsă din ploi şi mucezită, se adună la joacă copiii muncitorilor [...] în aceste cartiere miroase a sărăcie. Pe aici politicienii nu vin decât în campania electorală. Cartierul arată urât şi umil. Case mici, cu peretele coşcovit până la pământ, colibe peticite cu fel de fel de obiecte adăpostesc trupurile frânte de oboseală"2.

Acelaşi peisaj era prezentat în cuvinte similare, peste patru ani, de o scrisoare din Marea Britanic: „Dincolo de gară, drumurile erau desfundate. Calul se împiedica în gropi, iar trăsura se clătină. Deasupra bălţilor se formase o pojghiţă subţire de gheaţă, care pocnea sub roţi. Pe aici casele erau mai mult colibe de lemn. Printre

Vlaicu Bârna, între Capsa şi Corso, p. 175-176. „Revista critică" din 11 martie 1935.

ele se aflau blocuri de curând construite, dar deja cu iz de mahala. Vopseaua de pe uşi se cojise, prin balcoane erau întinse rufe la uscat şi se auzeau voci de femei certându-se"1.

Mahalaua era caracteristică tuturor oraşelor, nu doar Capitalei. Astfel, în cartierul Şchei din Braşov puteau fi întâlnite scenele descrise de Octavian Şuluţiu: „Prin praf copiii se scaldă cu poftă; jegosi şi mucoşi, fericiţi de inconştienţă, se bat sau aţin calea trecătorilor cu atenţia lor de ochi frumoşi, sau se înfurie cu accentul lor caracteristic. Prin porţi, pe praguri sau în ferestre stau leliţele pălăvrăgind între ele ca-n sat, când nu se duc legănându-se la cişmelele publice de la colţul străzii"2.

La rândul său, generalul Eliade scria în ianuarie 1931: „în cartierele mărginaşe ale Oradei domneşte mizeria îngrozitoare. Pe străzi sunt băltoace şi mlaştini, trotuare nu sunt. Familii

compuse din câte 8-10 persoane, din care 2-3 sunt capabile de muncă, lâncezesc fără lucru şi îndură foamea şi frigul, în strictul înţeles al cuvântului. Membrii familiei locuiesc claie peste grămadă, copii, adulţi şi bătrâni înveliţi în zdrenţe murdare. S-ar putea scrie un roman întreg despre aceste fiinţe care trăiesc în suferinţa pe care mulţi din cei avuţi nici nu şi-o pot imagina"3.

Covârşitoarea majoritate a locuitorilor de la oraşe se încălzeau cu lemne de foc. Preţul acestora varia de la o zonă la alta. Spre exemplu, în 1934, în Bucureşti l 000 kg lemne de fag costau 712 lei, în Iaşi — 745,25 lei, în Cluj — 573 lei. în acelaşi an, litrul de petrol lam-pant era 4,65 lei în Bucureşti, 4,35 lei în Iaşi şi 4 lei în Cluj.

în 1936, Societatea de Gaz şi Electricitate din Bucureşti avea circa 70 000 abonaţi, împărţiţi în următoarele grupe: pentru luminat în orice scop, afară de locuinţe (teatre, cinematografe, birouri, restaurante, magazine, bănci etc.) circa 14 000 abonaţi; pentru luminatul locuinţelor şi întrebuinţări casnice (fiare de călcat, maşini de gătit, aparate de încălzit apa) circa 53 000 abonaţi; pentru forţa motrice, întrebuinţată în felurite îndustrii circa 3 000 abonaţi.

Olivia Manning, Trilogia Balcanică..., p. 150.

Octavian Şuluţiu, Braşov, Bucureşti, 1934, p. 91.

Arhivele Militare Române, fond Divizia 17 Infanterie, f. 23-25.

Plata se făcea diferenţiat, după numărul de camere al abonatului şi după anotimp. De exemplu, pentru trei camere cu dependinţe se plăteau 9 lei pentru fiecare kilowat în lunile mai-octombrie, dacă consumul nu depăşea 10 kilowaţi; în lunile noiembrie-aprilie cota era de 20 kilowaţi; dacă se consuma o cantitate mai mare se plăteau în plus câte 1 tei pentru fiecare kilowat până la limita de 20 kilowaţi în mai-octombrie $i de 40 kilowaţi în noiembrie-aprilie; peste aceste limite se mai adăugau 4 lei pentru fiecare kilowat1.

Pentru foarte mulţi orăşeni, a avea o locuinţă însemna un ideal pe care puţini l-au atins. Cei cu venituri modeste nu-şi puteau construi o casă, astfel că locuiau cu chirie. Valoarea chiriei depindea de calitatea locuinţei şi de zona în care se afla. O cameră şi bucătărie se închiria cu 700-2 500 lei pe lună, iar un apartament cu trei camere şi dependinţe cu sume variind între 2 500 şi 3 500 lei pe lună. De regulă, contractele se încheiau pentru perioada cuprinsă între 23 aprilie (Sfântul Gheorghe) şi 26 octombrie (Sfântul Dumitru), în preajma celor două date se înregistrau mari mişcări ale chiriaşilor, care cereau sprijinul oficialităţilor pentru a nu fi evacuaţi; chiriaşii fiind alegători, partidele politice, care aveau nevoie de voturile acestora, le luau apărarea. La rândul lor, guvernele, preocupate de asigurarea locuinţelor sociale, au promovat o politică de protecţie a chiriaşilor, intervenind pentru prelungirea contractelor de închiriere. S-a creat astfel un cerc vicios: chiriaşul nu avea bani să-şi cumpere locuinţa, iar proprietarul obţinea o chirie prea mică pentru a investi în construirea altei case şi a dezvolta astfel fondul locativ.

Unele guverne şi primării au urmărit să stimuleze construcţia de locuinţe ieftine (având până la 5 camere şi 250 m2), sau populare (cu trei camere de locuit, bucătărie, baie, pivniţă, şopron pentru combustibil, cu o suprafaţă de 150 m2). Cei care se angajau să-şi construiască asemenea locuinţe erau scutiţi de impozit pe timp de 10 ani, beneficiau de reduceri de taxe pentru transportul materialelor, primeau facilităţi la cumpărarea de terenuri. Casa Construc-

1 Calendarul Universul 1937, p. 129.

ţiilor de Locuinţe acorda împrumuturi pe timp de 20-30 ani cu o dobândă de l-2% pe an.

Pentru a-şi stabiliza forţa de muncă, unele întreprinderi şi regii au procedat la construirea de locuinţe în regie proprie, care erau închiriate sau chiar vândute salariaţilor. Astfel, fabrica de postav Scherg din Braşov oferea 97 încăperi pentru 30 familişti şi 100 nefamilişti, I.A.R., din aceeaşi localitate, avea 24 locuinţe pentru 67 salariaţi, fabrica de textile Copou din Iaşi

asigura cazarea pentru 84 muncitori. De asemenea, prin Casa Muncii C.F.R., înfiinţată în 1921, s-au construit, în diverse oraşe din ţară, circa 300 de apartamente pentru lucrătorii de la calea ferată. Casa Şcoalelor oferea şi ea facilităţi învăţătorilor şi profesorilor pentru construirea de locuinţe.
în ansamblu, rezultatele au fost modeste: în 20 de ani (1918-1938) s-au construit 16 400 locuinţe în Bucureşti, 3 300 în Cluj, 3 200 în Timişoara, l 800 în Cernăuţi, 300 în Chişinău, iar în celelalte oraşe mult mai puţin. Congresul Asociaţiei Inginerilor din România, desfăşurat în 1936, aprecia că în următorii 10 ani se impunea construirea a 2 535 000 de apartamente pentru a acoperi necesităţile populaţiei urbane, dar nici statul şi nici particularii nu dispuneau de sumele necesare pentru realizarea unui asemenea obiectiv.
Fiinţă socială, omul are nevoie de îmbrăcăminte, în perioada interbelică, portul (îmbrăcămintea) varia de la o zonă geografică la alta, dar şi în funcţie de situaţia materială şi de mentalitatea individului şi a colectivităţii în care acesta îşi desfăşura activitatea. Pentru unii, îmbrăcămintea răspundea unei necesităţi fizice, pentru alţii (său, mai ales, altele), hainele constituiau un etalon al bogăţiei şi al modernităţii.
La tară, îmbrăcămintea era confecţionată în gospodărie; din in sau cânepă (cămăşi, izmene), lână (pantaloni, fuste, flanele), blană (cojoace, căciuli), piele (opinci). Costumele naţionale erau purtate cu mândrie, mai ales de bătrânii satului. Ceilalţi preferau haine făcute mai în grabă şi fără înflorituri. Doar în zonele de munte portul popular se menţinea la toate categoriile de vârstă.
Costume populare din Mehedinţi
Doaniucie din „lumea bună'

în general, tinerii tindeau să imite portul de la oraş, îmbrăcându-se cu haine „nemţeşti", cumpărate din diverse prăvălii sau magazine ieftine. Căciula tradiţională (care se purta şi vara) începea să fie înlocuită de pălăria din stofă sau împletită din pai de grâu.
Renunţarea la portul tradiţional în beneficiul hainelor cumpărate de la oraş punea în evidenţă procesul de modernizare ce avea loc în lumea satului, adaptarea ţărănimii la noul ritm de viaţă al societăţii româneşti. Rar se întâmpla ca mirele şi mireasa să fie îmbrăcaţi în costume „naţionale"; era aproape o modă ca tinerii să-şi comande haine la oraş, iar mireasa să aibă coroniţă făcută la târg. De asemenea, naşii purtau costume din stofă, ghete şi pălării.
Noua modă care îşi făcea loc în sate nu era agreată de bătrâni. Un sătean din Tuluceşti (Argeş) afirma: „Flăcăii şi oamenii tineri se îmbracă astăzi în costume negre, sau cum le zic ei nemţeşti, de la oraş, fetele şi nevestele în rochii de stambă rea şi lucrată după moda demodată a cucoanelor de altădată"1.
La oraş, îmbrăcămintea era mult mai variată, deoarece şi stratificarea populaţiei era mai accentuată. Viaţa modernă, cu ritmul ei tot mai alert, a impus simplificarea modei, precum şi o diversificare, în funcţie de activităţile desfăşurate şi de ocaziile la care participau persoanele respective. Caracteristica esenţială a modei din perioada interbelică a fost tendinţa de a deveni mai comodă şi de a permite o adaptabilitate rapidă la diferitele situaţii (serviciu, plimbare, activităţi casnice etc.).
Bărbaţii din „lumea bună" au început să renunţe la costumul rigid, cu guler şi manşete de catifea, cu poale lungi, la vestă, monoclu, baston de bambus şi la ceasul purtat la brâu. Preferinţele se îndreptau spre hainele mai comode: costum, pantofi sau ghete, pălărie sau căciulă, în funcţie de anotimp.
în magazinele de confecţii au apărut costumele de serie, pe care le cumpărau cetăţenii din categoriile medii ale societăţii. Cei din elită continuau să participe la festivităţi sau ceremonii îmbrăcaţi în smoching, îşi puneau pe cap „cilindrul" (pălărie dreaptă şi înaltă).
„Satul", nr. 92-93 din iulie-august 1938.

în asemenea ocazii, cămaşa era albă, se purta papion (rareori cravată de culoare închisă). De regulă, fiecare burghez avea croitorul său, care-i cunoştea gusturile şi preferinţele, dar care îşi permitea şi unele sugestii.

Existau bărbaţi care făcuseră o adevărată pasiune din a fi eleganţi şi în pas cu moda. Renumit era profesorul Nae lonescu de la Facultatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti, care purta costume din stofă de cea mai bună calitate, cu o croială modernă, cravate cu flori sau cu dungi, care-i puneau şi mai mult în valoare personalitatea. Cunoscut prin eleganţa sa era şi profesorul de sociologie Dimitrie Guşti. Un fost student al său, Ion Zamfirescu, îşi aminteşte: „Statură potrivită, ca înălţime; interesantă, însă, prin alură, stil, prestaţie profesorală. Eleganţă vestimentară: vie, variată, prinsă într-un ac măsurat al modei, fără ca aceasta să tulbure cu ceva în nota ei sobră şi linia clasică, înregistram că profesorul nu venea de două ori la rând, la curs sau la seminar, cu acelaşi costum, îi număram costumele; le presupuneam, de departe, şi calitatea; le observam tăietura şi sfârşeam prin a recunoaşte naturaleţea şi dezinvoltura cu care erau purtate. Ni se opreau privirile şi asupra cravatelor, nenumăratele cravate ale magistrului. Le ţineam socoteala; ne întrebam, «semnificativ», dacă şi le alegea singur sau în colaborare; apreciam de fiecare dată asortarea lor ca desen şi culoare cu costumul arborat. De fapt, curiozitatea noastră descoperea şi alte obiective. Luam aminte — de exemplu — la ochelarii «pince-nez» sau la ochelarii cu ramă groasă de baga, aceştia din urmă reprezentând pe atunci o noutate şi un strigăt al modei în materie. De asemenea, îi invidiam — cu graţie, cu juvenilitate — multe lucruri din echipamentul său personal: şi ceasornicul extraplat de la mână, şi colecţia de stilouri şi serviete, şi caietele «Soenecken» cu inele şi coperte de piele, şi agenda de buzunar cu marginile aurite şi creionul ei fin, şi cărţile de vizită litografiate la «Miintzer», şi hârtia de corespondenţă cu antetul ei în relief şi — în general — încă multe altele, putând să încapă în acest instrumentar de civilizaţie a scrisului şi de confort intelectual"1.

Ion Zamfirescu, Oameni pe care i-am cunoscut, p. 8

Existau şi bărbaţi care au refuzat să se adapteze noilor exigenţe ale modei. Unul dintre aceştia era actorul Tony Bulandra, care a rămas la costumul de culoare verde, cu manşete scrobite, la monoclul cu şnur, mănuşile albe, pantofii cu tocuri înalte, care se purtau înainte de 1918. De asemenea, luliu Maniu a rămas la gulerul înalt şi pantalonii călcaţi pe muche, care fuseseră la modă înainte de primul război mondial. Un „demodat" era şi Vintilă Brătianu, care purta haine după croiala antebelică, avea o barbă neîngrijită, prin care pieptenele nu pătrundea cu zilele. Pentru el, participarea la o ceremonie — care impunea o anumită ţinută — era un adevărat chin.

Bărbaţii nu ieşeau în oraş cu capul descoperit, fără haină şi fără cravată, chiar dacă era vară şi foarte cald. Magazinele de pălării aveau o foarte bună vânzare; primăvară şi toamna se purtau pălării mai groase — borsalina italiană, Habig vienez, Mossan francez sau Timişoara, iar vara pălării de pai, după modelul lansat de Maurice Chavalier, sau de panama.

Acasă, bărbaţii din lumea bună purtau halate lungi, din mătase sau din stofă (în funcţie de anotimp), aveau papuci comozi. Pijamaua (bluză şi pantalon) era nelipsită din garderoba acestora.

După război, bărbaţii au început să-şi tundă barba, să se radă la frizer. De asemenea, părul se purta scurt, şi era întreţinut cu grijă, fiind pieptănat de 2-3 ori pe zi. La plecarea de acasă, bărbatul îşi dădea cu parfum pe haine şi cu briantină pe păr.

Moda feminină era complicată şi, adeseori, capricioasă. Doamnele mai în vârstă au rămas la vestimentaţia antebelică: rochii lungi până la pământ, înzorzonate cu tot felul de dantele, funde şi alte accesorii; nelipsită era pălăria, cu boruri mări şi extrem de încărcată, cu pene de

diverse culori, agrafe, funde etc. Femeile aristocrate, rafinate, îşi ascundeau trupul într-o vestimentaţie luxuriantă, care impunea respect. Părul era lung, strâns în coc la spate.
Femeile tinere erau în pas cu moda occidentală, mai ales cu cea de la Paris, în Bucureşti şi în principalele oraşe din ţară existau „magazine de modă", unde se confecţiona îmbrăcăminte sau încălţăminte „la comandă", dar se putea cumpăra şi „de-a gata". Rochiile au devenit mai scurte, „trei sferturi" sau chiar până la genunchi.
Bucureşteni din perioada interbelică

Talia era „căzută", adică peste şolduri, pentru a se pune în relief corpul. Uneori se folosea material transparent, mai ales pentru bluze, sub care se observau, cu discreţie, sânii. Pălăriile au devenit mai mici, fără multe accesorii.
Unele domnişoare purtau părul scurt „â la garţon", îşi puneau haină şi cravată ca băieţii. S-au păstrat unele accesorii, precum: mănuşile, umbrela, evantaiul, şalul de diverse culori.
în locul tradiţionalului „chilot cu picior" tinerele purtau slipul, mult mai simplu (fără dantele) şi în culori vii (roz, albastru, verde). Foarte preţuite erau pijamalele, colorate sau transparente, cu multe volan ase.
De regulă, pantoful avea toc de 4-5 cm, barele şi diverse decoraţii (catarame, aplice, antilopa, piele aurie). Tinerele au început să poarte sandale, cu ciorapi scurţi sau chiar în picioarele goale.
Domnişoarele foloseau mărcile cosmetice utilizate de personalităţi celebre, precum Josephine Baker (care a vizitat România), Greta Garbo, Dolly Sisters. De mare căutare se bucurau în elita feminină rochiile din jerseu moale, croite de doamna Chanel, sau cele mulate pe corp, lansate de doamna Viorunet.
Parfumul folosit diferea în funcţie de vârstă şi de gusturi. Doamnele mai în vârstă se parfumau şi se pudrau din belşug. Tinerele foloseau cu mai multă discreţie parfumul şi pudra, dar puneau accentul pe ruj şi rimei.
De regulă, doamnele se îmbrăcau potrivit cu vârsta, mai lejer la tinereţe, mai sobru după 40 de ani. Dar existau şi situaţii când unele doamne din înalta societate, uitând de vârsta la care au ajuns, se purtau ca nişte domnişoare. Una dintre acestea era soţia lui Constantin Argetoianu, despre care Martha Bibescu nota la 29 august 1939: „Soţii Argetoianu la dejun. Ea a devenit enormă, cât un rinocer alb. E o braşoveancă blondă, de un blond vopsit înspăimântător, în nuanţa lămâii verzi. Pielea îi face cute pretutindeni, mai ales la ceafă şi la bărbie. La încheieturile mâinilor şi picioarelor are brăţări de grăsime. E îmbrăcată în chip de fetiţă model"1.
' Martha Bibescu, Jurnal politic. Ianuarie 1939 -Ianuarie 1941. Studiu introductiv, selecţie, note şi traducere de Constantin Popişteanu şi Nicolae Minei, Bucureşti, Editura Politică, 1979, p. 92.

Servitoarele, foarte numeroase în marile oraşe, mai ales în Bucureşti, se îmbrăcau îngrijit, cu rochii de culoare închisă, cu şorţ şi bonete albe.
tn timpul liber, la sfârşit de săptămână, ele purtau rochii viu colorate, se parfumau (de regulă sustrăgând câteva picături din sticluţa stăpânei) şi porneau în oraş să se întâlnească cu „băieţii". Un asemenea loc de întâlnire era intrarea în Cişmigiu, dinspre strada Zalomit, unde „unguroaicele" (cum erau cunoscute servitoarele) erau căutate de soldaţii învoiţi pentru câteva ore de la unitatea în care îşi satisfăceau stagiul militar.
în lumea mahalalelor, grija pentru modă era foarte redusă. Femeile erau preocupate sâ-şi crească plozii, să-şi ţină gospodăria şi bărbatul. Cu prilejul unor festivităţi - nuntă, botez, înmormântare - se îmbrăcau curat, cu rochii înflorate, pantofi de piele, broboadă de caşmir. în zilele de lucru purtau rochii din materiale proaste (de regulă stambă), papuci, batic din pânză

colorată. Bărbaţii aveau costum, cravată, cămaşă albă, ghete pe care le purtau la sărbători. In timpul zilei, la lucru aveau salopetă, iar acasă pantaloni de stofa, cămaşă în carouri, pantofi sau bocanci uzaţi. Pijamaua era o raritate, bărbatul dormind, de regulă, în izmene şi cu cămaşa de casă, iar femeia cu o cămaşă lungă.

Moda nouă a trezit şi reacţii negative. „Revista funcţionarilor publici" scria în iulie 1927: „Păpuşile vopsite şi împopoţonate ce întâlnim zilnic cu rochii străvezii care nu mai tăinuiesc nimic, decoltate până la mijloc şi scurte deasupra genunchiului, cu ciorapi de culoarea pielii, cu pulpele goale purtând şosete spre a ispiti şi a atrage mai mult, fără cea mai mică jenă, privirile trecătorilor, cu obrazul grimat şi buzele şi unghiile roşite, cu părul — care e cea mai frumoasă podoabă a femeii — tuns. Ele fac parte din nenorocire din toate clasele sociale". Chiar şi servitoarele, abia plecate de la ţară, atunci când ieşeau în lume, ţineau să se îmbrace ca doamnele din înalta societate. Cunoscuta revistă ieşeană „Viaţa Românească" scria sub semnătura P. Nicanor et co: „Asţă-vară, într-o staţiune climaterică, am văzut o ţărancă bătrână care, întâlnind pe fiicâ-sa, servitoare la un vilegia-

turist şi deci îmbrăcatâ modern, a luat-o deoparte cu aceste cuvinte: «Da ghini, neruşinate, ai înnebunit di îmbli tu goalî? Ci, tu eşti cucoanî?»" Autorul articolului nu agrea nici el noua modă, deoarece scria despre „simulacre de rochie" şi despre sănătatea doamnelor mondene: „Dacă acum 15 ani o femeie ar fi umblat pe uliţă, când crapă pietrele de ger, fără nimic mai pozitiv pe o porţiune însemnată a persoanei ei decât cu un ciorap ă jour, ar fi murit de pneumonie. Doar nu în zadar purtau atâtea feluri de pânze şi stofe una peste alta înlocuite astăzi cu himericul ciorap"'.

Revoltător era faptul că locul de etalare a modei devenise biserica. O revistă din Ploieşti scria cu indignare: „Cuconiţe ce poartă rochii scandalos de scurte şi umblă cu picioarele goale în sandale, cu braţele şi umerii goi, cu pieptănătura teatrală, cu piepteni şi agrafe de toate culorile şi buzele vopsite violet", nu aveau „pic de sfială, un pic de obraz când vin la biserică". După părerea revistei, ele ar trebui „să vie încălţate şi îmbrăcate cu rochii serioase, mai puţin vopsite şi fasonate şi mai ales să evite a mânji chipul sfânt al icoanelor cu vopseaua gurii lor"2.

Unele întreprinderi şi instituţii au introdus uniforme obligatorii pentru salariaţi, inclusiv pentru femei. De exemplu, la 28 februarie 1928 presa făcea cunoscut următorul comunicat: „Observându-se că o parte din personalul feminin C.F.R. lasă de dorit atât în ce priveşte portul, cât şi în ce priveşte purtarea în afară de serviciu, Secretariatul de Stat C.F.R., spre a pune capăt acestei stări de lucruri îngrijorătoare, a dispus următoarele: până la 15 martie 1928 tot acest personal va fi obligat să aibă şorţuri de serviciu de culoare neagră. De la această dată nici o funcţionară nu va mai fi primită la serviciu fără şorţ. Se interzic cu desăvârşire fardurile strigătoare, coafurile extravagante şi toaletele decoltate, sau prea scurte"3.

1 „Viaja românească" din februarie 1927.

2 „Tribuna" (Ploieşti) din 20 august 1940.

3 „Bacăul" (Bacău) din 28 februarie 1928.

Capitolul VI

<titlu>Alimentaţia. Igiena. Sănătatea

Alimentaţia ţăranului şi a orăşeanului. Preţurile. Localurile.
Masa. Igiena la sat; la oraş. Sănătatea. Medicul şi rolul său.
Bolile. Mortalitatea.

Viaţa cotidiană este de neconceput fără alimentaţie, de care depinde existenţa omului. Alimentaţia românilor era în funcţie de nivelul veniturilor, dar şi de obiceiuri, mentalităţi, medii de locuire, anotimpuri, în general, românii erau gurmanzi, impresionând pe străini prin cantitatea de alimente consumată şi, uneori, prin calitatea bucătăriei naţionale. Pentru cei mai

mulţi cetăţeni, masa era doar o necesitate fiziologică, dar pentru unii ea constituia şi un prilej de întâlniri, discuţii, care durau câte 5-6 ore.
In general, produsele alimentare din România erau ieftine. O situaţie mai dificila s-a înregistrat la sfârşitul războiului, datorită ostilităţilor militare, distrugerilor provocate de inamic, incertitudinii privind proprietatea asupra pământului, pierderii unei mari părţi din inventarul viu şi mort. După câţiva ani, situaţia s-a redresat, piaţa românească fiind aprovizionată din belşug cu produse agroalimentare.

Alimentaţia ţăranilor era, în general, deficitară. Aproape peste tot în România porumbul constituia alimentul de bază al locuitorilor de la sate. în vechiul Regat şi Basarabia, porumbul reprezenta 70-90% din totalul produselor cerealiere consumate, ajungându-se la 3 kg zilnic de persoană adultă1. Aici, mămăliga se consuma în fiecare zi şi cu toate felurile de mâncare, chiar cu legume verzi şi murate, sau cu fructe, în Transilvania şi Bucovina, porumbul era mai redus în structura alimentaţiei, având o pondere de circa 50%; în aceste zone se consuma, pe o scară destul de largă, pâinea făcută la cuptor sau pe vatră.
Rar cumpărau ţăranii produse alimentare de la oraş. Uleiul se făcea în sat, unde existau prese pentru sămânţa de floarea-soarelui, dovleac sau cânepă. Carnea provenea de la păsările, porcul, mielul, oaia sau viţelul din curte. Laptele era procurat de la vaca sau oile proprii. Pentru îndulcit se folosea sfecla. Zahărul era achiziţionat doar de sărbători de la oraş sau de la prăvălia din sat. în zonele de deal, aproape fiecare ţăran avea cazan pentru ţuică, iar în cele viticole — teascuri pentru stors strugurii. Fructele se mâncau din pom, fiind foarte rare cazurile când acestea se păstrau pentru iarnă.
O deficienţă majoră a alimentaţiei ţăranului român era repartiţia inegală a consumului pe parcursul anului. Iarna, când de regula rămânea acasă, într-o stare de inactivitate, el consuma carne din belşug; porcul se tăia de Crăciun, după care timp de o lună se servea carne, de multe ori fără alt fel de mâncare. Vara, când munca la câmp era în toi, mânca ciorbe cu ştevie, lobodă, varză etc., foarte puţin consistente din punct de vedere caloric. Deşi creşteau păsări, ţăranii consumau foarte puţină carne de găină. In familiile înstărite se tăia o pasăre la sfârşit de săptămână (sâmbăta) din care se mânca trei zile. De regulă, păsările erau vândute la oraş pentru a procura banii necesari pentru impozite, taxe, diverse cheltuieli (chibrituri, petrol lampant, cărţi şi caiete pentru şcolari etc.).
1 M. Enescu, Alimentaţia populaţiei rurale in Moldova, în „Revista de igienă sociala", nr. l-6 din 1940.

în Transilvania, se consumau din belşug „pită şi slană", chiar şi vara. Ardelenii şi bănăţenii ştiau să asigure conservarea cărnii, mai ales a slăninei. în satele locuite de saşi existau turnuri unde se păstra carnea, fiecare proprietar avându-şi locul rezervat pentru a-şi agăţa porcul.
Religios, ţăranul român ţinea toate posturile, care însumau mai mult de jumătate din zilele unui an; atunci mânca fasole, cartofi, varză, prune uscate etc.
Vesela era alcătuită din mai multe vase de lut (oale, străchini), ceaun, linguri de lemn, un cuţit mare. Furculiţa era un obiect cvasinecunoscut la ţară.
Servirea mesei se făcea cu un anumit ceremonial, în familiile tradiţionale, membrii familiei se adunau în jurul unei mese pe care era pus castronul în care se afla mâncarea (de regulă se servea un singur fel). Tatăl rostea o rugăciune, după care fiecare servea cu lingura de lemn din vasul respectiv. La încheierea mesei se făcea din nou rugăciunea, apoi bărbaţii se retrăgeau pentru odihnă. Soţia şi fetele strângeau masa, dădeau resturile de mâncare la câine, iar mămăliga la păsări.
Vara, la câmp, masa se servea pe un prosop (ştergar) de in sau de cânepă, aşezat direct pe pământ. După masă se lua o mică pauză, ca „să se aşeze" mâncarea, apoi reîncepea munca.

După război, s-a înmulţit numărul de cârciumi în sate. Spre exemplu, satul Târnova din judeţul Caras avea 3 750 locuitori şi şase cârciumi, într-un an aceste cârciumi au vândut 22 020 litri vin, 2 600 litri ţuică, 7 250 litri bere, l 646 litri spirt, l 320 litri secărică, l 310 litri rom, l 120 litri lichior1. La cârciumile din sat oamenii nu erau pretenţioşi; consumau ce se găsea. Pe primul plan se afla băutura. Arareori se servea şi ceva de mâncare.

Curăţenia lăsa de dorit. Henri H. Stahl relata că în 1926 s-a deplasat, împreună cu profesorul Dimitrie Guşti şi cu alţi colegi de la Seminarul de Sociologie, în localitatea Ruşeţu din judeţul Brăila,

1 60 de sate..., voi. V, p. 217.

unde a rămas timp de două săptămâni: „De găzduit, ne găzduiau ţăranii, fără plată. De mâncat, mâncăm la cârciumarul din sat, într-o odaie mică, murdară până peste închipuire, cu roiuri de muşte în jurul cârnaţilor, al covrigilor şi al brânzei împuţite"1.

Ruşeţu era un sat arătos; aici se afla celebra crescătorie de cai de rasă, ce aparţinea Domeniilor Coroanei. Satul avea o bibliotecă donată şi organizată de dr. Kalinderu, administratorul Domeniilor Coroanei, încă înainte de 1900, dar ţăranii nici nu ştiau de ea.

La sfârşitul războiului, oraşele au resimţit penuria de alimente, fapt ce a determinat creşterea speculei şi a bursei negre, în acelaşi timp, s-a înregistrat o inflaţie galopantă, cu consecinţe directe asupra preţurilor. O analiză comparativă cu perioada anterioară războiului conducea la următoarea situaţie2:

Produsul	Unitatea de măsura	Preţul (lei)	
		1915	1919
brânză de burduf	kg	2,25	30
carne	kg	0,70-0,90	12-15
cartofi	kg	0,10-0,15	2-2,50
făină	kg	0,25-0,38	6,50-7,50
fasole albă	kg	0,30-0,40	4,50-5
lapte de vacă	1 litru	0,40	3-3,50
ouă	100 bucăţi	5,75	16
untdelemn	1 litru	2,20-2,80	18-26
zahăr	kg	1,20	40

Treptat, pe măsura reluării producţiei şi a diminuării inflaţiei, preţurile s-au stabilizat. Evident, ele variau de la o localitate la alta, în funcţie de zonă, de cerere şi ofertă.

Aprovizionarea oraşelor cu produse agroalimentare se făcea prin târguri, oboare, băcănii, alimentare sau la domiciliu. Cea mai privilegiată era Capitala, care încă din zori era „asaltată" de zarzavagii („bulgari", „sârbi") sau olteni, care veneau cu cobiliţa în spate sau cu

' Henri H. Stahl, Amintiri şi gânduri din vechea şcoală a ‚jnonografiilor sociologice", Bucureşti, Editura Minerva, 1981, p. 29. * „Universul" din 21 iulie 1919.

coşul pe cap (femeile) oferind „doamnelor" de la oraş produse proaspete (legume, lapte, brânză, iaurt, ouă) la preturi convenabile.

Existau şi un fel de abonamente, în sensul că o gospodină de la oraş cumpăra numai de la un anume producător, în care avea deplină încredere că îi aducea marfă proaspătă, de calitate şi la un preţ convenabil. De regulă, plata se făcea o dată pe săptămână, pentru ca vânzătorul (producătorul) să încaseze o sumă mai mare.

în 1934, preţul mediu de vânzare în trei mari oraşe era următorul1:

Articolul	Unitatea de măsură	Lei		
		Bucureşti	Iaşi	Cluj
carne de vacă, cal. I	Ikg	17,59	15,10	15,10

carne de porc, cal. I	Ikg	28,40	22,15	26,60
mezeluri	Ikg	48,50	48,50	52,00
lapte	1 litru	8,25	5,15	5,00
uni proaspăt	Ikg	65,10	61,90	61,15
brânză de burduf	Ikg	53,75	38,20	43,50
oua	100 bucăţi	154,15 104,60 123,75
găină	1 bucată	40,90	33,00	37,75
gâscă	1 bucată	90,00	55,00	67,65
grâu	100 kg 452,25 377,10 433,00
porumb	100 kg 213,50 220,85 260,00
orz	100 kg 193,10 190,00 273,00
ovăz	100 kg 263,45 240,40 292,00
făină de grâu cal. 00	Ikg	10,00	9,35	8,10
pâine albă	1 kg	7,75	7.10	7.40
pâine neagră	Ikg	5,55	5,75	6,40
cafea	Ikg	88,50	107,90 113,00
măsline	Ikg	33,90	36,25	33,00
cartofi Ikg	3,10	2,40	2,60
ulei de floarea-soarelui	1 litru	25,75	24,65	23,85
vin alb 1 litru	19,50	22,65	27,35
Gh. lacob şi Luminiţa lacob, Modemizare-emopenism..., p. 204-205.

în 1938, se înregistrau următoarele preţuri medii, pe ţară1:
Produsul	Unitatea de măsură	Preţul in lei
carne de vacă, cal. I	Ikg	22,50
carne de porc, cal. I	Ikg	29,90
lapte	1 litru	5,40
unt proaspăt	Ikg	85,80
brânză albă de Brăila	Ikg	39,50
brânză de burduf	Ikg	54,20
ouă	bucata	1,73
găină	Ikg	49,80
gâscă	Ikg	81,85
orez	Ikg	29
mălai ţărănesc Ikg	4,65
pâine grâu cal. I	Ikg	11,40
pâine neagră	Ikg	7,20
pâine albă	Ikg	8,70
zahăr	Ikg	31,95
crap	Ikg	44,45
şalău	Ikg	59,65
ulei de floarea-soarelui	1 litru	34,40
cartofi vechi	Ikg	3,25
fasole boabe uscată	Ikg	11,00
vin de masă	1 litru	15,65
măsline	Ikg	48,95
Orăşenii mâncau acasă, întreaga familie, după ce bărbatul venea de la serviciu, în funcţie de câştigul obţinut şi de starea socială, se serveau unul sau mai multe feluri de mâncare. Cei mai mulţi orăşeni, abia veniţi de la sat, îşi menţineau obiceiul de a consuma un singur fel de

mâncare: lapte, fasole, cartofi, varză. Consumul de carne era redus, ponderea cea mai mare având-o glucidele.
Ibidem.

în fiecare oraş existau restaurante de mai multe categorii: unele foarte elegante şi cu un meniu variat, altele în care se consumau doar câteva feluri de mâncare. Nelipsite erau cârciumile, mai ales în zona mediană şi periferică a oraşului. De regulă, clienţii îşi respectau „rangul", erau cunoscuţi şi trataţi ca atare. Un lucrător nu se simţea bine într-un local de lux, după cum un profesor universitar nu frecventa cârciumile, în restaurantele de lux, unde venea elita urbei, se serveau mâncăruri alese şi băuturi fine, atmosfera era liniştită, muzica discretă (de cafe concert). Seara se dansa - mai ales tango, vals şi boston.
în anii '30, în Bucureşti a funcţionat un automat care a trezit curiozitatea cetăţenilor. Un contemporan îl descrie astfel: „în spatele unei mese protejate de o vitrină care acoperea tăvi cu feluri de mâncare, nişte fete tinere, într-o uniformă verde, se grăbeau să te servească. Gagel şi Herdan erau numele celor două mari fabrici de pâine care alimentau Capitala, iar automatul era o anexă a celei de a doua, recomandat în textele de reclamă cu calificativele bun, curat, ieftin — bătea orice concurenţă în materie, atât prin calitate, cât şi prin moderaţia preţului. Se serveau acolo câteva feluri de mâncare: friptură, pârjoale, musaca, mititei, macaroane cu brânză şi pilaf de pasăre, cu garnituri de piure şi cu pâine, iar ca desert o amandină sau o prăjitură cu fructe. Preţul unei porţii, din oricare, invariabil, 7 lei. Primele două automate Herdan au fost în blocul Aro şi pe bulevardul Academiei, vis-â-vis de librăria Cartea Românească. Clientul îşi lua frugala hrană lângă nişte măsuţe dimensionate pentru înălţimea statului în picioare. Ceva mai târziu, automatul Herdan îşi avea în Calea Victoriei în faţa Palatului Telefoanelor o clădire cu trei nivele. La parter clientela stătea şi consuma în picioare, la cele două etaje erau mese cu scaune, iar fetele în uniformă luau aici comenzi şi serveau ca la restaurant. Numele de automat era impropriu, dar îşi avea originea într-o altă întreprindere care funcţionase cu un an înainte de sosirea mea în Bucureşti. Fusese un automat după model american instalat în

clădirea de sub terasa Cercului Militar, unde acum se află o sală de expoziţie. Acolo se proceda prin introducerea unei fise într-un aparat şi apăsând pe buton se declanşa servirea mecanica a gustărilor şi băuturilor afişate, în acel loc îşi făcuse vad boema bucureşteană şi i-am auzit de multe ori pe Jebeleanu, pe Horia Groza şi pe Eugen lonescu pomenind de întâlnirile lor de la automat. Se cita şi o bătaie între doi concurenţi la graţiile unei tinere, invitate a grupului, conflict din care Alfons Adania a ieşit pălmuit, tras de păr şi cu expurgări de sânge pe nas. Cum clientelei statornice a acelui automat îi fluiera de obicei vântul prin buzunare, a sosit curând şi falimentul. Dar noţiunea de automat a rămas şi anexa fabricii a preluat-o Herdan, asigurându-i succesul. Pentru alte gustări frugale, cu economie de timp şi bani, centrul Bucureştilor mai avea câteva puncte. Era bodega Mercur din pasajul Imobiliara, cu produse din carne, consumate în faţa bufetului, în picioare, apoi bodega Dragomir Niculescu cu vestitele pateuri cu ciuperci şi bere Lowenbrau"1.
Cu ocazia unor evenimente (sărbători, vizite oficiale etc.), se organizau mese festive, cu meniu adecvat. Astfel, cu prilejul vizitei în România a principelui Ta Kamatsu al Japoniei şi a soţiei acestuia Tuka (fratele şi cumnata împăratului), în ianuarie 1931, regele Carol al II-lea a oferit un dejun la care s-au servit: caviar fraiset Blinis; Jambon braise Trianon; Dindoneau ă la Broche; Salade Astoria; Champignons sur crutons; Glace Japonaise; Pailette au Fromage.
Carol al II-lea era adeptul organizării de recepţii, mese festive, la care invita foarte multe persoane. Astfel, cu prilejul manifestărilor prilejuite de semicentenarul Castelului Peleş, din septembrie 1933, s-a organizat o masă la „iarbă verde" (Stâna din Vale), unde meniul era

alcătuit din: icre moi; petit vol-au-vent; sărmăluţe cu mămăliguţă; pui şi muşchi la frigare; salată; tartă vieneză şi fructe. La vânătoarea regală desfăşurată în zonă Lăpuşna (Mureş), în octombrie 1931, s-au servit la prânz: sote de şniţel cu
Vlaicu Bârna, între Capsa şi Corso, p. 215-216.

conopidă; curcan la tavă cu cartofi; barotte cu unt; salată; indiene cu frişca; fructe şi cafea. Seara: supă cu orez; muşchi fript ă la Anglaise; sufleu de mere. Băuturi: vin alb superior de Segarcea, bordeaux de Segarcea, pelin de Segarcea, ţuică Cireşeanu 1922, bere Azuga, apă minerală.
La 6 martie 1938, regele Carol al II-lea a oferit un dineu în onoarea membrilor guvernului prezidat de Miron Cristea. Meniul a fost deosebit de bogat şi variat: caviar frais (caviar proaspăt); oeufs posches (ouă prăjite la capac) Talleyrand; sterlet du Danube (nisetru de Dunăre) ă la Parisienne; sauce remoulade (sos picant); filet veau et dindoneau rotis (filet de viţel şi curcan fript); bou-quetiere de legumes (salată de legume); salade de saison (salată verde); glace (îngheţată) Rejane; gaufrettes (cornuleţe cu cremă), corbeilles de fruits (coşuleţe cu fructe); cafe. Vins (vinuri): Dealu Mare blanc (alb); Nicoreşti-w'eux (vechi); champagne (şampanie) Capsa; lichioruri1.
Mese festive se organizau cu prilejul congreselor partidelor politice şi al altor întâlniri politice, al instalării sau demisiei guvernului, în noiembrie 1928, cu prilejul demisiei guvernului Vintilă Brătianu, la banchet s-au servit: icre proaspete Julienne Darbray; sturion ă la Siberienne; sos remulade; fileu de viţel ă la forestiere; aspic de ficat gras en belle-vue; salade de saison; îngheţată Nesselrode; fructe; cafea; vin de Drăgăşani şi de Nicoreşti; şampanie Capsa2.
în 1925, după învestirea lui Miron Cristea în funcţia de Patriarh al României, s-a oferit o masă, la care a participat şi regele Ferdinand. S-au servit: consomme Souveraine; caviar frais et blinis; supremes de levrants brigarde; filet Pailler au chester; fruits? Cu ocazia vizitei mitropolitului Dionisie al Varşoviei şi al întregii Polonii, patriarhul Miron Cristea a oferit un dejun la Bucureşti, în ziua de 28 septembrie 1937. Meniul a fost următorul: gustări; ţuică; nisetru rece cu sos şi maioneză; curcan la tavă; garf de purcel cu
' Arh. N.I.C., fond Miron Cristea, dosar nr. 13, f. l-3.
C. Argetoianu, Pentru cei de mâine..., voi. III, p. 266-267. J Arh. N.I.C., fond Miron Cristea, dosar nr. 11, f. 103.

varză călită şi cartofi; parfait de ciocolată şi vanilie; fructe; brânzeturi; cafea; vin de Valea Călugărească; şampanie Mott. Mitropolitul Dionisie a luat masa şi la Cernăuţi, în ziua de 3 octombrie 1937. Aici meniul a fost alcătuit din: gustări; borş călugăresc; musaca de vinete; nalistnici; peşte metropolitan prăjit; parfait de ciocolată şi de vanilie; fructe; brânzeturi; cafea; vin; şampanie St. Marceaux1.
în ziua de 8 noiembrie 1925, la prânzul de gală oferit la Palatul Regal pentru ofiţerii decoraţi cu Ordinul ‚flfihai Viteazul" s-au consumat: supă „Minai Viteazul"; şalău cu maioneză; curcan la frigare; salată; pateu de iepure cu aspic; frigănele cu spanac; îngheţată „Bombe Mărăşeşti"; gogoşi cu brânză; fructe (mere, pere, struguri, mandarine, portocale), în timpul prânzului de gală, fanfara Regimentului 4 Roşiori a executat diverse partituri muzicale2.
Se organizau mese şi în cinstea unor personalităţi. Astfel, Al. O. (Păstorel) Teodoreanu a fost sărbătorit cu ocazia obţinerii Premiului Naţional pentru proză pe anul 1937. Banchetul omagial s-a desfăşurat în ziua de 18 iunie, de la ora 21, la restaurantul Ştrandului Bragadiru, din strada Izvor. Comitetul de organizare era format din: Cezar Petrescu — preşedinte, Tiberiu Moşoiu, Al. Rosetti, O. Han, C. Ressu, N. Dărăscu şi C. Stănescu. Preţul tacâmului era 200 lei. Meniul era următorul: aperitive, consomme rece, nisetru siberian cu sauce ravigote,

muşchi de vacă cu ciuperci, sauce madeira, salată de sezon, brânzeturi, îngheţată, cafea, vin alb la „Trei Nuci", apă minerală3.

Restaurantele de lux propuneau un meniu variat. Aperitive: heringi delicatese, scrumbii cu ceapă, ochiuri la capac, omletă cu parmezan. Pescărie: şalău rasol, cegă rasol, nisetru prăjit. Mâncăruri: biftec ă l'Anglaise, pui la frigare, pilaf de pui. Băuturi: vin muscat, vin de Rhin, şampanie franţuzească. De asemenea, cafea, fructe, prăjituri diverse. Existau şi restaurante mici, dar aprovizionate, renumite prin anumite feluri de mâncare sau sorturi de

1 Ibidem.

2 Liviu Danie] Origorescu, Ceremonii la Palatul Regal, în „Magazin istoric". Număr special editat cu ocazia Lunii Bucureştilor, 1999, p. 42.

3 Şerban Cioculescu, Amintiri, Bucureşti, Editura Eminescu, 1975, p. 254.

băuturi. Un astfel de restaurant era „Hanul Ancuţei" din Bucureşti, aparţinând scriitorului Mihail Sadoveanu. Un coleg de breaslă avea să scrie: „Sadoveanu, care era văduv, se căsătorise cu Valeria Mitru, fosta lui şefă de cabinet de la «Adevărul». Iar în legătură cu mutarea marelui scriitor în capitală, cineva a avut atunci ideea să pună pe roate şi o mică afacere comercială. Aşa a luat fiinţă restaurantul «Hanul Ancuţei», la capătul străzii Izvor, în faţa stadionului A.N.E.F., într-un vechi local săpat în malul abrupt al domeniului Bragadiru, până atunci berărie populară a respectivei fabrici. La instalarea noii firme, totul fusese renovat, vopsit, modernizat, iar pe pereţi pictate simboluri masonice, pentru că în salonul din fund se ţineau şedinţele unei loji al cărei venerabil şef era marele scriitor. «Hanul Ancuţei» a devenit curând un local foarte frecventat, vinul casei se numea «Trei Nuci» (număr masonic) şi imaginea acestora apărea pe eticheta buteliei de trei sferturi, pe care Păstorel, client permanent al hanului, o recomanda cu căldură"1.

în Turnu Severin, cel mai vestit restaurant eraMoscu „neîntrecut în fleici, muşchi, muşchiuleţ şi mititei, serviţi pe suporturi rotunde de lemn, în locul farfuriilor, cu ardei mici alături şi cu bateriile la gheaţă, care întreţineau apetitul şi vorba petrecăreţilor."2

Restaurantele fără pretenţii deosebite din zona mediană a oraşului asigurau clienţilor o gamă largă de meniuri. Spre exemplu, restaurantul „Marinam" din Ploieşti oferea în 19403:

Felul de mâncare	Preţul (lei)
ciorbă de viţel	10
ciorbă de pasăre	12
ciorbă de potroace (porc)	10
supă de pasăre cu tăieţei	10
varză cu carne de purcel	14
tocană de purcel	12
viţel cu castraveţi	14
viţel cu fasole ţucără	14
viţel cu ghiveci	14
viţel cu bame	14
ciulama de pasăre	16
pilaf de pasăre	20

' Vlaicu Bârna, între Capsa şi Corso, p. 193.

Şerban Cioculescu, Amintiri, p. 60.

Arh. Naţionale Prahova, fond Primăria Municipiului Ploieşti, dosar nr. 328/1940, P. 111.

Cazinoul (Constanţa)

Felul de mâncare	Preţul (lei)
sărmăluţe m foi de viţă	14

sărmăluţe de porc	16
limbă cu măsline	14
friptură de purcel la tavă	32
friptură de viţel la tavă	28
ciorbă de văcuţă	6
cartofi cu carne	8
antricot de porc cu garnitură	32
antricot de văcuţă cu garnitură	32
muşchi de văcuţă cu garnitură	32
borviz	16
sifon mic	1,75
vinul casei	30

în zonele periferice ale oraşelor erau cârciumi şi birturi, frecventate de oameni din categoriile cu venituri modeste, dar care nu-şi refuzau evadarea din cotidian. Aici se serveau fripturi şi mici, vin şi bere, iar uneori şi ciorbe (renumite erau cele de burta).

Igiena şi sănătatea românilor depindeau de o multitudine de factori, începând cu cei materiali şi încheind cu mentalitatea. România avea o şcoală de medicină de nivel european, cu personalităţi absolut excepţionale, între care Mihai Ciucă, Nicolae Gh. Lupu, Constantin I. Parhon, Francisc Rainer, luliu Haţieganu, loan Cantacuzino, Thoma lonescu, Gh. Marinescu, Dimitrie Gerota.

In marile oraşe existau spitale, clinici, cabinete unde pacienţii erau trataţi cu grijă şi cu medicamentaţia cea mai nouă existentă pe plan mondial. Dar aceste tratamente medicale erau extrem de scumpe, fiind practic inaccesibile pentru masa populaţiei, în multe localităţi rurale s-au construit dispensare comunale, însă dotarea lor era modestă, iar influenţa medicului asupra masei de locuitori era foarte redusă, în perioada interbelică, din punctul de vedere al igienei şi sănătăţii, saţul românesc a rămas la formele tradiţionale, patriarhale.

O casă la ţară avea, în mod obişnuit, 2-3 camere, dar toţi membrii familiei locuiau într-o singură cameră. Dimitrie Guşti constata: „Cubajul de 32 m care e necesar pentru viaţa igienică a unei persoane nu e întrunit de încăperea efectiv locuită. La Valea — Cahul acest cubaj este de abia 6,7 m, la Costeni-Gorj, Spineni-Olt şi Muscelul de Sus — Roman, de 7,2 m, la Cusniul din Vale, Durostor, de 7,4 şi de 7,7 m la Gura Teghinii — Buzău. Familia se înghesuie în puţinele paturi din încăperea de locuit, chiar şi când are în restul casei un pat pentru fiecare membru"1.

Nu erau puţine cazurile — mai ales iarna — când în aceeaşi cameră erau aduse şi animalele (viţei, miei, purcei abia născuţi); de asemenea, cloştile îşi aveau cuibul pentru clocit sub pat. Pe sobă se uscau obielele şi ciorapii, precum şi opincile. Gunoiul se strângea într-un colţ, lângă uşă, şi era aruncat în grădină la 2-3 zile. Cele mai multe case aveau ferestre fixe, care nu se deschideau; ele erau scoase şi spălate în curte doar în preajma sărbătorilor de Paşti.

Iarna, în mijlocul camerei se instala războiul de ţesut (stativele), anotimpul fiind prielnic pentru sporirea zestrei fetelor, confecţionarea preşurilor şi a pânzei necesare în gospodărie. Soba se încălzea în timpul zilei, seara temperatura ajungând la 28-30°C, iar în cursul nopţii se răcea, astfel că dimineaţa temperatura scădea până la — 10°C, iar geamurile aveau flori de gheaţă. Evident că aceste mari variaţii de temperatură se răsfrângeau negativ asupra stării de sănătate, mai ales a bătrânilor şi copiilor.

Alimentaţia defectuoasă - familia ţărănească trecând iarna prin luni de bună alimentaţie cantitativă şi vara prin lungi perioade de subnutriţie — a generat maladii acute gastrointestinale încă din copilărie şi grave afecţiuni ale aparatului digestiv în cazul populaţiei adulte.

1 D. Guşti. Opere, voi. I, Studiu introductiv de Ovidiu Bădina, Bucureşti, Editura Academiei, 1968, p. 490.

Ancheta din 1929 a evidenţiat faptul că, din cele 3 078 820 locuinţe, mai puţin de jumătate, adică l 430 257, aveau latrine; cele mai multe dintre acestea constau într-o groapă de pământ, împrejmuită cu coceni sau cu câteva scânduri prin care sufla vântul. Vara se mergea „în porumb", iar iarna „în spatele casei". Hârtia igienică era practic necunoscuta în mediul rural. Aprovizionarea cu apa se făcea de la fântână; existau 3-4 fântâni într-un sat. De obicei, vitele aduse la fântână beau apă din aceeaşi căldare care era folosită şi de către oameni. Nu o dată, în jurul fântânii se făcea o băltoacă în care se scăldau porcii. Spălatul consta în utilizarea unei căni cu apă rece care se turna în palmă şi apoi se uda faţa. Utilizarea săpunului era o raritate, iar pasta de dinţi era cvasinecunoscută în satul românesc.
în viaţa unui tânăr, stagiul militar ocupa un loc aparte, inclusiv în ceea ce priveşte igiena. Când se „libera", el apărea în sat mai disciplinat, vorbea o limbă românească mai corectă, ştia mai multe cântece patriotice, era mai preocupat de igiena personală. Ilustrativ este cazul unui tânăr din comuna Belinţ (Banat): „Tânărul P.I., reîntors de la regiment, unde avusese norocul să aibă un comandant care-şi ducea soldaţii în fiecare săptămână la baie cu aburi şi de apă caldă, obişnuit timp de 3 ani de zile cu igiena corporală, cu apă caldă şi săpun, s-a hotărât să-şi facă şi el acasă o putină, înfrângând cu greu rezistenţa familiei, şi-a obişnuit copiii mai întâi, apoi mai cu greu femeia, să se spele în fiecare sâmbătă seara în baia de putină, încălzind apa într-un cazan din curte. Casa însă tot mirosea urât şi atunci a încercat să spele şi pe cei bătrâni, care, după multe proteste, l-au denunţat la jandarmi că vrea să-i opărească. Norocul lui a fost ca a dat peşte nişte jandarmi înţelegători, şi plângerea nu a luat drumuri care îi puteau fi fatale. Aşa, încet, încet, cu persuasiune, a reuşit să convingă şi pe bătrâni despre efectele salutare ale băilor în putină săptămânale."1
Adrian C. Brudariu, Monografia comunei Belinţ, loc. cit.

Anchetele sociologice au arătat că ţăranii, în covârşitoarea lor majoritate, nu aveau cunoştinţe despre microbi, nu înţelegeau de ce se transmiteau bolile de la un om la altul. Nu exista practica izolării omului bolnav, ci din contra, el rămânea în aceeaşi cameră cu ceilalţi, aceasta fiind considerata o expresie a solidarităţii cu cel aflat în suferinţă.
O persoană importantă în viaţa satului era doftoroaia, care se pricepea la toate: ea descânta, trata boli cu diverse plante, recomanda „regimul alimentar" etc. în multe sate erau şi „vrăjitoare", pricepute în „farmece" de tot felul: „de dragoste", „de despărţire", „de cununie" etc. De Sfântul Andrei se ungeau uşile cu usturoi pentru ca diavolul să nu intre în casă şi să facă tot felul de fapte necurate, împotriva bolilor şi a „răului" se puneau la stâlpul porţii tămâie, agheasmă, bani. Mai ales bătrânii credeau cu sfinţenie în aceste obiceiuri şi ritualuri, declarându-se împotriva oricăror tratamente medicale.
într-o societate modernă, civilizată, medicul ocupă un loc important, în România, personalul medical era foarte puţin numeros, cu mult sub media europeană. Comparativ cu alte ţări, România avea o situaţie precară1:

Ţara	Un medic la nr. de locuitori
Iugoslavia	3568
Polonia	3 289
Bulgaria	3 059
Suedia	2980
Belgia	2344
Grecia	1 727
Franţa	1 697

România 12300

' Constantin C. Gheorghiu, Asistenta medicală rurală In România, în „Sociologie românească", nr. 2-3 din februarie 1937, p. 82.

O evaluare făcuta în 1935 arăta că, pentru a se asigura o asistenţă medicală corespunzătoare, satele din România aveau nevoie de 6 500 medici, ceea ce era practic imposibil.1 Din cauza numărului lor foarte mic, medicii nu puteau supraveghea starea de sănătate a locuitorilor. Medicul de circumscripţie trecea je 3-4 ori pe an printr-un sat2. De regulă, el intervenea în ultimă instanţă, atunci când nu mai era nimic de făcut, astfel că, în mentalitatea publică, sosirea doctorului echivala cu o mare nenorocire. De aceea, foarte mulţi ţărani nu acceptau să apeleze la medic.

S-a făcut mult caz, în perioada interbelică, de faptul că foarte mulţi medici erau evrei. Liga Apărării Naţional-Creştine şi Mişcarea Legionară şi-au făcut o adevărată obsesie din răspândirea acestui slogan, în fapt, România nu avea prea mulţi, ci prea puţini medici, în general, în privinţa originii etnice a medicilor din România, datele statistice nu indică o preponderenţă a evreilor. Situaţia concretă era următoarea (fără Bucureşti şi judeţul Ilfov)3:

Provincia	Nr. total medici	români	evrei	unguri	germani	saşi	alţii
Oltenia	282	243	33	1	2	-	3
Muntenia	684	562	115	1	2	-	4
Dobrogea	234	125	51	1	5	-	52
Moldova	959	529	420	-	1	-	9
Basarabia	774	219	411	-	24	-	120
Bucovina	536	117	373	1	23	-	22
Transilvania	1.525	689	386	217	94	132	7
Banat	471	183	120	23	139	-	5
Crişana-Maramureş	662	222	348	56	31	-	5

Deci 47,5% dintre medici erau români, 36,6% evrei, 15,9% de alte naţionalităţi, în covârşitoarea lor majoritate, medicii lucrau în

1 60desate...,vo\. V, p. 218.

I. Constantinescu, Grija pentru sănătatea satelor noastre, în „Democraţia", nr. 4 din aprilie 1935.

Constantin C. Gheorghiu, Asistenţa medicală rurală In România, art. loc., p. 85.

oraşe. Un cercetător atent al asistenţei medicale în mediul rural scria: „Chiar şi din punct de vedere profesional, exercitarea meseriei printre ţărani este extrem de dificilă şi lipsită de satisfacţii profesionale. Greutăţile de aprovizionare cu utilajul farmaceutic şi chirurgical, lipsa controlului de laborator şi a controlului intercole-gial care dă farmec profesiunii, lipsa de înţelegere sau reaua voinţă şi defectuoasa aplicaţiune a sfaturilor şi prescripţiilor medicale din partea bolnavilor, greşita interpretare a incidentelor şi accidentelor în decursul tratamentului, toate acestea fac adesea penibilă viaţa profesională a medicului de ţară"1.

Din totalul de 7 162 medici existenţi în 1937 în România, în Bucureşti lucrau 990. Potrivit unor statistici din acelaşi an, localităţile rurale erau deservite de l 935 medici, ceea ce însemna 12,3 medici la 100 000 locuitori rurali.

Pe provincii istorice, situaţia se prezenta astfel2:

Provincia	Un medic la nr. de locuitori
Dobrogea	14247
Oltenia	14037
Muntenia	11 963
Moldova	9 104

Basarabia	7558
Bucovina	6613
Transilvania	6441
Crişana-Maramureş	6275
Banat	3735

Hrana necorespunzătoare şi lipsa asistenţei medicale au făcut ca mortalitatea în mediul rural să fie extrem de ridicată, România aflându-se pe primul loc în Europa în privinţă numărului de decese la mia de locuitori.

1 Ibidem.

2 Ibidem.

Semnificative sunt datele privind bolile cauzatoare de moarte în satele României în 1935, în procente[1]:

Grupa de vârsta	luberculoza	Pelagra	Cancer	Pneumonie	Nefrita	Boli de inima
15-19	H 44,6	0,5	0,2	17,8	1,9	2,7
20-24	53,8	0,5	0,4	12,4	1,6	3,0
25-34	45,2	1,0	1,3	13,2	2,8	4,5
35-44	27,9	2,2	4,6	14,8	4,5	10,2
45-54	~55JĂ	16,2	3,2	7,0	15,6	6,4	15,5
	6,1	2,6	5,6	15,1	7,1	19,7

în mod firesc, starea de igienă şi sănătate în mediul urban era mult mai bună, comparativ cu cea înregistrată la ţară. Orăşenii cu o situaţie materială prosperă aveau apă curentă în casă. Dimineaţa dădeau drumul la robinet şi se spălau bine, cam 20-30 de minute, inclusiv pe dinţi. Pentru majoritatea populaţiei funcţionau băi comunale, care erau frecventate de o familie cam o dată pe lună. Cei cu situaţie mai bună închiriau cabine individuale, dar cei mai mulţi se spălau de la duşurile comune, care curgeau în permanenţă, sub supravegherea unui salariat; acesta era în mod obişnuit mecanicul care încălzea cazanul cu apă.

Elita avea baie proprie în apartament. Pentru aceasta, spălatul devenea un ritual. Bărbaţii se bărbiereau, foloseau săpun de bună calitate, îşi spălau dinţii cu pastă „Kolodont", făceau duş, îşi ungeau părul cu briantină, după care plecau la activităţile zilnice.

Doamnele se trezeau mai târziu, pe la 10-11, iar menajera pregătea baia, în care presăra câteva frunze de trandafir sau de levănţică; stăpâna se spăla pe faţă şi pe dinţi, apoi „lenevea" în cadă câte o oră, folosind săpun de cea mai bună calitate, îşi punea halatul, se instala în faţa toaletei, pentru a-şi aranja părul şi a-şi unge tenul cu alifiile comandate la magazinul special de produse cosmetice.

Ing. I. Measnicov, a/î. cit., loc. cit., p. 166.

Cei mai mulţi locuitori din zona periferică se spălau dimineaţa cu apă dintr-un lighean de tablă, vara dezbrăcându-se până la brâu, pentru a se putea spăla pe gât şi pe la subsuori. Pasta de dinţi era, în acest mediu, o raritate.

Soţiile spălau rufele în casă, după care le întindeau pe o sfoară în curte, la soare. Iarna, rufele erau uscate în casă, pe sobă. în mediile înstărite se recurgea la spălătorese „de meserie", angajate cu ziua. Iată relatarea unui renumit reporter: „Sunt şase sute de mii de oameni în Bucureşti. Deci, în fiecare săptămână, cel puţin şase sute de mii de cămăşi. Aplecate asupra copaii, spălătoresele spală, între degetele lor noduroase, scheletice, fiecare cămaşă e răsucită ca într-un cleşte, frecată, întoarsă pe o parte şi pe alta. Când o storc, murdăria curge ca dintr-un burete.

înăuntrul spălătoriei aerul e irespirabil.

Spălătoresele îşi trec toată viaţa în atmosfera aceasta jilavă, de rufe murdare muiate în apă. Dar cât sunt de slabe, uscate, numai pielea pe os! Atâta abur pe care îl înghit zilnic le deosebeşte de celelalte femei muncitoare. O spălătoreasă se cunoaşte nu numai după mâini, în zona noastră geografică sunt câteva meserii care se practică în condiţii de tropice: aer irespirabil, căldură înăbuşitoare, miasme, extenuări până la leşin.
Seara târziu, spălătoresele se întorc acasă. Mersul lor, cu şalele frânte, cu capul năuc, le readuce în mahala. Au lăsat-o în întuneric şi o găsesc în întuneric. Toţi ai casei dorm. Spălătoreasă se strecoară pe uşă. Lampa de petrol nr. 8. îi ridică flacăra şi începe să cârpească o pereche de pantaloni, până ce nu mai simte acul în mână. De multe ori, cocoşii cântă de miezul nopţii. Atunci, buimăcită, fără să fi schimbat o vorbă cu nimeni, se culcă lângă bărbatul care doarme de mult. Sub căpătâi pune o batistă, înnodaţi la un capăt, 70 de lei, plata zilei de lucru"1.
La mahala, se trăia într-o neagră mizerie şi în condiţii total neigienice. Camerele aveau pământ pe jos, iar ferestrele erau aco-
' Geo Bogza,-Di'n anii împotrivirii, p. 217-218.

perite cu ziare, geamurile fiind mai curând o raritate. Familia, de regulă foarte numeroasă, de câte 12-15 persoane, dormea într-o singură cameră. Iată imaginea unui „dormitor" aflat la periferia Bucureştilor: „Sunt trei paturi în odaie. De lângă burlanul sobei până la un cui de sub icoană e întinsă o sfoară. Câteva rufe atârnă groteşti ca nişte broaşte enorme spânzurate. Pe o fereastră, două ghivece cu flori ofilite. Pe masă, resturi de pâine, în cameră, respiraţii greoaie, horcăite, într-unul din paturi, sub lumina moartă a lămpii, dorm bătrânii. Peste plapuma roşie, uzată, atârnă mâna femeii: slabă, uscată, mumificată aproape. Prin întuneric răzbate de afară geamătul unei sirene. Atunci o altă mână, mai mare, se ridică din partea cealaltă în aer. Lumina joacă pe pereţi. E mâna omului. Se aşază peste a femeii şi aşteaptă o clipă. Au mai stat odată aşa, acum treizeci de ani, la cununie. Pe urmă începe să o clatine: «Mărio, scoal' c-a dat de cinci».
Femeia se scoală. Bărbatul şi copiii mai rămân în pat. Femeia se aşază în capul oaselor, ridică flacăra în sticla lămpii. Nasul plin de funingine lasă urme negre în lighean. Femeia îşi pune fustele şi basmaua. Bărbatul îi urmăreşte în tăcere fiecare mişcare. Bărbatul e întotdeauna bolnav sau şomer. Femeia şi-a încheiat ghetele lungi cu şireturi. A mai îmbrăcat o haină pe deasupra şi de după uşă a luat pe mână un coş. Femeia a pierit înghiţită de întuneric, în cameră au rămas bărbatul şi cei trei copii, într-un târziu, el se ridică până la lampă şi suflă în flacără. Afară începe să se crape de ziuă"1.
Mortalitatea infantilă era foarte ridicată şi în mediul urban. Spre exemplu, în 1937 s-au născut 77 301 copii, dintre care au murit 69 325, astfel că excedentul natural a fost de numai 7976.2
Starea de sănătate a populaţiei era precară; dacă unele familii aveau medici personali, marea majoritate a locuitorilor nu-şi puteau per-
' Ibidem,p.216.
2 „Anuarul statistic al României", 1937 şi 1938, p. 85.

mite să apeleze la serviciile acestora. Ca şi la tară, doctorul venea rar prin mahalale. Muncitorii, la angajare, făceau vizite medicale, întreprinderile mari aveau dispensar, sau contract cu câţiva felceri şi medici care supravegheau starea de sănătate a lucrătorilor, intervenind în cazurile dificile sau hotărând internări. Cu sprijinul Ministerului Muncii şi Ocrotirii Sociale, s-au construit câteva sanatorii pentru muncitori, mai ales pentru cei bolnavi de plămâni.
Funcţionarii superiori, profesorii, avocaţii, marii industriaşi, bancherii etc. aveau medici personali, la care mergeau de fiecare dată. Medicul respectiv avea fişa pacientului său şi ştia

exact cum să acţioneze. Cei mai solicitaţi erau stomatologii şi ginecologii. Erau excepţii care confirmau regula, deoarece marea masă a populaţiei nu beneficia de asistenţă medicală.

Capitolul VII

<titlu>Şcoala. Biserica. Mass-media. Timpul liber

Şcoala - la sat, la oraş. Rolul bisericii. Presa. Radioul. Spectacolele. Distracţiile. Cafeneaua. Cârciuma.

Şcoala a jucat, începând cu a doua jumătate a secolului al XlX-lea, un rol tot mai important în viaţa românilor, în 1930, din cei 14 485 914 locuitori care aveau peste 7 ani, un număr de 8 213 592, adică 57% din total, ştiau să scrie şi să citească.

Pe provincii istorice, situaţia se prezenta astfel1:

Provincia	Rural şi urban întrunite			Mediu rural			Mediu urban		
	Total	B	F	Total	B	F	Total	B	F
Oltenia	49,5	70,4	31,0	46,5	68,5	27,4	68,5	81,8	55,3
Muntenia	57,6	74,2	44,9	48,8	68,5	30,4	78,4	87,4	69,6
Dobrogea	52,9	65,1	40,2	47,5	60,7	34,1	68,5	77,1	58,9
Moldova	57,0	71,3	43,3	51,6	67,6	36,3	72,4	81,6	63,3
Basarabia	38,1	51,4	25,1	34,1	48,0	20,6	62,6	72,3	53,1
Bucovina	65,7	72,2	59,0	59,8	67,1	53,2	80,3	84,8	76,1
Transilvania	68,3	73,8	62,9	64,2	70,4	58,1	88,0	90,0	86,0
Banat	72,0	80,1	64,4	68,5	77,7	59,9	87,4	90,7	84,2
Crişana -Maramureş	61,5	67,8	55,4	54,9	62,4	47,7	85,9	88,0	83,8

Enciclopedia Români ei, voi. I, p. 143.

Din acest tabel, două concluzii esenţiale se desprind: inferioritatea culturală a sexului femeiesc faţă de cel bărbătesc şi puternica rămânere în urmă a Basarabiei faţă de celelalte provincii istorice, în special faţă de Banat şi Transilvania. Se cuvine menţionat faptul ca numărul ştiutorilor de carte a crescut în Basarabia de la 19,4% (la recensământul din 1897) la 38,1%, şi că cei mai mulţi analfabeţi proveneau din rândul românilor maturi, care nu apucaseră să urmeze şcoala în timpul stăpânirii ţariste.

O caracteristică a şcolii româneşti din perioada interbelică a fost abandonul şcolar^. Astfel, între anii 1921-1932 au fost înscrişi în şcolile rurale 16 milioane de elevi, dintre care au absolvit doar 730 000, cu o medie anuală de 70 000 elevi, în oraşe, au existat 2 270 000 elevi şi au absolvit 174 000. La şcolile secundare de stat (şcoli medii, gimnazii, licee) au fost înscrişi un număr de l 243 911 elevi şi au absolvit 95 000. în învăţământul secundar particular au fost înscrişi l 395 918 elevi şi au absolvit 107 250. în cazul învăţământului secundar s-au luat în calcul elevii care au absolvit ultima clasă, nu şi bacalaureatul; dintre absolvenţii ultimei clase care se prezentau la bacalaureat reuşeau abia jumătate, în perioada 1921-1932 la şcolile normale de învăţători şi învăţătoare s-au înscris 238 654 elevi, absolvind cu diplomă doar 29 748.

Situaţia era similară şi în învăţământul superior: la Facultatea de Drept, au fost înscrişi în intervalul 1921-1932 un număr de 122 035 studenţi şi au obţinut licenţa doar 8 673; la Facultatea de Ştiinţe, din 40 620 au ieşit licenţiaţi 2 875; la Facultatea de Litere, din 58 353 înscrişi au obţinut licenţa 5 232; la Şcolile Politehnice, din 11 579 înscrişi au absolvit l 588.

Semnificativ este şi faptul că din totalul absolvenţilor de şcoală primară din sate, numai 4% urmau o şcoală secundară (liceu), 1,4% o şcoală profesională şi 0,3% una universitara.

Efortul financiar al statului pentru învăţământ era important, dar mai mic faţă de alte state. Pentru 1921-1932, situaţia se prezintă astfel2:

l Vezi, pe larg, losif I. Gabrea, Şcoala românească, structura şi politica ei, 1921-1932, Bucureşti, Tipografia Toruţiu, 1932. ^ Enciclopedia României, voi. I, p. 476.

Ţara	% din buget
România	12,5
Polonia	14,3
Ungaria	14,2
Bulgaria	15
Olanda	25

Deşi suma alocată pare a fi însemnată, comparativ cu ceea ce s-a înregistrat după 1989*, ea este mai mică în comparaţie cu alte state vecine şi reprezintă doar jumătate din cea a Olandei. Frecvenţa şcolară a fost şi ea o problemă; în învăţământul primar se constată următoarea situaţie1:

Ţara	Frecventa şcolară (%)
România	59,8
Polonia	96
Ungaria	95
Bulgaria	94
Cehoslovacia	100

La sate, şcoala era frecventată mai ales iarna, deoarece în restul anului copiii mergeau la muncă, împreună cu părinţii.

învăţământul general şi obligatoriu de şapte clase s-a introdus în 1924. în fapt, această prevedere legală nu s-a putut aplica. Dimitrie Guşti aprecia: „Frecvenţa de multe ori era stânjenită din cauza mizeriei aşa de cunoscute a ţăranului [...] Am întâlnit regiuni în care de-abia o pătrime aveau cărţi pe la ianuarie sau martie, în alte părţi am găsit că o jumătate din copiii din clasă nu aveau cărţi, pe când în sate mai bogate am văzut copii în uniforme [...] Din ancheta pe care am făcut-o personal, am constatat că într-adevăr starea copiilor săteşti este jalnică."2 Existau şi situaţii când întreaga

Pentru comparaţie, menţionăm că în Legea învăţământului din 1995 se prevede alocarea a minimum 4% din Produsul Intern Brut, dar în fapt în anii 1996-1999 s-a alocat sub 3%. ' Enciclopedia României, voi. I, p. 476.

Dimitrie Guşti, Un an de activitate a Ministerului Instrucţiunii, Cultelor şi Artelor. 1932-1933, Bucureşti, 1934, p. 504.

familie muncea pentru a întreţine un copil, de regulă băiatul cel mare, la liceu şi la facultate. Şcoala era şi principalul loc de întrunire a sătenilor, mai ales cu ocazia unor sărbători (24 ianuarie, 10 mai) sau a încheierii anului de învăţământ, când se organiza serbarea de premiere a celor mai buni elevi, în ziua de Sfântul Petru.

La oraş, frecventarea şcolii era mai bună, exceptând zonele periferice, unde absenţele erau justificate prin lipsa hainelor şi a încălţămintei. Aici profilurile unităţilor de învăţământ erau mai diversificate; pe lângă cele primare existau licee teoretice, economice, şcoli de meserii, în Bucureşti, Iaşi, Cernăuţi şi Cluj funcţionau universităţi, care se bucurau de un mare prestigiu.

Preocuparea familiilor pentru pregătirea copiilor era adeseori stăruitoare, mai ales la cele înstărite. De regulă, mama era cea care supraveghea pregătirea elevului, iar când avea dificultăţi sau dorea ca el să obţină rezultate foarte bune, îi punea unul sau mai mulţi meditatori.

Cu totul remarcabilă era preocuparea familiilor de evrei pentru copii. Ei reprezentau principala investiţie a unei familii şi se făceau eforturi extraordinare pentru a le asigura o pregătire cât mai temeinică.

Biserica a avut un rol important în viaţa românilor. Din punctul de vedere al religiei, populaţia se împărţea astfel: ortodocşi -72,6%, greco-catolici — 7,9%, romano-catolici — 6,8%, reformaţi (calvini) - 3,9%, evanghelici (luterani) - 2,2%, unitarieni - 0,4%, baptişti — 0,4%, mozaici — 4,2%, mahomedani - 1,0%.
Cei mai mulţi ortodocşi erau în Oltenia (99,0%), iar cei mai puţini în Transilvania (27,7%). De altfel, Transilvania era cea mai complexă sub raportul religiei. Alături de ortodocşi se aflau greco-catolici — 31,1%, romano-catolici — 12,8%, reformaţi (calvini) -15,5%, evanghelici (luterani) — 7,6%, unitarieni — 2,1%, mozaici — 2,5%, baptişti-0,3%.!
Enciclopedia României, voi. I, p. 476.

Toate marile evenimente din existenţa românilor sunt legate de biserica. Botezul era un moment esenţial, şi anume creştinarea noului născutului. Acest act — cu profunde semnificaţii — se desfăşura la biserică, fiind oficiat de preot, împreună cu dascălul, în prezenţa părinţilor, a naşilor şi a rudelor apropiate. După botez avea loc masa, luată acasă, prilej cu care se ofereau daruri copilului.
în familiile „alese", preotul era chemat acasă, iar masa era servită la restaurant. La 22 ianuarie 1922 a avut loc la Palatul Regal din Calea Victoriei botezul principelui Mihai (născut la 25 octombrie 1921). în Sala Tronului s-a ridicat o estradă pe care a fost aşezat cazanul cu apă. Participau, în calitate de invitaţi: corpul diplomatic cu doamnele, magistraţii de la Curtea de Casaţie, generalii inspectori de armată, preşedintele Academiei Române, rectorii universităţilor, reprezentanţii Curţii de Apel, Băncii Naţionale, Poştei, Prefecturii şi Poliţiei - aşezaţi în partea stângă a estradei. De cealaltă parte se aflau membrii guvernului, preşedinţii Adunării Deputaţilor şi Senatului, foşti preşedinţi ai Corpurilor Legiuitoare, foşti miniştri, înalţi prelaţi ş.a. Slujba a fost oficiată de Mitrofor Dionisie, arhimandritul de la Sinaia, în salonul „Louis XV", în prezenţa membrilor familiei regale. Aici, doamna Colette G. Plagino, doamna de onoare a principesei Elena, l-a ţinut pe Mihai în braţe, avându-l în dreapta sa pe generalul adjutant Condeescu şi în stânga pe colonelul adjutant Condiescu. Apoi, cortegiul a pornit spre Sala Tronului în următoarea ordine: maestrul de ceremonii, adjutanţii regali, mareşalii Curţii, regele Ferdinand, regina Măria, principele moştenitor Carol, ministrul Curţii, doamnele de onoare şi doamnele Palatului, în Sala Tronului, mitropolitul primat Miron Cristea a luat pruncul regal în braţe şi l-a scufundat de trei ori în cazanul cu apă. în acest timp, afară se trăgeau 101 salve de tun.
Naşii principelui Mihai au fost nouă personalităţi: regele Ferdinand, regele Constantin al Greciei (reprezentat de fiul său George, duce de Sparta), regele Albert al Belgiei (reprezentat de principele Cristofor al Greciei), Don Alfonso d'Oiieans şi

Bourbon, infante de Spania, regina mamă Olga a Greciei, marea ducesă Victoria Feodorovna a Rusiei, principesa Elisabeta a României (soţia lui George, duce de Sparta), principesa Marioara a României, principesa Irina a Greciei. Lor li s-a adăugat Corpul Vânătorilor de Munte1.
Deoarece chiar în acea zi s-a constituit un nou guvern prezidat de Ion I.C. Brătianu, deşi Partidul Naţional-Liberal avea doar 7 deputaţi (din cei 368), liderii partidelor politice din opoziţie, în semn de protest, au refuzat să participe la ceremonia botezului principelui Mihai.
Obiceiurile de nuntă variau de la o provincie la alta şi uneori chiar de la o localitate la alta. Extrem de pitoreşti erau nunţile la saşi, la care participa întreaga comunitate, ele fiind şi un prilej de a păstra şi cultiva vechile tradiţii. De asemenea, nunţile la unguri, ucraineni, bulgari, turci şi evrei aveau elemente de pitoresc, momentele solemne alternând cu voia bună şi distracţiile.

Obiceiurile de înmormântare variau şi ele de la o zonă la alta. De regulă, mortul era depus în casă, în camera „de curat", iar rudele apropiate şi vecinii îl „privegheau" trei zile şi trei nopţi. De două ori pe zi, preotul venea şi făcea slujba, în ziua înmormântării se făcea un cortegiu, în fruntea căruia se afla cel care ducea crucea de lemn, urmat de praporii. Mortul era dus la cimitir cu căruţa trasă de boi, iar sicriul era înconjurat de verdeaţă; în urma sicriului mergeau rudele apropiate, apoi ceilalţi participanţi. Pe dram se făceau mai multe opriri, preotul şi dascălul citeau psalmii, iar rudele ofereau de pomană căni de pământ pline cu apă şi câte o lumânare. Ultima slujbă se ţinea în faţa gropii deschise, peste care se arunca o găină sau un cocoş. Din „pomul vieţii" — o creangă cu mai multe ramuri — se scuturau colacii, nucile, merele, pe care le ridicau săracii satului. După înmormântare avea loc masa, organizată în curtea celui dispărut, la care participa tot satul.
' Liviu Daniel Grigorescu, Ceremonii la Palatul Regal, p. 42.
Catedrala Sf. losif (Bucureşti)

La anumite intervale (8 zile, 24 zile, 40 zile) se făceau alte slujbe, se dădeau de pomană lucrurile celui decedat, precum şi anumite bunuri (porumb, păsări, viţel, purcel, oaie etc.). Aceleaşi obiceiuri erau, în esenţă, şi la oraşe, diferenţierile fiind substanţiale în privinţa ritualului, în funcţie de apartenenţa religioasă a decedatului şi a familiei sale.
O practică nouă şi-a făcut loc în perioada interbelică. Din cauza lipsei de teren pentru cimitire, s-a trecut la incinerarea morţilor, în 1928 a început să funcţioneze Crematoriul uman din Bucureşti; prima persoană incinerată a fost „Profira Fieraru, casnică de 40 de ani"1.
Românii erau credincioşi, mai ales cei din mediul rural. La ortodocşi, slujba religioasă se făcea în fiecare duminică, iar credincioşii veneau la biserică îmbrăcaţi frumos şi cu haine curate, în semn de respect pentru preot şi pentru semenii lor. Multe femei cântau în strană, alcătuind un adevărat cor. Memorabilă era slujba de înviere, când preotul anunţa: „Hristos a înviat!", iar credincioşii răspundeau: „Adevărat că a înviat!" Fiecare biserică avea un hram al ei, prilej pentru organizarea de slujbe, praznice şi pomeni pentru cei morţi.
La catolici şi protestanţi, slujbele se desfăşurau în fiecare zi, preotul (prelatul) fiind în contact permanent cu enoriaţii din parohia sa.
Preotul satului vizita în preajma Paştelui şi de Bobotează fiecare casă, unde era primit cu poarta deschisă şi condus în camera „de curat", unde oficia o scurtă rugăciune. Toţi membrii familiei sărutau mâna preotului şi crucea pe care acesta o ţinea în mână. Apoi preotul sau dascălul stropeau camera cu busuioc înmuiat în apă sfinţită.
După primul război mondial, presa şi radioul — mass-media, cu o terminologie recentă — au început să joace un rol tot mai important în existenţa cotidiană a românilor. Cititul ziarului a devenit o necesitate pentru mulţi cetăţeni. Cele mai răspândite cotidiane — cu
1 Constantin C. Giurescu, Istoria Bucureştilor..., p. 200.

tiraje cuprinse înlre 100 000 şi 200 000 de exemplare - erau „Universul" şi „Dimineaţa"; urmau „Adevărul", „Curentul", „Timpul", în România numărul periodicelor a crescut de la 16 în 1918, la 754 în 1919, ajungând în 1934 la 2 240. în depozitul legal al Bibliotecii Academiei Române, timp de un deceniu, situaţia numerică a periodicelor a fost următoarea1:

Anul	Ziare	Reviste	Total periodice
1930	1 064	698	1 762
1931	1 363	558	1 921
1932	1 373	663	2036
1933	1 474	711	2 185
1934	1 348	892	2240
1935	1 377	974	2351

1936	1 366	929	2295
1937	1 291	1039	2330
1938	1 112	934	2046
1939	713	943	1 656
1940	640	843	1 483

Pentru anul 1934 exista o statistică oficială a presei din România, cuprinzând 60 din cele 71 de judeţe; ea arată că minorităţile naţionale erau foarte active în acest domeniu, în 1934 se editau 273 periodice în limba maghiară, 176 în germană, 27 în ebraică, 132 în alte 24 de limbi sau în ediţii bilingve şi trilingve.
Conţinutul presei era extrem de variat, dar predomina domeniul politic, urmat de cel cultural. Din totalul periodicelor, 542 erau politice, 352 — culturale, 142 — economice, 98 — religioase, 64 — administrative, 104 — independente sau de informaţii. Pe primul loc, ca număr de periodice, se afla oraşul Bucureşti cu 648, urmat de Timişoara cu 156, Cluj - 63, Iaşi - 56, Braşov - 52. în acel an tirajul total al presei româneşti era de 4,5 milioane, revenind un periodic la 4 locuitori. Numărul ziarelor creştea brusc în timpul campaniilor elec-
Nicolae Dascălu, Evoluţia statistică a presei în România interbelică, în „Revista de istorie", nr. 7/1981, p. 1257.
Biserica greaca (Chişinâu)

torale, când mulţi candidaţi îşi făceau propagandă prin presă; după alegeri se revenea la „normal", adică la periodicele scoase de ziariştii „de meserie".
Presa se citea acasă, la cafeaua de dimineaţă, deoarece ziarele apăreau în zori; uneori se citea la cafenea, în tramvai sau chiar pe stradă. Cei mai mulţi cetăţeni preferau presa independentă, care oferea ştiri diverse şi mai obiective, în timp ce presa de partid era prea subiectivă, ridicând osanale liderilor partidului care-o edita şi stăruind excesiv asupra activităţii organizaţiei respective, pe care o prezenta în cele mai favorabile culori, în timp ce adversarii politici erau întotdeauna în derivă.
La ţară, cititorii obişnuiţi ai presei erau învăţătorul, preotul, notarul, primarul şi alţi câţiva săteni. Aceştia îi informau şi pe ceilalţi despre „ce scrie la gazetă" şi „ce se mai întâmplă" în România şi în lume. Credibilitatea presei politice era destul de redusă, o largă circulaţie având expresia: „Minte ca o gazetă".
La l noiembrie 1928, a intrat în funcţiune postul naţional de radio, cu emisiuni zilnice. Ascultarea radioului a devenit preocuparea unui număr tot mai mare de cetăţeni1:

Anul	Nr. de posturi	Proporţia la 10 000 locuitori
1928	14587	8
1929	31 140	18
1930	52580	30
1931	67409	37
1932	82929	45
1933	85 375	46
1934	105 904	56
1935	132 289	70
1936	162 132	84
1937	218 276	112
1938	274314	140
1939	315823	159
1940	276 825	201

Enciclopedia României, voi. IV, p. 170.

Se observă o creştere continuă a numărului de ascultători; diminuarea posturilor în 1940 este cauzată de pierderile teritoriale suferite de România în acel an.
Emisiunile de radio puneau accentul pe cultură, un loc important avându-l piesele de teatru, precum şi concertele1. Posesorii de aparate puteau asculta şi posturi străine. De exemplu, Mihail Sebastian se delecta ascultând concerte transmise de la Milnchen, Viena, Ziirich, Stuttgart, Varşovia etc.
Pentru unii români ascultarea radioului devenise o obişnuinţă. Astfel, Liviu Rebreanu scria la 21 septembrie 1939: „La amiază aşteptam radio-jurnalul. La 14,05 se întrerupe brusc muzica şi o voce puţin sugrumată de emoţie anunţă: «Atenţiune! Armând Câlinescu a fost omorât! O echipă de legionari l-a executat!» Pe urmă pauză lungă. Trec minute, în casă discuţie mare. Fanny extrem de agitată: «Vai, săracu'! Nu se poate! Ce oroare!» Vocea părea să fi fost a lui Munteanu-Râmnic. Chemăm la telefon Radioul. Nu răspunde nimeni, încep să ne asalteze telefoane: Ce-a fost? Aţi auzit? E adevărat? Peste vreo 15 minute - radio anunţă: «Un incident regretabil a făcut să se întrerupă emisiunea...» Apoi iar tăcere. Apoi aceeaşi frază. Se simţea la Radio mare încurcătură... în sfârşit, se difuzează radio-jurnalul — numai câteva ştiri din străinătate, între timp, Marioara Sorbul ne telefonează că vestea e adevărată: Călinescu a fost ucis de cinci legionari pe Bulevardul Berindei... Ca să controlăm, plec cu Radu spre casa Câlinescu. Pe drum întîlnim maşini de-ale poliţiei, pe Radu Lobei, unii miniştri... Nu putem ajunge la Călinescu: poliţia nu permite trecerea pe stradă. Ne întoarcem spre Bulevardul Independenţei, unde se vedea mulţime mare.
Nişte doamne şi domni care mă cunoşteau spun că şase legionari l-au împuşcat pe Călinescu adineaori. A fost ucis şi agentul ce-l însoţea. Salvarea l-a dus la Spitalul Militar. Ucigaşii au fost prinşi, cel puţin unul... După un mic incident cu un poliţist, care spune că n-a fost nimic... Se vede la încrucişarea bulevardelor o căruţă ruptă,

o maşină răsucită. Pe agentul mort acuma l-au ridicat... Un gaze-tăraş ştie mai mult: maşina lui Călinescu a fost urmărită de altă maşină, la încrucişare, maşina din urmă a tamponat puternic maşina primului-ministru, încât a dat peste cap căruţa care tocmai trecea, întorcându-se cu botul spre bordul trotuarului. Bănuind un accident, agentul a sărit din maşina primului-ministru, şa vadă ce s-a întâmplat, în aceeaşi clipă, cei din maşina din urmă, şase inşi, au sărit de asemenea şi au început a trage cu revolvere-mitraliere. Au doborât întâi agentul. Călinescu a vrut să coboare. Pe scară a fost ciuruit de gloanţe şi s-a prăbuşit jos, mort. Ucigaşii au dispărut. Au mers la Radio de au anunţat asasinatul. Acolo au fost prinşi toţi şase...
Mai târziu, în cursul serii, graţie şi radioului străin, în special italian şi unguresc, am putut reconstitui întâmplarea aproape complet. Călinescu venea de la Ministerul de Război acasă. Ucigaşii îi cunoşteau probabil drumul. L-au ucis, aşa cum spusese gazetarul. Douăzeci de gloanţe l-au nimerit, dintre care trei în cap. După aceea asasinii, fiindcă maşina lor se defectase cu ocazia tamponării, au oprit o maşină ce trecea — se pare, tocmai pe a lui Bujoiu — şi au poruncit şoferului să-i ducă la Radio. Acolo au năvălit înăuntru. Santinela a fost busculată, ca şi alţii care se aflau la intrare. Portarul a fost împuşcat în picior. Au ajuns în studioul mare, unde orchestra tocmai cânta. Cu revolverele întinse, i-au făcut să tacă pe muzicanţi, iar unul din ei a făcut la microfon anunţarea, în afară de ce s-a auzit, ar mai fi spus: «Nici ruşii, nici nemţii nu sunt amestecaţi. Numai legionarii prahoveni şi-au făcut datoria, ca să răzbune pe căpitanul lor!» Inginerul de sus însă a închis contactul după primele cuvinte... Pe urmă, cel ce a vorbit la microfon ar fi declarat: «Misiunea noastră e terminată! Acuma să vie poliţia, să ne omoare!» Şi au depus revolverele, petardele şi un kilogram de ecrazită ce aveau. Atunci au năvălit înlăuntru Lulu lonescu cu câţiva servitori şi i-au legat. A sosit poliţia, cu Paximade în frunte, care a început să-i bată îngrozitor. Legionarii însă n-ar fi scos nici

un vaiet. Pe urmă a venit justiţia militară, cu o nouă bătaie. Astea toate la Radio, unde s-au adunat şi toţi conducătorii Societăţii, în sfârşit, au fost transportaţi la poliţie, unde ar fi fost supuşi unor torturi îngrozitoare: unora li s-ar fi rupt dinţii, altora li s-ar fi răsucit mâinile şi braţele ete...
Pe la l noaptea, am fost sculat din pat de Mitric: să merg negreşit să văd pe criminalii care au fost executaţi în acelaşi loc unde au săvârşit crima. M-am dus. Era lume destulă. Am întâlnit pe Sică Alexandrescu, care m-a luat în maşina lui. în mijlocul bulevardului, un cerc împrejmuit cu o funie ţinută de soldaţi, în centrul cercului, claie peste grămadă, nouă cadavre oribile, în bălţi de sânge, cu craniile sfârtecate... Spectacol înspăimântător. De o barbarie medievală. Aşa ceva poate să fi fost în urma pogromurilor în Rusia odinioară sau atrocităţile denunţate de germani la Bromberg... Chiar atunci se înălţa o pânză de-a curmezişul străzii, cu inscripţia: «Asta va fi soarta de-aici înainte a tuturor asasinilor trădători de ţară!» Mi s-a spus că au fost executaţi pe la 10 1/2 seara. Au fost aduşi pentru reconstituirea crimei. Fiecare era întrebat: Cum ai făcut? Aşa şi aşa. Şi anchetatorul îi trăgea în cap sau în ceafă câteva gloanţe, doborându-1. Şeful echipei, un avocat, Dumitreşcu, ar fi fost ucis cu douăzeci de gloanţe. Alţii spun că erau întrebaţi: Care ţi-e ultima dorinţă? Şi că unii ar fi răspuns: regretul de a nu fi băut din sângele lui Carol. (Cred că asta e inventată la tribunal de avocaţi fără clientelă, care au născocit că rudele celor executaţi astfel, fără judecată, vor sa reclame Parchetele pentru asasinat). La Radio Roma s-a spus că au fost condamnaţi de un consiliu de război şi executaţi de voluntari pe locul şi cu armele cu care au săvârşit omorul... Venind acasă, un magistrat îmi spune că guvernul vrea să execute pe toţi legionarii cu ocazia asta, drept răzbunare şi represiune.
A doua zi, vineri, a fost un bâlci oribil împrejurul cadavrelor expuse. Sute de mii de oameni alergau şi se îmbulzeau să vază sângele şi hoiturile. Am impresia, din convorbirile cu diverşi oameni,

că efectul este tocmai contrariul celui scontat de guvern. Lumea, în imensa-i majoritate, după prima revoltă pentru uciderea lui Călinescu, văzând sălbăticia represiunii, începe să considere victime şi martiri pe asasini.
La Academie, s-a făcut un panegiric. In conversaţiile particulare nu observ încă interesul şi indignarea. Se vorbeşte de altceva, ca şi când crimele n-ar avea importanţă. Ici-colo, se exprimă temerea ca nu cumva ruşii să profite şi să ne invadeze ţara — ca în Polonia. Mi se spune că radioul sovietic ar fi anunţat aseară că întreg guvernul român a fost asasinat, că a izbucnit revoluţia etc. Vineri seară, Radio Roma spune că au fost executaţi 44 legionari la Miercurea Ciucului şi 30 la Ploieşti.
Sâmbătă, circulă veşti numai despre uciderea de legionari în diferite oraşe. Se citează nume. La Ploieşti, trei ucişi ar fi fost expuşi, cu craniile sfărâmate...
Azi, sosind la Piteşti, birjarul îmi spune că alaltăieri au fost omorâţi trei legionari, iar ieri şase — lăsaţi să-i vadă lumea. Servitoarea de la Ionel sporeşte mult cifrele. Treizeci de legionari ar fi arestaţi la poliţie. Au fost omorâte şi câteva studente etc.
Dă-le, Doamne, minte guvernanţilor să-şi vie în fire! Sângele vărsat cere mereu sânge. O crimă nu se pedepseşte prin răzbunare personală - atunci e o vendeta între particulari. Crima trebuie reprimată prin lege şi judecată. Atunci devine pedeapsa un exemplu şi împlineşte o funcţie socială. Un stat care părăseşte temelia de drept riscă să se prăbuşească în anarhie"1.
După cum se observă din aceste însemnări, Liviu Rebreanu era un ascultător atent al postului de radio naţional, dar şi al unor posturi străine, pentru a-şi completa informaţiile, în acelaşi timp, verifica, din surse diverse, ştirile transmise pe calea undelor.
Izbucnirea războiului mondial a sporit interesul pentru emisiunile de radio, româneşti şi străine. Astfel, Radu R. Rosetti nota în
1 Liviu Rebreanu, Jurnal, p. 198-200.

jurnalul său, la 8 aprilie 1940: „Radio Londra şi Radio Bucureşti spun că azi-dimineaţă flotele anglo-franceze au blocat prin aşezare de câmpuri de mină apele teritoriale norvegiene în trei locuri." 2 mai: „După Radio-Londra de azi-dimineaţă, şi Egiptul a luat măsuri din cauza atitudinii Italiei". 4 mai: „Radio Londra spune, la 8,15, că la noi s-au expulzat 240 de nemţi". W mai: „Radio Londra anunţă, la ora 8.15, că armatele germane au intrat astă-noapte în Olanda, Belgia şi Luxemburg"1.

însemnările celor trei oameni de cultură — Mihail Sebastian, Liviu Rebreanu şi Radu R. Rosetti — la care s-ar putea adăuga cele ale multor scriitori, ziarişti sau oameni politici, arată că radioul intrase în viaţa cotidiană a românilor, constituind o importantă sursă de informare şi de desfătare intelectuală.

Ascultarea unui concert sau a unei piese de teatru reprezenta o modalitate de petrecere a timpului liber pentru câteva sute de mii de români (de regulă, radioul era ascultat de întreaga familie, uneori împreună cu vecinii sau prietenii).

Modul de petrecere a timpului liber era diferit de la un mediu la altul şi uneori chiar de la un individ la altul. Ţăranii aveau puţin timp liber, ei fiind mereu ocupaţi cu treburile gospodăreşti, în zilele de sărbătoare, bărbaţii se adunau în faţa Primăriei, unde discutau politică, dar şi despre recoltă, preţuri etc. O bună parte din timpul liber o petreceau la cârciumă, unde discuţiile se aprindeau adeseori, degenerând în înjurături şi chiar bătăi. Subiectele erau diverse, dar cel mai frecvent se refereau la condiţiile de muncă, la relaţiile de rudenie, la vecini, la atitudinea oficialităţilor.

Femeile ieşeau la poartă, se aşezau pe şanţ şi discutau probleme de familie (nunţi, botezuri), casnice (diverse modele pentru împletit sau ţesut, creşterea păsărilor de curte, conservarea legumelor şi a fructelor pentru iarnă etc.).

l Radu R. Rosetti, Pagini de jurnal. Ediţie îngrijită de Cristian Popişteanu, Marian Ştefan şi Ioana Ursu, Bucureşti, Editura Adevărul, 1993, p. 141, 148, 149, 151.

în satul românesc din perioada interbelică, nunţile şi horele erau un plăcut prilej de petrecere a timpului liber. Ele constituiau şi locul unde se întâlneau băieţii şi fetele, făcându-şi, discret, declaraţii de dragoste (cum era furatul reciproc al batistei, care însemna o întâlnire viitoare pentru recuperarea „obiectului"). De regula, horele se organizau în aer liber, constituind un spectacol pentru întregul sat.

Pentru tineri, la sfârşit de săptămână său în zilele de sărbătoare, se organizau baluri. De obicei, ele se desfăşurau în căminul cultural sau la şcoală. Uneori, erau organizate de un gospodar din sat care oferea curtea, eventual şi o cameră mai mare. Aici, flăcăii de însurat „ţineau" (conduceau) hora sau sârba şi se întreceau în strigări adresate de unul altuia, cu aluzii la fetele de măritat. Acestea veneau însoţite de mamele lor sau de surorile mai mari, deja măritate. Ele aşteptau să fie invitate la dans, iar când aveau mai mulţi „pretendenţi" acceptau numai pe unul, care era „alesul inimii". Acest gest putea naşte altercaţii între flăcăi, care degenerau în bătăi. Momentul culminant era alegerea „reginei balului": flăcăii ofereau cărţi poştale ilustrate fetelor şi era declarată „regină" cea care avea cel mai mare număr de asemenea cărţi poştale. Acestea erau păstrate cu grijă în lada de zestre şi deveneau, peste ani, cele mai plăcute amintiri. Existau numeroase cazuri când cărţile poştale se păstrau din generaţie în generaţie, ca o mărturie a succesului avut de bunică, mamă sau sora mai mare.

Unii ţărani îşi petreceau timpul liber citind ziarul sau o carte şi ascultând radioul, dar numărul lor era extrem de mic. Cei mai mulţi preferau întâlnirile „informale" cu vecinii, rudele, cunoştinţele, prilej cu care „puneau ţara la cale".

La oraş, timpul liber se petrecea mult mai variat: plimbări prin parc, vizionarea unor spectacole de film, teatru, operetă, vizite la prieteni sau rude; servirea cafelei într-un local sau

o petrecere în toată regula la un restaurant. In parcul oraşului, prin grija autorităţilor locale şi în înţelegere cu comandantul regimentului, cânta,

duminica şi în alte zile de sărbătoare, fanfara militară. Aproape toate reşedinţele de judeţ aveau amenajat un foişor în parc, unde se instalau muzicanţii, urmăriţi cu atenţie de un numeros public, mai ales de tineri.

In Bucureşti, a continuat până la mijlocul deceniului al treilea „bătaia cu nori" la Şosea; unii se plimbau cu trăsura, alţii cu automobilul, iar de pe margine se aruncau flori (petale sau buchete); se crea o atmosferă de bună dispoziţie şi se legau prietenii care — nu o dată — duceau la căsătorii. Cişmigiul era parcul preferat de mulţi bucureşteni, atât vara, cât şi iarna (pentru patinaj pe lac). „Familiile bune" se plimbau pe aleile centrale, tinerii şi tinerele preferau locurile mai retrase, iar servitoarele şi militarii se „distrau" în boschetele din Cişmigiu.

în 1929-1933, a început amenajarea lacurilor din preajma Capitalei, prin asanarea bălţilor din zona Bâneasa-Herăstrău, plantarea de pomi, flori, instalarea de bănci etc. De asemenea, din 1936 pe lacul Herăstrău se putea face o plimbare de agrement cu vaporaşul, în preajma debarcaderului s-au deschis bufete, la care se serveau mititei din carne de oaie amestecată cu carne de porc, precum şi halbe sau ţapi de bere.

Şi în alte oraşe existau locuri de agrement, care se bucurau de o largă participare a cetăţenilor. Zona centrală era foarte aglomerată, mai ales în zilele de sărbătoare, când cetăţenii ieşeau să se plimbe „pe corso". Acest spaţiu era oarecum limitat: la Piatra Neamţ acesta era cuprins între Gară şi Centru; la Turnu-Severin între Primărie şi Teatru, la Timişoara între Catedrală şi Teatru, la Cluj între Biserica Sfântul Mihail şi Catedrala Ortodoxă. Uneori „pe corso" se plimbau şi profesorii, care erau foarte atenţi să vadă elevii care îşi „pierdeau timpul" în loc să înveţe, drept care-i ascultau cu toată exigenţa la prima întâlnire în ora de clasă.

Pe trotuar se aliniau, în dreptul cofetăriilor, mesele la care se bea cafea sau se mâncau prăjituri; cei care nu aveau bani stăteau de vorbă cu un pahar de apă pe masă. S-a extins şi practica amenajării

unor berării pe trotuar, mai ales vara, când cetăţenii simţeau nevoia să se „răcorească". Nelipsiţi erau negustorii ambulanţi, care vindeau îngheţată, limonada, braga, covrigi, figurine de zahăr etc.

Unii cetăţeni aveau adevărate tabieturi, la care nu renunţau cu nici un chip. De exemplu, plimbarea cu trăsura a rămas o plăcere pentru mulţi orăşeni, mai ales pentru cei în vârstă. Duminica era ziua preferată pentru asemenea plimbări. Bărbaţii îşi luau nevestele (sau ibovnicele), se urcau într-o trăsură (caleaşca) bine lustruită, cu spiţele roţilor vopsite în alb sau roşu şi cu perine de catifea în culori vii (roşu, verde, albastru). Vizitiul era atenţionat să pornească printr-o mică înţepătură cu bastonul argintat în vârf; acesta pocnea din bici, iar caii mergeau în pas uşor şi apoi la trap. Bărbatul din trăsură răspundea la salutul cunoştinţelor, ridicându-şi ceremonios pălăria.

Alţi cetăţeni au devenit foarte receptivi la noile cerinţe ale tehnicii şi au renunţat la caleaşca în favoarea automobilului. După război a crescut numărul automobiliştilor; mulţi dintre aceştia proveneau din rândul îmbogăţiţilor de război. Un ziar bucureştean scria, în 1920, despre „spectacolul" străzii: „Pe dreapta şi pe stânga automobilele îţi iau ochii cu viteza lor vertiginoasă şi nu exagerăm când spunem că numărul lor este aproape egal cu al trăsurilor. Recunoşti din când în când feţele simandicoase ale câtorva ciocoi bogaţi; restul, foşti chelneri, birtaşi, mici negustori, şoferi, foşti agenţi de percepţie, plutonieri de armată, oameni de serviciu pe la autorităţi, tinichigii care înainte de război abia aveau banul zilnic de pâine, se lăfăiesc astăzi în echipaje proprii şi învârtesc sute de mii de lei, ba chiar milioane. Sunt

procopsiţi! războiului, foşti şefi popo-tari de pe la regimente sau de la depozitele de provizii, toţi cei care în timpul războiului, având scutul puternicilor, au strâns averi în paguba sărmanei sărăcimi a oraşelor şi satelor"1.
înmulţirea numărului de automobile a impus adoptarea, în 1927, a unui regulament privind circulaţia acestora. Se prevedea:
„Ţara nouă" din 2 iulie 1920.
Regele » _,rol al II - lea, împreună cu Marelel V(Mihai şi Constantin I.C. Brătianu, la vlnătoare d<

conducătorul este responsabil ca automobilul să fie prevăzut cu număr de ordine, trompă (claxon), felinare; el trebuia să aibă întotdeauna cu sine permisul de circulaţie şi permisul de conducere, în localităţi, viteza nu putea depăşi 25 km pe oră; în câmp liber „iuţeala" automobilului putea fi mărită dacă drumurile erau bune şi dacă şoferul corespundea obligaţiunilor sale din toate punctele de vedere. Conducătorul găsit în stare de ebrietate era pedepsit cu închisoare de la 15 zile la 3 luni şi cu ridicarea permisului pentru totdeauna. Oricine conducea un automobil fără permis de circulaţie era pedepsit cu amendă de la l 000 la 5 000 lei şi cu închisoare de la l la 3 ani. La semnalele vehiculelor aparţinând familiilor regale şi princiare, Corpului de Pompieri şi Societăţii de Salvare, conducătorii automobilelor erau obligaţi să deschidă imediat drumul, lăsând liberă trecerea acestor vehicule şi la nevoie chiar să oprească la marginea trotuarului pentru a permite acestora să înainteze.
în Transilvania şi Banat, se practica pe scară largă turismul montan, existând cercuri de orientare turistică, echipe care organizau concursuri dotate cu premii, în vechiul Regat, turismul se practica mai ales în concediu, când se făceau excursii la munte (pe Caraiman, Ceahlău etc.).
Meciurile de fotbal atrăgeau zeci de mii de spectatori, veniţi sâ-şi susţină echipele preferate - „Unirea Tricolor", „Ripensia". „Universitatea", „Olimpia", „Venus" etc. — sau jucători de mare clasă, precum Bodola, Baratki şi Petciovski.
De asemenea, meciurile de box pasionau pe mulţi cetăţeni, mai ales tineri, România având câţiva boxeri de mare clasă, între care campionul european Lucian Popescu. Iarna se practicau patinajul şi schiul, iar unii preferau săniuţa sau bobul.
Cursele de cai interesau mai ales pe liderii politici, care foloseau prilejul pentru a se întâlni şi a discuta probleme aflate la ordinea zilei. De regulă, se puneau pariuri pe sume importante, dar nu puţine erau cazurile când cursele erau aranjate, câştigătorul fiind

stabilit în culise. Plimbarea călare prin pădure sau pe poteci de munte era o plăcere pentru unele persoane, între care regina Măria.
Cetăţenii cu situaţie materială deosebită îşi permiteau să participe la partide de vânătoare. Unul dintre cei mai pasionaţi vânători era Carol al II-lea. în însemnările sale zilnice, regele ţinea o adevărată contabilitate a vânatului: 25 martie 1940: „Fac vânătoarea proiectată [...] Sitarii au început să sosească. Rezultatul a fost: din 16 văzuţi, s-a tras în 12 şi au căzut 9." La 28 martie, Carol a doborât: „4 gâşte, 2 raţe, 8 cormorani, l lişită şi 7 ciori". Peste două zile, din nou vânătoare de sitari: „Eu am văzut 65, am tras în 22 şi am vânat 13". La 2 aprilie, acelaşi vânat: „Rezultatul frumos, pentru 31/2 ore de vânătoare [...] pentru mine, văzut 53, tras în 13 şi doborâţi 4". De regulă, regele era însoţit de principele Mihai, Elena Lupescu, persoane de la Curte şi de unii oameni politici (între aceştia Constantin I.C. Brătianu, preşedintele Partidului Naţional-Liberal). Cu prilejul vânătorilor organizate, Carol al II-lea se întâlnea cu autorităţile locale, vizita biserici şi mănăstiri, primea cadouri mai mari sau mai mici (de la o icoană sau o carte rară, la o cabană de vânătoare)1.

Mulţi orăşeni — intelectuali, funcţionari, oameni cu o situaţie materială foarte bună — îşi făceau concediul în diverse staţiuni — Sovata, Călimăneşti, Slănicul Moldovei, Carmen Sylva (Eforie). Aici existau 2-3 hoteluri, ocupate măi ales vara. Litoralul Mării Negre nu era încă amenajat, astfel că mulţi preferau sa facă plajă pe Coasta de Azur, în Franţa.
Numărul vizitatorilor unei staţiuni de odihnă din ţară, pe parcursul unui an, era destul de mic. Astfel, în 1937 staţiunea Călimăneşti a avut 4 789 oaspeţi, Sovata - 3 942, Carmen Sylva -10 903, Slănicul Moldovei - 8 535, Ocna Mureşului - 5 702. Doi specialişti în materie - Valeriu Puşcariu şi E. Ţepoşu — ajungeau la concluzia, formulată ca atare în volumul III din Enciclopedia

1 Carol al Il-lea, Regele României, însemnări zilnice, voi. III, Ediţie Nicolae Rauş. Studiu introductiv loan Scurtu, Bucureşti, Editura Scripta, 1998, p. 109-117.

României, apărut în 1943: „multe din staţiunile balneare şi climaterice se afla într-o stare de vădită primitivitate, care nu ne poate face cinste"1.
Costumul de baie pentru femei era dintr-o singură piesă, acoperind cea mai mare parte a corpului. Unele tinere purtau chiloţi şi sutien, fapt ce nemulţumea doamnele în vârstă, care nu puteau îngădui o asemenea „destrăbălare". Parcă pentru a le face în necaz mamelor şi bunicelor, unele fete se ascundeau după pietre unde făceau nudism; bineînţeles că ulterior nu recunoşteau că ar fi comis un asemenea act „imoral".
Pentru mulţi români, participarea la festivităţile organizate cu prilejul Zilei naţionale (10 mai) sau a Zilei restauraţiei (8 iunie) era
0 modalitate plăcută de petrecere a timpului liber. După slujba de la Patriarhie avea loc parada militară, apoi se organizau spectacole în parcuri publice, iar seara se desfăşură retragerea cu torţe. Carol al II-lea avea plăcerea de a convoca diferite congrese şi întruniri pe stadioane, la care asistau zeci de mii de oameni.
Momente de reală trăire patriotică ofereau festivităţile organizate cu prilejul zilei „înălţării Domnului", decretată Ziua Eroilor. Potrivit legii din 2 iunie 1927, de îngrijirea mormintelor se ocupa Societatea „Cultul Eroilor". Ziua Eroilor era sărbătorită pe întreg cuprinsul ţării şi în străinătate de autorităţile româneşti prin organizarea de Te-Deum-uri, procesiuni şi serbări „cu înalt caracter naţional", la care participau toate instituţiile de stat şi particulare „fără deosebire de religie sau origine etnică". Festivităţile se desfăşurau potrivit unui program aprobat de Consiliul de Miniştri, după propunerea unei comisii formate din reprezentanţi ai Ministerelor de Război, de Interne, de Instrucţiune Publică, Culte şi Arte, ai comandamentului Corpului de Jandarmi şi ai societăţii „Cultul Eroilor".
In principalele localităţi în care au avut loc lupte în timpul primului război mondial - Tg. Jiu, Robăneşti, Câmpulung, Prunaru,

1 Enciclopedia României, voi. III, Bucureşti, 1943, p. 270.

Mărăşeşti, Oituz, Mărăşti etc. - s-au înălţat monumente şi rrtau-solee, care cinsteau pe cei ce s-au jertfit pentru crearea României Mari. La aceste monumente se organizau vizite ale elevilor de şcoli generale şi licee, ale ostaşilor, precum şi festivităţi solemne cu prilejul aniversării datelor la care au avut loc bătăliile respective. Cel mai adesea, participau veteranii, martori direcţi ai evenimentelor dramatice din 1916-1917, care îi evocau pe comandanţii şi ostaşii căzuţi pe câmpul de lupta.
în fiecare an, la 8 noiembrie, se organiza la Palatul Regal întâlnirea cavalerilor Ordinului „Minai Viteazul", care veneau îmbrăcaţi în mantaua de culoare albă şi cu decoraţii pe piept. Reuniunea se încheia cu o masă festivă oferită de suveran.
La 7 noiembrie 1919 s-a hotărât ca ziua de l Decembrie, când s-a proclamat unirea Transilvaniei cu România, să fie decretată „sărbătoare naţională", în acea zi, în şcoli nu se

ţineau cursuri, dar se desfăşurau activităţi cultural-educative1. Prima aniversare a avut loc în 1919. Presa relata că, de exemplu, în localitatea Făget din judeţul Timiş, la l decembrie 1919 la toate casele a fost arborat steagul tricolor, iar cetăţenii au venit la şcoală; neexistând o sala suficient de încăpătoare, cetăţenii împreună cu elevii au asistat la programul organizat în curtea şcolii, unde „erau aşezate scaune în semicerc, iar în mijloc o masă frumos împodobită cu flori şi un mândru tricolor românesc." Erau prezente autorităţile civile şi militare, cadrele didactice şi peste 300 de elevi. S-au ţinut discursuri, s-au recitat versuri, iar corul „Doina" a intonat cântece patriotice2.

Vizitele erau un mod de petrecere a timpului liber, dar şi de informare reciprocă şi de stabilire a unei anumite atitudini. La sate, vizitele se făceau cu prilejul sărbătorilor sau al unor evenimente deosebite. La oraş, acestea erau mai dese şi vizau anumite obiective

' Documente privind istoria României între anii 1918-1944. Coordonator loan Scurţii, p. 271-272.

l Dumitru Tomoni, Făget. Monografie istorică, Lugoj, Editura Dacia Europa Nova, 1999, p. 162-163.

concrete. Chiar dacă se discutau banalităţi, un scop tot aveau: etalarea modei, informarea reciprocă, stabilirea unei poziţii comune faţă de o terţă persoană sau instituţie.

„•Familiile bune" ofereau recepţii, la care se asculta muzică, se recitau versuri, se discutau probleme ale lumii mondene. „Eticheta" era la mare preţ, începând cu ora sosirii, prezentarea invitaţilor, aşezatul la masă şi terminând cu plecarea. Invitată la o asemenea recepţie, scriitoarea Olivia Manning scria: „Niciodată nu poţi avea o seară caldă, ca în familie - numai formalism şi toată lumea e pusă la patru ace. Trebuie să gândeşti întotdeauna de două ori înainte de a rosti ceva. Şi apoi — obiceiul acesta de a te preface că nu înţelegi glumele bărbaţilor. Trebuie să stai ca un manechin [...] S-ar putea crede că aici toate femeile sunt virgine, şi, crede-mă, nu-i deloc aşa!"1 Nu o dată asemenea recepţii erau un prilej pentru doamne de a-şi întâlni amanţii şi a pune la cale, discret, o nouă aventură.

Nu puţine erau vizitele în cadrul cărora se elaborau „lovituri" împotriva unor adversari, reali sau ipotetici. Ele aveau loc nu numai în mediile de afaceri, ci şi în cele intelectuale. Alegerea într-o funcţie publică Său ştiinţifică era precedată de numeroase manevre de culise, de întâlniri între „patru ochi", desfăşurate la domiciliu, dar şi într-un parc sau chiar pe stradă. Iată câteva însemnări făcute de Radu R. Rosetti: 14 februarie 1938: „întâlnesc pe Silviu Dragomir, cu care mă plimb. Crede că P.P. Panaitescu n-are şanse de a fi ales membru activ [al Academiei Române], mai ales de când s-a înscris în Garda de Fier". 25 martie: „lorga urmăreşte cu multă tenacitate şi ură grupul de istorici G. Brătianu, C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu; azi la Secţiunea istorică ă folosit cuvinte pejorative pentru a vorbi de Panaitescu, legându-se de fizicul său". 5 aprilie: „întâlnesc, la Cartea Românească, pe I. Simionescu cu care plec pe jos spre casă. Vorbim de Academie şi de viitoarea sesiune generală. Zice că va vota contra alegerii de membri activi a lui LA. Băsarabescu şi a lui Vâlcovici, căci prea se înfig şi vor să fie aleşi [...] Crede că Goga va fi ales, mai ales că s-ar putea ca regele să-l susţină drept

Olivia Manning, Trilogia Balcanică..., p. 16.

Teatrul din Oradea

compensaţie că l-a dat afară de le guvern". 8 aprilie: „lorga se arată supărat pe Goga. Brătescu-Voineşti revoltat contra lui [Dimitrie] Guşti, care, din lichelism, a propus spre premiere cartea doamnei Cancicov, Poemi, care, zice Brătescu-Voineşti, este o pornografie." 9 mai: „Discuţie cu Al. Lapedatu. Spune că, dacă regele s-ar supăra de alegerea lui Antonescu, ar fi mulţumit în schimb de alegerea lui Paul Teodorescu".

După cum se observă, criteriul politic avea un rol important. Panaitescu nu putea fi ales deoarece se înscrisese în Garda de Fier, Goga ar putea avea succes, ca o compensaţie pentru că fusese înlăturat brutal de către Carol al 11-lea de la putere, în februarie 1938, generalul Antonescu putea supăra pe rege, dar ca o compensaţie urma să fie ales generalul Teodorescu, om de încredere al suveranului. lorga îl persiflează pe P. P. Panaitescu legându-se de fizicul său, I. A. Basarabescu şi Vâlcovici nu sunt agreaţi pentru că „prea se înfig"1. Nimic despre valoarea ştiinţifică a respectivilor academicieni sau candidaţi la nemurire.

Vizionarea unor filme constituia preocuparea multor orăşeni. Cinematografele din zona centrală erau curate şi bine întreţinute, dar sălile din mahalale arătau deplorabil; aici spectatorii mâncau seminţe, iar cojile le aruncau pe jos. Pe ecrane rulau filme produse în Franţa, SUA, Germania, Anglia $i alte state, în 1935, în Bucureşti funcţionau 62 de cinematografe2, care se bucurau de o largă afluenţă de spectatori, mai ales tineri. Nu exista sistemul scaunelor numerotate, astfel că fiecare se aşeza unde dorea sau unde găsea loc; de asemenea, se putea intra oricând, nu doar la începutul spectacolului. Exista o sală specializată în filme western, numita Terra (vizavi de Banca Naţională). Aici spectatorii fluierau, ţipau, aplaudau, acompa-niau împuşcăturile de pe ecran şi zgomotul răzbătea până în stradă de la trei după-amiaza până la miezul nopţii3.

1 Radu R. Rosetţi, Pagini de jurnal, p. 39-40, 49, 53, 54, 64.

loan Massoff, între viaţi şi teatru, Bucureşti, Editura Minerva, 1985, p. 141.

A. P. Samson, Memoriile unui gazetar. 1927-1937, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1979, p. 45.

In cele mai mari oraşe din ţară — Bucureşti, Iaşi, Cluj, Timişoara, Oradea, Cernăuţi, Chişinău etc. — existau teatre care prezentau spectacole de 3-4 ori pe săptămână. De regulă, teatrele făceau turnee în oraşele mai mici, unde se bucurau de o foarte bună primire. România a avut în perioada interbelică o pleiadă de actori excepţionali: Ion Manolescu, Lucia Sturdza-Bulandra, Tony Bulandra, Măria Filotti, George Calboreanu, George Vraca, Grigore Vasiliu-Birlic, Radu Beligan etc. De un mare succes se bucura Constantin Tânase, întemeietorul teatrului de revistă. De asemenea, marii cântăreţi de operă precum George Folescu, Gh. Niculescu-Basu, N. Leonard erau urmăriţi de numeroşi spectatori. La Ateneul Român putea fi ascultat George Enescu; el făcea multe turnee prin ţară, dar şi în străinătate.

Oamenii veneau la teatru sau la concert îmbrăcaţi elegant; pentru femei era un bun prilej de a-şi etala cele mai moderne costume, croite la case de modă din ţară sau din străinătate. La balcon erau rezervate locuri pentru studenţii care nu aveau bani să-şi cumpere bilete.

Unii cetăţeni frecventau sălile de expoziţie, unde puteau admira opere semnate de N. Tonitza, Ştefan Dumitrescu, Şirato, Iser, Maxy etc. Sălile erau amplasate în zona centrală a oraşului, iar tablourile prilejuiau discuţii între artist şi vizitatori.

Scriitorii frecventau cenacluri, cafenele, restaurante, unde aveau loc dezbateri aprofundate asupra unor opere sau curente literare. Cel mai renumit cenaclu din perioada interbelică era Zburătorul" condus de Eugen Lovinescu; acesta a deschis salonul literar în pro-pria-i locuinţă din strada Câmpineanu. Putea veni oricine dorea, uşa fiind permanent deschisă, duminica după-amiaza. Eugen Lovinescu avea să noteze: „în aceste condiţii de bunăvoinţă principială faţă de orice începuturi şi orice diletantisme, e uşor de presupus numărul vizitatorilor literari ce au trecut pe dinaintea mea, de la mici lucrători de tipografie, elevi de liceu, ucenici de cizmărie, învăţători, funcţionari comerciali, până la înalte feţe literare sau politice; toate iluziile şi toate decepţiile au defilat aşadar pe scaunul

din faţă: tineri cu figura suptă, cu ochii iluminaţi, roşi de febră şi de tuberculoză, declamându-şi extatici, cu vocea cavernoasă, de dincolo versurile testamentare; boemi lustruiţi de mizerie,

autori de piese nejucate, gata să se scufunde în noaptea maniei persecuţiei, octogenari scheletici, debitând cu clămpănit de oase lucii lungi poeme istorice, scriitori naţionalişti, autori de epopei antisemite, toţi urmărind iluzia artei, a gloriei sau aducând cu ei mizeria decepţiei şi, mai cu seamă, toţi crezând în scrisul lor, căci, dacă tactul social al unora te poate înşela asupra modestiei, o experienţă îndelungată m-a dus la convingerea că oricine şi-a realizat «inspiraţia» pe o foaie de hârtie o crede şi definitivă"1.

La „Sburătorul" s-au lansat şi afirmat mari scriitori ca Ion Barbu, Hortensia Papadat-Bengescu şi Camil Petrescu, dar şi mai puţin cunoscuţii, atunci, Dan Petraşincu, Ieronim Şerbu, Dimitrie Stelaru, Virgil Gheorghiu, Lucia Demetrius, Cella Serghi, Ioana Postelnicu, Eugen Jebeleanu. Participanţii ascultau mai întâi un text (proză, poezie) citit de unul dintre autori, după care aveau loc discuţiile. Eugen Lovinescu citea şi el din manuscrisele pe care le pregătea pentru tipar. Criticul nu se pronunţa niciodată primul, ci dădea cuvântul unui număr mare de participanţi. Dezbaterile erau adeseori contradictorii, punctele de vedere fiind exprimate fără menajamente. La şedinţele cenaclului participa cu regularitate Margareta Delavrancea, fiica lui Barbu Ştefănescu-Delavrancea, căreia i se zicea Bebs. Ea îşi delecta auditoriul depanând amintiri despre tatăl său, dar şi despre alţi mari scriitori: George Coşbuc, I. L. Caragiale, Alexandru Vlahuţă. Doamna Bebs era „protectoarea" tinerilor care veneau la cenaclu şi care aşteptau cu emoţie să fie chemaţi de Lovinescu pe scaunul din faţa sa — numit şi „scaunul electric" sau „scaunul experimental" - pentru a citi din propriile creaţii. O prezenţă remarcabilă era aceea a doamnei Hortensia Papadat-Bengescu, ale cărei aprecieri critice erau întot-

E. Lovinescu, Memorij. Texte alese şi postfaţă de Nicolae Balotă, Bucureşti, Editura Minerva, 1976, p. 127-128.

li

deauna reţinute de Eugen Lovinescu. Amfitrionul obişnuia să invite la masă pe tinerii debutanţi, prilej cu care discuţiile continuau în sufragerie1.

Cenaclul a avut un mare succes în vremea când Lovinescu locuia în strada Câmpineanu; la începutul anilor '30, blocul a fost dărâmat, iar Lovinescu s-a mutat într-un apartament pe bulevardul Elisabeta, vizavi de Facultatea de Drept. Aici nu mai era atmosfera intimă din strada Câmpineanu. La rândul său, Eugen Lovinescu a devenit ţinta multor răutăţi din partea criticilor literari şi a scriitorilor, chiar a unora care frecventaseră cenaclul său. Marele critic a rămas profesor de liceu, neocupând niciodată o catedră universitară, deşi ar fi avut dreptul cu prisosinţă. Bolnav şi scârbit de viaţă, a cerut ca după moarte să fie incinerat, iar cenuşa să fie aruncată la gunoi.

Mult mai relaxantă eră atmosferă de la cafeneaua Capsa, frecventată de numeroşi scriitori şi artişti. Cafeneaua avea o anumită tradiţie şi un real prestigiu, astfel că aici nu intrau cei care băteau la porţile afirmării, ci oamenii consacraţi. Un contemporan descria astfel cafeneaua: „în lungul pereţilor cafenelei Capsa se aflau canapele pluşate, în faţa lor mese de lemn de fag lustruit, iar pe cealaltă parte scaune. Pe mese, scrumiere adânci, dreptunghiulare, din tablă de alamă. Consumaţia de bază era şvarţul, preparat de origină germană, servit în vechile localuri, şi a cărui vogă a ţinut până la cel de-al doilea război mondial. Era consumaţia cea mai ieftină, cea mai accesibilă pungilor boemei literare, dar ea reprezenta blazonul breslei şi, în acelaşi timp, consemnul ei democratic, pentru că tot şvarţ consumau şi maeştrii când descindeau aici. Se mai serveau cafea turcească şi filtru, cafea cu lapte şi capuţiner. După orele 11 dimineaţa se puteau comanda pateuri calde şi lângă ele un şpriţ sau o ţuică, deşi amatorii de aperitive găseau o gamă mai largă la localurile de profil din apropiere, Mercur, Dragomir şi Tripcovici"2. Acelaşi autor indica şi reţeta de preparare a şvarţului: el de pregătea

1 Dumitru Corbea, Memorii, Bucureşti, Editura Cartea Româneasca, 1982, p. 30-34.

2 Vlaicu Bârna, între Capsa şi Corso, p. 8

în cantitate mare, o singură dată pe zi, dimineaţa, într-un vas de zece sau cincisprezece litri, „în apa care fierbea în acel vas se punea o cantitate corespunzătoare de cafea măcinată mare, ca pentru filtru, şi tot pe atâta cicoare. Această fiertură luată de pe foc şi strecurată era şvarţul. Se aducea la masă cald, într-o cupă de metal alb, cu un design specific, imitat după cele din cafenelele Vienei, având alături, pe tavă, ceaşca albastră de cobalt cu linguriţa, bucăţelele de zahăr cubic şi paharul cu apă rece. De notat că preţul unui şvărţ eră derizoriu, 7 său 8 lei de atunci, echivalent cu preţul unei amandine cu ciocolată.

«Ne vedem la un şvarţ la Capsa» devenise o formulă rituală când era vorba de fixarea unei întâlniri între scriitori şi prietenii lor.

Epoca de glorie a cafenelei Capsa a fost deceniul patru, până în toamna anului 1939, când, operându-se o renovare a localului, spaţiul cafenelei s-a adăugat restaurantului, uşa de la intrare de la colţul clădirii fiind transformată în fereastră. Iar clientela cafenelei s-a mutat, o parte la măsuţele rotunde de mamură roz ale cofetăriei de care n-o despărţea decât un perete, o parte peste drum la Cafe de la Paix. Câteva generaţii s-au întâlnit aici în această perioadă, cei mai vechi fiind D. Karnabatt, Al. Stamatiad, Al. Obedenaru, Al. Cazaban, M. Sorbul, Carol Ardeleanu, Sărmanul Klopştoc, Corneliu Moldovanu, Caton Teodorian, Victor Eftimiu, Ion Minulescu, C. Banu.

Urma generaţia lui Adrian Maniu, N. Davidescu, Ion Vinea, Ion Barbu, Ion Pillat, I. Peltz, D.N. Teodorescu, apoi cea a lui G.M. Zamfirescu, Şerban Cioculescu şi Vladimir Streinu, cu Zaharia Stancu şi Mircea Demian şi mai tinerii Anton Holban şi Romulus Dianu, Sergiu Dan şi Radu Boureănu etc. Din lumea artiştilor plastici familiari aici erau: Medrea, Iser, Han, Teodorescu-Sion, Steriade. Pe Sadoveanu, Arghezi, Rebreanu, Lovinescu, Cezar Petrescu nu i-am văzut niciodată la cafeneaua Capsa. Câte un scurt popas făceau, uneori, în acest loc, ieşenii Topârceanu, Ionel Teodoreanu şi Mihai Codreanu, câmpulungeanul Moşandrei ori craioveanul Făgeţel. Odată, cineva mi l-a arătat pe clujanul Bogdan-Duică, un bătrânel

rotofei, în hainele lui negre, cu o impecabilă cămaşă albă şi cu lavalieră.

A circulat mult şi o cunoscută epigramă închinată Capsei de poetul N. Crevedia, teleormănean şi prieten de tinereţe al lui Zaharia Stancu. Ea suna astfel: «La Capsa unde vin toţi seniorii/E un local cu două mari despărţituri/în una se mănâncă prăjituri/Şi-n alta se mănâncă scriitorii». Spiritualul catren avea perfectă acoperire în tot ceea ce spunea. Şueta, cu schimbul de păreri şi de impresii de la mese, mergea şi mai departe, până la cancanuri şi indiscreţii" 1.

O altă cafenea renumită era Corso, aflată în preajma Palatului Regal. Aici veneau scriitori consacraţi, precum Eugen lonescu, Păstorel Teodoreanu, Oscar Lemnaru, Victor Eftimiu, Tudor Vianu2. Uneori apăreau şi oameni politici - între care luliu Maniu şi Minai Popovici - care comentau ultimele evenimente.

în aceeaşi zonă se afla şi terasa Oteteleşanu frecventată de scriitori şi de actorii de la Teatrul Naţional, aflat vizavi. Aici s-a amenajat un local numit „Bandy", în care cânta o „diseuză". Iarna se amenaja un patinoar, unde venea lumea bună din centrul Capitalei. Din când în când, la Oteteleşanu se organizau expoziţii pe panouri şi machete aranjate în interiorul curţii restaurantului, înconjurată de un zid murdar şi dărăpănat din piatră3. După construirea Palatului Telefoanelor în 1933, terasa şi-a redus activitatea, deoarece scriitorii şi artiştii nu acceptau să privească „monstrul" american. De asemenea, pentru amenajarea pieţei Palatului Regal au fost dărâmate mai multe clădiri, între care şi cafeneaua Corso.

Tinerii literaţi şi artişti se întâlneau la. Automat pe Calea Victoriei, vizavi de Palatul Telefoanelor. La etaj era amenajat un cafe-bar, cu mese şi canapele unde se putea „sporovai" în tihnă ceasuri întregi.

1 Ibidem,p.9
2 Paul Dimitriu, Exerciţii de memorie, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1992, p. 15.
3 Pericle Martinescu, Umbre pe pânza vremii, p. 31.

Automatul devenise un fel de Capsa, deoarece tinerii aspiranţi la graţiile muzelor, necutezând să intre acolo, îşi găsiseră şi ei un loc unde puteau să stea la mese şi să dezbată fără complexe problemele lor proprii."1 Studenţii de la Facultatea de Litere - preocupaţi de poezie, critică literară, arte etc. — se adunau la „bufetul doamnei Eva", amenajat la capătul coridorului care ducea spre amfiteatrul „Odobescu"; aici se puteau servi cafele, sandvişuri şi prăjituri, iar „consumatorii" petreceau ore în şir în discuţii mai mult sau mai puţin academice. Tot aici se puneau la cale planuri de viitor, unele devenind realitate, prin editarea unor reviste care dispăreau după 2-3 numere din lipsă de bani. în cele mai multe cazuri, aceste reviste „aveau ca obiectiv să instige sau să susţină diverse campanii, fie împotriva vreunui profesor mai sever, fie în cadrul divergenţelor dintre grupările cu crezuri estetice diferite"2.
Toate marile oraşe aveau cafenele sau cofetării la care se întruneau scriitorii şi artiştii. Astfel, la Cluj, renumită era braseria New-York, locul predilect de întâlnire a scriitorilor şi ziariştilor. „La mesele de la braseria New-York din Cluj se întâlneau curent la şuete cei care scriau în limba Iui Avram lancu şi în limba lui Lajos Kossuth [...] Benjaminul văzut mereu în mijlocul acestui grup de redactori era un artist, pe nume Anastase Demian, ale cărui desene lineare vor decora «Gândirea» şi «Societatea de mâine». Nu împlinise încă 20 de ani la finele lui 1918, când se întorsese de pe fronturi, unde stătuse faţă-n faţă şi cu italienii şi cu francezii, iar în adolescenţă, trecând odată prin Viena, vânduse câteva desene, care apoi au apărut în revista «Simplicissimus». Tatăl lui Demian era directorul unei bănci, om cu situaţie şi, deseori, grupul de ziarişti, prietenii fiului său, erau poftiţi la mese în casa primitoare a finanţistului. Om foarte cultivat în materie de plastică, Adrian Maniu se ocupa de îndrumarea talentatului artist, care-şi va desăvârşi apoi studiile la Paris în atelierul lui Bourdelle.
1 Ibidem, p. 129.
2 Ibidem, p. 156.

Cine va scrie romanul Clujului acelor ani de după Unire are în temă şi situaţia când doi din redactorii atunci anonimi, ai ziarului «Patria», erau sortiţi să ajungă cunoscuţi romancieri, iar alţii doi, mari poeţi, în acest cadru i-am socotit de Cezar Petrescu, Gib Mihăescu, Adrian Maniu şi Lucian Blaga. Şi a fost dat ca poeţii să se şi înrudească între ei prin alianţă, soţiile lor aparţinând aceleiaşi familii de faimă, din provinciile de peste munţi. Era neamul Bredicenilor, floarea burgheziei româneşti bănăţene, de la Lugoj"1.
Tinerii erau mari amatori de dans modern, mai ales charleston şi boston. O gazetă scria, nu fără umor, în 1926 că dansurile moderne „sunt un rău necesar, dezvoltă muşchii picioarelor, menţin silueta, silesc la o cât mai regulată îmbăiere a... pacienţilor; ambiţia generală e de a curăţa cât mai bine parchetul sălii. Perechi, perechi, înlănţuiţi, dansatorii îşi sucesc picioarele, îşi trosnesc încheieturile, dau ochii peste cap, apoi cu o mişcare furişată îşi şterg ghetele de ciorapi. Acestea sunt figurile de bază ale charlestonului"2.
Unii patroni de mari întreprinderi, precum şi sindicatele sau Camerele de Muncă s-au preocupat de organizarea timpului liber al lucrătorilor. Au luat fiinţă cluburi muncitoreşti, cu săli amenajate pentru conferinţe, baluri, spectacole, cu biblioteci de la care se puteau împrumuta cărţi. S-ău creat formaţiuni artistice muncitoreşti (mai ales fanfare, coruri) care prezentau spectacole în faţa salariaţilor. De asemenea, au fost amenajate terenuri de sport, unde se desfăşurau meciuri de fotbal, oină etc.

Pentru locuitorii din zonele periferice, cârciuma reprezenta locul de evadare din spaţiul supraaglomerat al locuinţei şi o posibilitate de petrecere a timpului liber. Unele localuri erau renumite pentru zona în care erau amplasate — de regulă, într-un spaţiu cu verdeaţă — dar mai ales pentru vinul şi fripturile pregătite şi pentru „programul artistic", în Bucureşti, exista în cartierul Grant cârciuma „Borţoasa", foarte căutată de locuitorii din zonă, dar şi mai de departe3. Aici cânta celebrul Zavaidoc, care interpreta melodii populare foarte gustate.

1 Vlaicu Bârna, între Capta şi Corso, p. 87-88.

2 „Saison". Revistă de modă şi artă modernă, nr. 4 din aprilie 1926.

•^ Vezi detalii, în Eugen Barbu, Groapa, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1966, p. 400-407.

Iată afişul lipit pe gardul cârciumii:

„Aici cântă Zavaidoc, cântăreţ popular de arii şi cântece naţionale.
încurajaţi artiştii români! , Dacă bei mori, dacă nu bei mori!
Deci mai bine bea, că viaţa e scurtă!
Borţoasa va zice poftă bună!
Consumaţi renumiţii patricieni de casă!"

Pe lista oferită clienţilor se afla scris:

„MENU La Borţoasa restaurant şi grădină, cântă Zavaidoc şi orchestra.

ANTREURI

Ridichi, brânză telemea, roşii la gheaţă, caşcaval, şvaiţer, peşte, omar, stridie, morun, icre.
Ţuică, secărică, drojdie. Salată â la grec.
Nu consumaţi scobitorile la ciorbă! Dacă nu-i bună salata, ascultaţi-l pe Zavaidoc!

CIORBE

Supă grasă cu mujdei. Renumita ciorbă de Sus inima români! Ciorbă de bătături. Oasele daţi-le la câini!

FELURI

Ostropel de văcuţă cu salată verde. Anghimaft cu orez. Ardei umpluţi. Raci.
Astăzi: Frigănele
Beţi vinurile noastre: Muscat-Ottonel, Şaba, Valea Dosului. FRIPTURI:
Purceluş la Mica Viteză Vacă cu cartofi pai. Rinichi accelerat. Fudulii de berbec.

Inimă la tavă cu spanac.
Mititei, patricieni, debreţini la comandă.
Vin negru. Mamă, mamă.
Bere blondă şi brună la halbă şi la ţap.
Dă chelnerului bacşiş şi nu uita pe lăutari!
VOIE BUNĂ Cafele, prăjituri de casă. Lichior, ţigări.
Poftă bună vă urează BORŢOASA."

Pe această listă se afla poza patroanei, o femeie grasă şi veselă, care râdea clienţilor, îndemnându-i să consume cu încredere produsele înscrise în meniu.

Fiecare client comanda după poftă, dar şi după punga proprie. Se mânca în tihnă şi se bea pe îndelete. Alături de Zavaidoc, pe estrada de scânduri, se afla orchestra, care-l acompania. Apoi apăreau „şantezele", tinere fete, cu rochii scurte, sau cu şliţuri foarte lungi pentru ca bărbaţii să le poată admira pulpele. Aceştia, încântaţi de privelişte, aruncau pe scenă monede de cinci lei. Ele răspundeau la „provocări" şi făceau semne discrete celor care le priveau „cu ochi păgâni". După încheierea spectacolului, „fetiţele" se retrăgeau în spatele scenei, unde le aşteptau „peştii". Clienţii doritori să facă o partidă de dragoste plăteau „tariful" stabilit, după care plecau împreună cu „aleasa inimii" în camerele special pregătite. Nu o dată se întâmpla ca amatorii de senzaţii să-şi lase nevestele la masă, pentru a urmări în continuare „programul".

Când se întorceau, satisfăcuţi, îşi sărutau consoarta care fie că nu observase prea lunga lui dispariţie, fie că accepta escapada soţului iubit.

Capitolul VIII

<titlu>Marginalii

Invalizi, orfani, văduve de război. Cerşetori. Asistenţa socială. Prostituţia.

Categoriile sociale cele mai defavorizate - invalizi, orfani şi văduve de război, cerşetori, bolnavi incurabili, prostituate etc. — alcătuiau marginalii societăţii. Ei se aflau în situaţii extrem de grele, chiar existenţa zilnică fiindu-Ie pusă sub semnul întrebării.

Numărul acestora nu poate fi precizat, deoarece statisticile vremii sunt cu totul insuficiente, în 1920 erau înregistraţi în România 35 717 invalizi de război, 55 906 văduve şi 360 728 orfani de război. O anumită imagine poate oferi numărul locurilor la instituţiile pentru asistenţa copiilor şi a tineretului, şi la cele pentru asistenţa persoanelor adulte. Astfel, în 1935 existau 5 214 locuri pentru asistenţa închisă a copiilor, 752 — pentru asistenţa copiilor infirmi, 749 — pentru asistenţa copiilor cu probleme, 840 — pentru asistenţa delincvenţilor minori, 5 269 — pentru asistenţa şcolarilor prin cantine, în acelaşi an existau l 395 locuri pentru ocrotirea copiilor prin cămine de zi, 853 - pentru ocrotirea tineretului prin cămine, 40 — pentru educaţia gospodărească, în privinţa locurilor

pentru persoanele adulte, acestea erau repartizate astfel: 2 280 -pentru asistenţa familiei prin cantine, 147 — pentru asistenţa lehuzelor, 95 — pentru asistenţa infirmilor adulţi, l 549 - pentru asistenţa cerşetorilor şi vagabonzilor, 5 317 — pentru asistenţa închisă a bătrânilor, 795 - pentru asistenţa I.O. V. (Invalizi, Orfani, Văduve)1.

Aceste date arată că numai o mică parte dintre cei defavorizaţi erau instituţionalizaţi şi beneficiau de asistenţa statului, comunelor, fundaţiilor sau instituţiilor particulare. Dovada cea mai clară este că, din cei aproximativ 450 000 de invalizi, văduve şi orfani de război, numai 795 aveau asistenţa socială asigurată, ceilalţi descurcându-se cum puteau; în perioada interbelică s-au adoptat unele legi în favoarea acestora, dar de fiecare dată rezolvarea situaţiei lor materiale a întâmpinat aceeaşi slogan: „Nu sunt bani". Invalizii, orfanii şi văduvele de război erau preferaţi la unele activităţi (de exemplu, deschiderea unor debite de tutun), dar până la urmă nu au fost puţine cazurile când de aceste avantaje au beneficiat persoane care nici măcar nu făcuseră războiul, dar care aveau relaţii în cercuri „sus-puse", la nivel de comună, oraş, municipiu, judeţ sau chiar la guvern.

Alocaţiile bugetare erau mai mult decât modeste. O statistică mai completă, referitoare la anul 1935, prezenta următoarea situaţie2 (vezi tabelul de la pagina 45).

La sate, marginalii erau întreţinuţi de familie sau angajaţi ca argaţi pentru diverse munci în gospodărie. Un orb, cel fără un picior sau un damblagiu erau „însemnaţi de Dumnezeu" şi de aceea nu ieşeau „în lume", iar consătenii cu o condiţie bună le dădeau de mâncare, pentru a avea cu ce trăi. Totuşi, unii plecau la oraş, unde deveneau cerşetori pe „cont propriu" sau în diferite „asociaţii" create ad-hoc sub conducerea unor persoane din lumea interlopă.

1 „Anuarul statistic al României", 1937 şi 1938, p. 192-196.

2 Ibidem, p. 186.

Categoria de activitate	Bugetul instituţiilor (lei)				\
	Total	de stat	comunale	judeţene	particulare
Asistenţa deschisă a copiilor	2 869 496	-	380 000	-	-
Asistenţa închisă a copiilor	78 879 347	30 489 707	5060951	953 793	-
Asistenţa copiilor infirmi	13 883 733	10 591 655	-	-	3 292 078
Asistenţa copiilor-problemă	9 696 151	8 571 874	-	-	1 124 277
Asistenţa delincvenţilor minori	296 000	-	-	-	296 000

Asistenţa şcolarilor, tineret, prin cantine	4 363 912	-	200 000	-	4 163912
Asistenţa deschisa a şcolarilor	687 544	-	-	-	687 544
Ocrotirea copiilor prin cămine de zi	2 526 124	-	-	-	2 430 336
Ocrotirea copiilor prin dispensare	6 526 124	638 048	-	-	5 888 076
Ocrotirea copiilor prin colonii de vară	2 297 678	-	400 000	-	1 897 678
Ocrotirea tineretului prin cantine	10 778 779	1 339 776	365 700	-	9 073 103
Ocrotirea tineretului prin organizarea recreaţiilor	2 264 127	-	-	-	2 264 127
Asistenţa deschisă a tineretului	37300	-	-	-	37000
Educaţie gospodărească	490 200	-	-	-	490 200
Asistenţa familiei	25 767 223	7 297 175	-	-	18470048
Asistenţa familiei prin cantine	7 496 939	-	450 000	-	7 046 939
Asistenţa lehuzelor	525 984	-	-	-	525 984
Asistenţa infirmilor adulţi	2 455 344	1 441 626	100 000	-	913 718
Asistenţa cerşetorilor şi vagabonzilor	3 730 927	2 988 927	658000	-	84000
Asistenţa închisă a bătrânilor	36703 231	1 102 187	8 575 153	520 060	26 505 831
Asistenţa deschisă a bătrânilor	2 946 469	2 572 734	42500	-	331 235
Asistenţa I.O.YR. (Invalizi, Orfani, Văduve de Război)	13 135 747	13 105 147	-	-	30600
Asistenţa sanitară şi medicală	63 259 685	-	-	-	63 259 685
învăţământul de asistenţa sociala şi ocrotire şi instituţiuni pentru cercetări	581 000	_	_		581 000
Nespecificate	130509	-	-		130509
Total România	292233785	80 138 856	16 232 504	1 473 853	194 388 572

Mult mai grea era situaţia marginalilor la oraş. Adeseori, invalizii, văduvele şi orfanii de război au organizat manifestaţii de stradă, cerând guvernanţilor adoptarea unor măsuri concrete pentru ameliorarea situaţiei celor ce se jertfiseră - ei sau familiile lor -pentru făurirea României Mari. Răspunsul oficialităţilor a fost uneori de-a dreptul brutal. De exemplu, la 11 aprilie 1930 a avut loc, în Sala „Dacia" din Bucureşti, Congresul invalizilor, văduvelor şi orfanilor de război, în cadrul căruia s-ău cerut: respectarea drepturilor de călătorie gratuită pe C.F.R., împroprietărirea cu precădere a invalizilor, văduvelor şi orfanilor de război, reglementarea pensiilor etc. După Congres, delegaţii s-au îndreptat spre Palatul Regal din Calea Victoriei, pentru a-şi susţine revendicările şi în faţa „factorului constituţional" (Regenţa). Dar guvernul nu a admis manifestaţia, drept care a blocat cu forţele armate Calea Victoriei, în dreptul Cercului Militar Naţional. S-a produs o altercaţie între manifestanţi şi militari, care a durat mai mult de o oră. Până la urmă, armata a ieşit „biruitoare"; după împrăştierea manifestanţilor, strada era „acoperită de beţe, cârje, resturi de îmbrăcăminte, drapele rupte, bucăţi de piatră, de cărămidă etc. Au fost adunaţi 12 inşi răniţi." Preşedintele Consiliului de Miniştri, luliu Maniu, a ţinut să declare că „guvernul şi armata şi-au făcut datoria şi şi-o vor face faţă de oricine"1. Dincolo de discursurile politice privind grija faţă de cei care s-au jertfit pentru ţară, rămâne realitatea crudă că oficialităţile nu au acţionat cu hotărâre pentru ameliorarea situaţiei materiale a acestor „năpăstuiţi ăi sorţii".

Mulţi invalizi şi orfani au devenit cerşetori, oferind un spectacol degradant pentru un stat civilizat, în iulie 1921, s-a adoptat o lege împotriva cerşetoriei şi a vagabondajului; ea nu a fost urmată de acţiuni ferme pentru protecţia socială a celor defavorizaţi.
Exista şi o mentalitate a celor săraci, potrivit căreia era mai profitabil să cerşeşti decât să prestezi o muncă necălificată sau
„Adevărul" din 13 aprilie 1930.

grea. La o razie făcută în 1921 în Bucureşti s-a constatat că, din cei g 14 cerşetori, numai 270 erau inapţi de muncă. Cei mai mulţi cerşetori aveau vârsta cuprinsă între 17 şi 30 de ani, iar majoritatea proveneau din mahala, sau chiar de la ţară. Ei nu aveau o locuinţă stabilă şi nici o situaţie familială clară.
Majoritatea cerşetorilor erau bărbaţi şi se plasau la intrarea în hoteluri şi restaurante. Femeile cerşeau mai ales în fata bisericilor, în unele cazuri, copiii erau trimişi de părinţi să cerşească, apărând la colţuri de stradă dezbrăcaţi, desculţi, nespălaţi şi implorând mila trecătorilor.
Străinii erau şocaţi de agresivitatea cerşetorilor români, care apreciau că cei cu bani erau obligaţi să-i ajute. Unii dintre ei, mai ales invalizii, recurgeau la ameninţări cu cârja, iar cei mai mulţi la înjurături. Foarte stăruitoare erau ţigăncile cu copii în braţe, umblând descălţate după cetăţenii pe care îi considerau bogaţi.
Existau români care trăiau din furt, mai ales în oraşe. Adeseori ei se organizau în bande şi spărgeau locuinţe, magazine, ateliere. Unii erau specializaţi în furtul din buzunare, alţii din localuri publice, în timp ce „boşii" dădeau lovituri în „stil mare". La sate, renumiţi erau hoţii de cai, care dădeau iama prin herghelii, după care vindeau animalele în alte judeţe.
Escrocheria, corupţia, falsificarea banilor sau a actelor publice erau îndeletniciri ale unor cetăţeni proveniţi aproape toţi de la oraş. Bandele de bătăuşi (cuţitari) făceau legea în anumite cartiere, iar poliţia nu îndrăznea să intre în fieful lor. Existau şi situaţii când poliţiştii sau jandarmii erau mituiţi pentru a închide ochii în faţa infracţiunilor comise de anumiţi indivizi.
O importantă categorie a marginalilor era aceea a prostituatelor. In România, prostituţia se practica legal, cu aprobare de la primărie, sub control medical şi supravegherea poliţiei. „Fetele" aveau „condicuţă'% în care se treceau datele personale, precum şi starea de sănătate. Unele case de tolerantă (bordeluri, stabilimente,

lupanare) erau renumite, precum cele din zona Crucea de Piatră din Bucureşti. De regulă, prostituatele practicau această meserie în alte localităţi, nu în cea de origine, pentru a nu fi recunoscute de rude, vecini etc. Pentru multe tinere, lumea oraşului era extrem de confuză şi anula orice control social asupra persoanei, astfel că se putea trăi într-un desfrâu permanent. Apoi, prinzând gustul câştigului prin practicarea prostituţiei, făceau din aceasta o meserie.
Cele mai multe „fete" proveneau de la ţară sau din mahalale. Ele aveau un nivel intelectual scăzut şi un vocabular trivial. Vârsta prostituatelor era de 20-30 ani. în 1930, prostituatele cu o vârstă sub 30 ani reprezentau 91 % din totalul acestora1, în covârşitoarea lor majoritate, prostituatele aveau anumite predispoziţii fiziologice şi psihologice pentru practicarea acestei meserii.
Bordelurile erau de mai multe categorii, cele mai bune aflân-du-se în zonele centrale, unde „fetele" erau mai pricepute şi preţul mai piperat, în medie, o prostituată era „vizitată" de 5 bărbaţi pe zi. O prostituată de „lux" câştiga în jur de 20 000 lei pe luna, dar de regulă obţinea între 5 000 şi 6 000 lei pe lună. Aproape nici o prostituată nu făcea economie de bani, cu care să trăiască la bătrâneţe. Unele, constatând că nu mai aveau succes, iar clienţii le ocoleau, făceau adevărate crize de nervi, ajungând până la sinucidere.
Paralel cu prostituţia oficială se practica, pe scară largă, prostituţia clandestină, mai ales în porturi şi în marile oraşe. Un ziar constănţean scria în 1923: „Pretutindeni prin restaurante,

cabarete, săli de spectacole, pe stradă şi în orice parte ţi-ai arunca ochii, te loveşti de aceste făpturi, care sub diferite măşti îşi vând iubirea lor vinovată, pricopsind cu câte un dar nedorit pe Don Juanii noştri". Ziarul aprecia că „sunt înscrise în serviciul de moravuri 606 prostituate şi «artiste» de cabaret, care s-au perindat de la 1919 până azi. Actualmente, în oraşe se găsesc aproximativ 50 de «fete» în casele de toleranţă, cam tot atâtea «artiste» de cafe chantant, 40 împărţite

Aurel Voinea, Prostituţia şi bolile venerice din România, Bucureşti, 1930, p. 64-65.

pe la diferite hoteluri şi care lucrează pe cont propriu, şi vreo 80 de «clandestine». [...] Ei bine, din acestea numai 50 se supun vizitei medicale, restul se eschivează"1. Revenind asupra acestei probleme, ziarul scria: „Grădina publică şi boschetele de pe bulevard sunt locurile de adăpost ale prostituatelor, unde se dedau la cea mai decăzută prostituţie. De cum se înserează, apar perechi-perechi, care se pierd prin tufişuri şi boschete. Tot în aceste locuri sunt atrase şi unele fete lucrătoare de la diferite ateliere şi ademenite de unii ticăloşi a căror meserie este negoţul de carne vie [...] Mai sunt şi câţiva birjari de noapte care, la colţurile străzilor, pândesc prada, pe care o transportă la casele de rendez-vous, care iarăşi sunt foarte multe în Constanţa"2.

Exista o înţelegere între proprietarii de hotel şi birjari; camerele rezervate erau ocupate după ora 23, când „patronii" îşi plasau „marfa". Prostituatele din această categorie câştigau puţin şi erau la cheremul „peştilor".

în unele oraşe, oficialităţile erau foarte exigente cu prostituatele. Astfel, Primăria municipiului Arad a adoptat în 1925 un regulament, care prevedea: „Purtarea prostituatelor cu publicul trebuie să fie întotdeauna astfel încât să nu formeze caz de atentat la bunele moravuri, mai ales faţă de copii, elevi de şcoală, vecini etc.; vor avea o purtare neexcepţională din nici un punct de vedere. Ele nu au voie să facă plimbări pe stradă, parcuri, pieţe etc. în grupuri mai mari de trei persoane, în mod ostentativ, în toalete indecente, ori să acosteze pe trecători"-'. Asemenea exigenţe nu au fost respectate de persoanele care practicau cea mai veche meserie din lume.

A existat şi un curent de opinie care punea accentul pe libertatea individului, combătând obligaţia prostituatelor de a-şi practica meseria în bordeluri. Această concepţie a stat la baza legii sanitare din 1930, care a interzis casele de prostituţie şi orice stabili-

„Marea Neagră" (Constanţa) din 10 octombrie 1923. 2 Ibidem din l noiembrie 1923.

„Buletinul municipiului Arad", nr. 51-52 din 1933.

mente sau localuri unde se practica prostituţia. Legea îngăduia femeilor să se prostitueze pe cont propriu, cu condiţia sa fie sănătoase şi să aibă o „fişa de sănătate" eliberată de autorităţile sanitare.

Practic, fenomenul prostituţiei a scăpat de sub controlul autorităţilor, iar bolile venerice au căpătat o largă răspândire. Multe prostituate, ieşite la pensie, din cauza vârstei, înfiinţau bordeluri, astfel că ciclul se relua într-o formă nouă.

Pe lângă prostituatele de meserie, existau multe femei care aveau o slujbă (servitoare, chelneriţe, cameriste de hotel) şi îşi rotunjeau veniturile întreţinând relaţii sexuale cu diverşi clienţi, contra cost. în aceste cazuri, prostituţia se practica la domiciliul „fetei", în case de rendez-vous sau în băile publice, hoteluri, cârciumi etc.

In oraşele din România (ca şi în cele din Franţa, sau din alte ţări europene) existau anumite străzi unde prostituatele erau prezente. Uneori apăreau clienţi de marcă, între aceştia numărându-se şi regele Carol al II-lea. Astfel, Armând Câlinescu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne, nota la 24 iunie 1932: „Cristescu [şeful Serviciului Secret de Informaţii] îmi spune că uneori Rfegele] culege femei de pe stradă. Acestea au aflat şi se

adună prin [strada] Brezoianu, aşteptând". La 5 decembrie acelaşi an, Călinescu scria: „Siguranţa îşi aduce informaţii că R[egele] iese tot mai frecvent noaptea şi că merge în Piaţa Sfântu Gheorghe, pe cheiul Dâmboviţei, şi ia fete de cea mai proastă speţă". Peste două săptămâni, la 15 decembrie, o altă precizare: „[Actorul] Puiu lancovescu îmi spune că într-o noapte era cu câţiva prieteni pe [strada] Sărindar, când Rfegele], care trecea cu automobilul, a oprit pentru a acosta o femeie de stradă"1. Constantin Argetoianu era şi el la curent cu „escapadele" suveranului, care pornea din spatele Palatului Regal din Calea Victoriei la volanul unui Ford cu două locuri, prin strada Brezoianu şi, de aici, pe lângă Sărindar, „aborda câte o prostituată,

' Armând Călinescu, însemnări politice, Ediţie Al. Gh. Savu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1990, p. 92,119, 120.

o ducea la Palat" şi dupâ o şedinţă de sex „îi da drumul cu un bilet de 500 sau l 000 lei. La ieşirea din Palat, paţachina era ridicată de agenţii poliţiei $i dusă la Gavrilâ Marinescu [prefectul Poliţiei Capitalei] care îi mai dădea 5 000 lei şi o ameninţa cu moartea dacă spunea ceva. Cu timpul, Gavrilă organizase şi acest serviciu, înlăturând din drumul regelui libera concurenţă şi presărând trotuarele străzilor din jurul Palatului cu clientele lui. Prin discreţia şi dibăcia cu care îndeplinea acest serviciu, Gavrilă Marinescu şi-a asigurat încrederea regelui şi permanenţa la Prefecura Poliţiei, cu toate abuzurile pe care le-a săvârşit"1.

Deoarece numărul cel mai mare de acte antisociale se înregistra în mediul urban, s-a format - mai ales la unii scriitori - ideea că oraşul însenina imoralitate, desfrâu, câştig fără muncă. Existau, desigur, şi multe argumente în acest sens. Datele statistice arătau că 80% dintre cazurile de adulter şi 70% din cele de atentat la pudoare (viol) se produceau în oraşe. Aici erau cei mai mulţi inadaptabili, oameni dezrădăcinaţi, care nu sperau nimic de la viaţă. Din această cauză şi numărul sinuciderilor era de trei ori mai mare decât în mediul rural. Cauzele suicidului erau multiple: ereditatea, alcoolismul, mizeria, conflictele familiale şi sentimentale. De cele mai multe ori, sinuciderile constituiau un gest extrem, menit să-i sensibilizeze pe cei din jur asupra unei probleme pe care individul nu o putuse rezolva.

C. Argetoianu, Pentru cei de mâine..., voi. IX, p. 77.

Capitolul IX

<titlu>Politica în cotidian

Impactul votului universal. Evoluţia stării de spirit. Oscilaţia opţiunilor politice. Speranţe şi iluzii.

Până în 1918, politica era apanajul unui grup restrâns de cetăţeni. Activitatea guvernamentală se realiza prin două mari partide — Partidul Conservator şi Partidul Naţional-Liberal. Regele Carol I iniţiase sistemul rotativei guvernamentale, pentru a domoli pasiunile politice ale românilor şi continua lor dorinţă de „schimbare".

Prin sistemul votului pe colegii, numărul alegătorilor era, în 1914 — când au avut loc ultimele alegeri înainte de război - de 110 000. Ţărănimea, care constituia covârşitoarea majoritate a populaţiei, vota prin delegaţi (indirect), astfel că nu era efectiv antrenată în disputa politică. La oraş, candidatul îl vizita pe fiecare alegător din circumscripţia sa. Constantin Argetoianu scria:

„Principala, aproape exclusiva preocupare a candidatului erau vizitele, căci în colegiile restrânse fiecare alegător trebuia să fie vizitat şi convins [...] Exista pentru aceste vizite o tradiţie, era să

zic un protocol, de la care nici un candidat nu se abătea. O dată cu cartea de candidat, care îndrituia intrarea în sala de vot (căci nu era decât o secţie de vot), clubul respectiv încredinţa candidatului şi un carnet în care erau însemnate, pe străzi şi numere, numele tuturor

alegătorilor. Câte un agent însoţea pe candidaţi, dându-le lămuriri asupra raporturilor de familie, asupra prieteniilor politice şi asupra chestiunilor speciale care puteau interesa fiecare alegător [...] Toamna şi primăvara, vizitele electorale mai mergeau, vara pe căldură (însă alegeri în toiul verii pe căldură nu se prea făceau) şi iarna mai ales, pe ger, erau un supliciu. Intrai într-o camera încălzită la 30 de grade şi în cea următoare erai primii într-o încăpere neîncâlzită. Treceai aşa toată ziua din cuptorul iatacului intim în gheţăria huselor şi oglinzilor diferitelor «saloane». Ce să mai spui de cafelele negre, de paharul cu pelin amar, de diferite «şerbeturi» ce urmau fără nici o ordine, pe care nu le puteai refuza sub pedeapsa de pierdere a votului şi care pedepseau stomacurile şi intestinele neobişnuite cu asemenea amestecături! O campanie electorală iarna, sub regimul cenzitar, era un examen de sănătate şi de rezistenţă pe care foarte puţini puteau să-l treacă nevătămaţi"1.
Prin legiferarea votului universal în 1918, politica a intrat în viaţa cotidiană a milioane de români. Un mandat de deputat se obţinea prin votul a 50 000 alegători, adică de 125 ori mai mulţi comparativ cu 1914. De această dată, candidatul nu mai putea vizita pe fiecare alegător, el fiind nevoit să facă adevărate turnee electorale prin oraşele şi satele judeţului, a circumscripţiei respective. La rândul lor, alegătorii erau puternic stratificaţi, din punctul de vedere al nivelului de cultură şi al situaţiei materiale.
înainte de război, întrunirile electorale se organizau în săli publice, cu participarea câtorva sute de cetăţeni. După 1918, locul de
C. Argetoianu, Pentru cei de mâine..., voi. II, p. 73-74.

desfăşurare a devenit piaţa şi strada, unde veneau mii şi chiar zeci de mii de oameni, în aceste condiţii, o sală renumită ca „Dacia" din Bucureşti şi-a pierdut rolul, locul ei fiind luat de „Arenele Romane" din Parcul Carol. în sate, întrunirile dintr-o sală de clasă au fost înlocuite cu altele mai ample, desfăşurate în faţa primăriei sau chiar la cârciumă.
Mulţi ţărani au căpătat, în timpul războiului, obişnuinţa de a citi ziarul, de a se informa şi de a se implica în viaţa publică. Acest obicei era mai vechi şi mai statornic la orăşeni. Cel mai frecvent, cetăţenii - din sate sau din oraşe - când se întâlneau, discutau politică, despre activitatea guvernanţilor şi a celorlalţi lideri politici.
Totuşi, nu atât raţiunea, analiza „la rece" a programelor şi a promisiunilor concrete făcute de politicieni au avut rolul determinant în exprimarea opţiunilor electorale. A existat mai curând o „stare de spirit", care uneori a întunecat raţiunea şi care a dus la rezultate electorale extrem de contradictorii.
Discursul electoral a căpătat noi valenţe. Frazele despre „democraţie", „scumpa noastră ţărişoară", „fraţii noştri ardeleni" au fost înlocuite cu promisiuni concrete, adresate în mod particular electoratului dintr-o anumită localitate. Unii propagandişti au găsit formule originale, ca de exemplu aducerea câtorva căruţe cu nisip şi pietriş pentru a demonstra hotărârea de a realiza o stradă modernă, astfel ca locuitorii respectivi să scape de noroi şi mizerie. Alţii îi luau pe ţărani pe câmp, pentru a le arăta terenul arabil care va fi expropriat în folosul lor. Renumit era D.R. loaniţescu, ales în toate legislaturile din perioada interbelică, în principal pentru că a promis ţăranilor că vor fi împroprietăriţi cu cele câteva sute de ha intrate în poligonul Dadilov (Mihai Bravu) din proprietatea Ministerului Apărării Naţionale. Un deputat relata modul în care

Palatul Cotroceni (Bucureşti) - reşedinţa re

şi-a desfăşurat campania electorală Corneliu Zelea Codreanu, căpitanul Mişcării Legionare, în 1932:
„Căpitanul intra în sat însoţit de 200 de legionari cu pene la căciuli, încinşi cu centiroane, cu pistoale şi celelalte, înalt, voinic şi prezentabil, începea:

— Mătuşă, de ce mănânci numai mămăligă cu ceapă, n-ai vacă?
- N-am!
- Secretarule, înscrie-o cu o vacă!
Mai toţi sătenii au fost înscrişi de secretarul domnului Codreanu pe o listă, pentru o casă, pentru o prăvălie, pentru o bucată de pământ.
- După alegeri - li se adresează el sătenilor - să mergeţi la magazine că vi se vor da mărfuri pe gratis!"1
în perioada interbelică s-a menţinut sistemul introdus de regele Carol I - potrivit căruia era mai întâi numit un nou guvern, acesta înlocuia conducerea administraţiei locale cu oameni aparţinând propriului partid, apoi era dizolvat Parlamentul şi se organizau alegeri pentru Adunarea Deputaţilor şi pentru Senat. Folosind aparatul de stat, guvernul îşi asigura victoria în alegeri, astfel că, în fapt, executivul ,,făcea" legislativul, şi nu invers. Parlamentarii majoritari ştiau prea bine că îşi datorau mandatul acţiunii guvernului, astfel că prevederea constituţională potrivit căreia Corpurile legiuitoare erau expresia „suveranităţii naţionale" a rămas numai pe hârtie.
La sfârşitul războiului s-a creat mitul Averescu. Constantin Argetoianu scria: „în sate, oamenii îl vedeau în vis, unii jurau câ-l zăriseră coborând dintr-un aeroplan în mijlocul lor, alţii - cei care făcuseră războiul - povesteau că trăiseră cu el în tranşee. Printre ţărani, numele lui Averescu era pe toate buzele; în el se cristalizau toate nădejdile - numai de la el se aştepta minunea unui trai lipsit
„Dezbaterile Adunării Deputaţilor", nr. 10 şedinţa din 6 august, 1932, p. 121.

de griji şi de nevoi. Popularitatea lui avea ceva mistic, ceva supranatural şi tot felul de legende începuseră să-şi facă drum în jurul acestui nou Mesia al neamului românesc. Popularitatea gene-ralui Averescu a fost o psihoză a frontului şi demobilizaţii au adus-o în sate cum ar fi adus orice altă boală"1. Averescu era renumit ca un excepţional comandant de oşti, care a intervenit cu succes de mai multe ori în timpul războiului în momente critice şi şi-a legat numele de marea izbândă de la Mărăşti. Pe de altă parte, el era receptat ca un om persecutat de liberali, în special de Ion I.C. Brătianu, care a refuzat să-l propună în funcţiile pe care le merita -acelea de şef al Marelui Cartier General sau de ministru de Război, în aprilie 1918, Averescu a înfiinţat Liga Poporului, care avea ca deviză: „Muncă, cinste, legalitate". De asemenea, generalul promitea că va trage la răspundere pe cei vinovaţi de „pierderile inutile" din timpul campaniei militare din 1916, îi va împroprietări pe ţărani cu 5 ha de pământ şi va asigura „îndreptarea" ţării.
Averescu a ajuns la putere pe valul unei excepţionale popularităţi, la crearea şi răspândirea căreia au contribuit din plin învăţătorii, foştii ofiţeri de pe front, redevenţi îndrumători ai ţăranilor. Guvernarea Averescu din 1920-1921 a fost una dintre cele mai rodnice din perioada interbelică, dar opinia publică nu era mulţumită; lotul mediu de împroprietărire a fost de 2,5 ha în loc de 5 ha; mulţi ţărani nu au primit pământ; liberalii nu au fost traşi la răspundere pentru „pierderile inutile" din timpul războiului; cinstea preconizată a fost dată uitării, iar mulţi apropiaţi ai generalului s-au lansat în afaceri veroase pe seama statului, în mai puţin de un an de guvernare, „mitul Averescu" s-a spulberat.
Speranţele puse în partidele noi s-au dovedit iluzorii, astfel că mulţi cetăţeni şi-au îndreptat privirile spre Partidul Naţional-
C. Argentoianu, Pentru cei de mâine..., voi. VI, p. 44-45.

Liberal. Acest partid, ajuns la putere în ianuarie 1922, a câştigat alegerile parlamentare nu numai prin ingerinţele aparatului de stat, ci şi datorită convingerii multor cetăţeni că Jiberalii sunt sătui", au o situaţie materială foarte bună şi nu vor recurge la afaceri pe seama bugetului

de stat. Numele lui Ion I.C. Brătianu a revenit pe buzele multor cetăţeni, care-şi puneau speranţa în capacitatea lui politică, în istoria românilor, Ion I.C. Brătianu a avut un rol excepţional; el nu s-a numărat printre marii agitatori politici, dar s-a impus prin excepţionala înţelegere a evenimentelor şi stabilirea, pe această bază, a unei tactici adecvate, prin fermitatea acţiunilor sale.
Nicolae lorga sesiza că încă din vara anului 1921 „regele simţea aţintiţi de departe asupră-i alţi ochi, aceia ai omului care a avut mai multă influenţă asupra slăbiciunii lui şi care, fără a vorbi, fără a apărea, fără a dori să-l vadă, absent în Cameră, nezărit de nimeni, părând ocupat de îmbunătăţirile agricole la iubita lui fermă de la Florica, în mijlocul animalelor care-i ziceau mai mult decât teribila menajerie politică, stătea calculând şi aşteptând, cu siguranţa că, peste atâta prostie, şi a oamenilor celor mai inteligenţi, peste atâta isterie, şi a minţilor care păreau mai cumpănite, ceasul său, nelipsitul său ceas va veni neapărat"1- Şi a venit în ianuarie 1922. Cu toată înverşunarea partidelor din opoziţie, care au contestat vehement rezultatul alegerilor parlamentare din martie 1922, Brătianu şi-a văzut în linişte de guvernare, fiind convins că avea de jucat un rol major m organizarea şi dezvoltarea statului român. Chiar modul lui de a colabora cu miniştrii a contrariat pe mulţi. I.G. Duca avea să scrie: „Cei care au lucrat cu Brătianu la diferite departamente pe care le-a condus nu l-a văzut niciodată grăbit, agitat, primind solicitatori, compulsând dosare, vrând să reorganizeze ministerele, legiferând întruna şi cu orice preţ. Pe de altă parte, cei
1 N. lorga, O viaţa de om..., p. 589.

ce veneau mai de aproape în contact cu el îl vedeau necontenit prăvălit într-un fotoliu sau întins pe o canapea; şi cum se mai ştia că se culcă devreme şi că obişnuia să se odihnească după masă, uşor s-a dedus că Brătianu este de o inactivitate regretabilă şi de o indolenţă incorigibilă. De fapt, şi acesta era la el un aspect înşelător. Evident, Brătianu nu era un om activ în înţelesul obişnuit şi banal al acestui cuvânt, întâi avea oroare, o oroare înnăscută, de sforţările inutile, în al doilea rând, dispreţuia munca materială şi birocratică, socotind din principiu că nu intră în atribuţiile sale. în schimb, era de o neîncetată activitate cerebrală. N-am cunoscut un om care să gândească mai mult şi mai continuu [...] Brătianu prefera să stea întins în camera lui şi, prin citiri neîncetate, să-şi cultive spiritul şi să-şi îmbogăţească cunoştinţele"1.
După patru ani de guvernare, Brătianu a părăsit puterea în martie 1926; în prealabil reuşise să-l convingă pe regele Ferdinand să-l cheme la putere pe Al. Averescu, în vederea promovării unei politici „de continuitate". Deoarece Partidul Poporului nu se mai bucura de popularitatea de altădată, Alexandru Averescu a decis să înciuda în guvern şi trei ardeleni, Vasile Goldiş, loan Lupaş şi Ion Lepădatu. Primii doi făceau parte din conducerea Partidului Naţional, astfel că a fost o adevărată surpriză spectaculoasa lor „translaţie". Cu acel prilej, Nicolae lorga a publicat în ziarul „Neamul românesc" un fulminant articol intitulat Fripturiştii în care aprecia că în România politica se face după „mirosul de friptură". La rândul său, celebrul comic Constantin Tănase a realizat un cuplet, în care generalul Averescu era bucătar, cu o imensă frigare în mână, atrăgând pe amatorii de friptură.
1 I. G. Duca, Portrete şi amintiri, edifia a IV-a, Bucureşti, Editura Humanilas, 1990, p. 49-50.

Vestea formării guvernului Averescu a fost primită cu ostilitate de o bună parte a opiniei publice şi, în special, de liderii Partidului Naţional şi ai Partidului Ţărănesc, în octombrie 1926, cele două partide au fuzionat, luând astfel fiinţă Partidul Naţional-Ţărănesc. Noul partid avea organizaţii în toate judeţele din ţară, inclusiv în aproape toate comunele. O bună parte a populaţiei şi-a îndreptat speranţele spre naţional-ţărănişti, care se prezentau ca oameni legafi de popor, ostili celor care se îmbogăţiseră peste noapte prin afaceri tenebroase, ferm hotărâţi

să promoveze interesele celor mulţi, să facă în aşa fel încât legea să fie „una pentru toţi". Ei dădeau asigurări că vor inaugura o eră nouă în istoria românilor, la baza căreia se vor afla legalitatea şi moralitatea.
Moartea lui Ion I. C. Brătianu, în noiembrie 1927, a fost speculată de naţional-ţărănişti, care contestau legitimitatea lui Vintilă Brătianu de a continua guvernarea liberală. Prima jumătate a anului 1928 a fost extrem de agitată din punct de vedere politic. Partidul Naţional-Ţărănesc a declanşat o ampla campanie de răsturnare a guvernului liberal, punând în mişcare întreaga ţară. Un ecou deosebit a avut „rezistenţa cetăţenească" prin care liderii naţional-ţărănişti îi îndemnau pe săteni şi orăşeni să nu mai plătească taxe şi impozite guvernului liberal, şa participe la întruniri la care să ceară demisia lui Vintilă Brătianu şi formarea unui nou cabinet, prezidat de luliu Maniu.
Liberalii erau prezentaţi în cele mai negre culori, făcuţi vinovaţi de toate relele din ţară, dar mai ales pentru că se îmbogăţiseră pe seama poporului, încălcaseră drepturile şi libertăţile democratice şi instauraseră o adevărată „dictatură" în România. Cetăţenii s-au arătat foarte receptivi la apelurile lansate de naţional-ţărănişti. întrunirile de protest la nivelul judeţelor beneficiau de participarea a 15 000-20 000 de oameni; la cele desfăşurate pe

provincii au fost prezenţi între 30 000 şi 40 000, iar la cea desfăşurată în Bucureşti, în ziua de 24 martie 1928, s-au adunat peste 50 000 de cetăţeni. Deoarece Regenţa nu a acceptat înlăturarea imediată a guvernului, Partidul Naţional-Ţărănesc a anunţat organizarea unei „mari adunări naţionale" la Alba lulia, în ziua de 6 mai 1928. La acea adunare „naţiunea română" avea menirea „să încredinţeze Partidului Naţional-Ţărănesc în mod solemn şi categoric mandatul expres de a duce la realizarea imediată a emancipării sale politice, sociale şi economice, în condiţiunile şi cu mijloacele pe care le va socoti potrivite."1 în Chemarea Partidului Naţional-Ţărănesc adresată poporului român se afirma că acest partid continua „stăruinţele seculare ale neamului românesc pentru dezrobire şi unire". Guvernul Vintilă Brătianu era acuzat că întrebuinţa armele „pentru a duce războiul împotriva provinciilor alipite, împotriva claselor producătoare şi a maselor populaţiei din întreaga ţară, chemate la viaţa politică prin însăşi jertfa lor." Se afirma că „de zece ani trăim sub un regim de opresiune şi exploatare, în care jandarmeria, starea de asediu, cenzura şi nesocotirea desăvârşită a tuturor legilor au constituit singurul mijloc de a menţine dominaţiunea guvernelor liberale făţişe sau camuflate." Sub acel regim liberal, votul universal era „o minciună", economia „era ruinată", politica externă „a dus ţara la discreditare şi izolare", aşa că în acele momente stăteau faţă în faţă „o clică politică şi hrăpăreaţă şi o naţiune românească întreagă"2.
Mobilizaţi de fruntaşii locali ai Partidului Naţional-Ţărănesc, numeroşi cetăţeni au pornit — cu căruţele, pe jos, cu trenurile — spre Alba lulia. în ziua de 6 mai, la Alba lulia se aflau peste 100 000 de cetăţeni, mai ales ţărani; erau prezenţi şi circa 10 000 de mineri din
1 „Dreptatea" din 30 aprilie 1928. ' Ibidem.

Valea Jiului, precum şi câteva sute de unguri, mobilizaţi de Partidul Popular Maghiar. La adunare s-au exprimat depline mulţumiri deputaţilor şi senatorilor naţional-ţărănişti şi „îndeosebi nesfârşită încredere, stimă şi iubire faţă de domnul luliu Maniu". Participanţii au jurat ca nu vor înceta lupta pentru răsturnarea guvernului Brâtianu, că vor crea „o Românie nouă, liberă, mamă ocrotitoare pentru toţi fiii ţării"1.
Nemaiputând face faţă presiunilor exercitate de naţional-ţărănişti şi boicotat de băncile occidentale, Vintilă Brătianu şi-a prezentat demisia la 3 noiembrie 1928. Regenţa a încredinţat mandatul lui luliu Maniu, care la 10 noiembrie a constituit primul guvern naţional-ţiră nist din istoria României. Ziarul „Dreptatea" scria: „Ziua de 10 noiembrie 1928 este o dată mare în istoria politică a României. Vremea în care libertăţile şi drepturile poporului românesc înscrise

în legile ţării nu mai sunt literă moartă a sosit"2. La rândul său, „Socialismul" - organul central de presă al Partidului Social Democrat — aprecia că „pentru prima oară în istoria politică a României, acţiunea maselor populare de la oraşe şi sate a triumfat asupra oligarhiei. Drumul pentru dezvoltarea democratică, pentru asigurarea unui regim de libertăţi cetăţeneşti, pentru prefacerea din temelii a vieţii noastre de stat e deschis"3, în noaptea de 10/11 noiembrie 1928 au avut loc mari manifestaţii de bucurie pe întreg cuprinsul ţării. Nicolae lorga scria îngrijorat: „Urletele străzii, cu tot felul de rândaşi care socoteau că a sosit ziua lor, salutau această înscăunare domnească, şi spectacolul acesta, unit cu formidabila îmbulzire de la clubul din Calea Victoriei [sediul central al Partidului Naţional-Ţărănesc], de la Ministerul de Interne, era de-a dreptul neliniştitor. Oricum, capitala României nu mai văzuse niciodată un asemenea dezmăţ demagogic"4.

1 Ibidem din 9 mai 1928.

2 Ibidem din 11 noiembrie 1928. „Socialismul" din 27 noiembrie 1928.

4 N. lorga, O viaţă de om..., p. 710.

l

Căutând să profite de această stare de spirit, Partidul Naţio-nal-Ţărănesc a decis organizarea alegerilor parlamentare în cel mai scurt termen îngăduit de lege. în timpul campaniei electorale s-a înregistrat un fenomen interesant: sătenii, convinşi că, în sfârşit, aveau guvernul lor, naţional-ţărănesc, prezidat de luliu Maniu, nu au acceptat ca în localitatea lor să facă propagandă partidele din opoziţie. La marginea satelor se constituiseră grupuri de ţărani înarmaţi cu ciomege, sape şi coase, care interziceau pur şi simplu reprezentanţilor partidelor din opoziţie să intre în sat. în alegerile parlamentare din 1928, listele naţional-ţărăniste au înregistrat un succes excepţional: 77,76% din totalul voturilor.

Timp de câteva luni, starea euforică a cetăţenilor s-a menţinut, dar măsurile luate de guvernanţi, mai ales introducerea de noi taxe şi impozite, au descumpănit pe mulţi susţinători ai Partidului Naţional-Ţărănesc. Şocul s-a produs în august 1929, când s-a aflat că guvernanţii folosiseră armata împotriva greviştilor, omorând 22 de mineri. Politica economică promovată de naţional-ţărănişti a avut rezultate dezastruoase. Pe fondul crizei economice mondiale, când statele dezvoltate au luat măsuri de protejare a economiei lor naţionale, România a deschis porţile în faţa capitalului străin, a contractat mari împrumuturi externe, cu dobânzi foarte ridicate, în 1932, circa 40% din bugetul ţării era rezervat pentru plata datoriilor externe. Pentru procurarea sumelor necesare au fost introduse curbe de sacrificiu pe salariile funcţionarilor publici, în acest timp, unii fruntaşi naţional-ţărănişti s-au angrenat în mari afaceri pe seama statului, în urma cărora au adunat averi uriaşe. Opinia publică descoperea cu stupoare că, în timp ce multe întreprinderi îşi închideau porţile, iar salariaţii erau lăsaţi pe drumuri, fără nici o sursă de venit, o serie de lideri ai Partidului Naţional-Ţărănesc îşi construiau vile, îşi comandau haine la casele de modă din Paris şi nu consumau decât vinuri străine, în mod firesc, s-a declanşat un val de nemul-

ţumiri populare în 1932-1933. în februarie 1933, armata a intervenit împotriva greviştilor de la Atelierele „Griviţa" din Bucureşti, omorând trei muncitori. Astfel ş-a spulberat popularitatea Partidului Naţional-Ţărănesc. înlăturat de la putere în noiembrie 1933, acest partid laşa în urma şa o uriaşă dezamăgire, în alegerile parlamentare din decembrie 1933, naţional-ţărăniştii au obţinut abia 13,9% din totalul voturilor pe ţară şi 29 locuri în Adunarea Deputaţilor.

Cifrele în şine au semnificaţia lor, deoarece demonstrează o anumită evoluţie a stării de spirit a cetăţenilor, cu speranţele şi iluziile lor. în mod cert, ei nu aveau opţiuni politice ferme,

întemeiate pe cunoaşterea doctrinei şi programelor candidaţilor şi a partidelor pe care acestea le reprezentau.
în perioada interbelică, a existat un adevărat carusel guvernamental, în primul deceniu s-au perindat Ia cârma ţării 11 guverne, iar în cel de-al doilea - 22 de guverne. Cu alte cuvinte, în cei 22 de ani ai perioadei interbelice România a avut 33 guverne, ceea ce înseamnă o medie de opt luni. în această perioadă au existat două guverne (ambele liberale) care s-au menţinut timp de 4 ani fiecare, ceea ce arată că frecvenţa schimbărilor a fost mult mai mare. Au fost opt guverne care au durat mai puţin de două luni, iar şase - o săptămână şi chiar câteva zile. Unele guverne aparţineau aceluiaşi partid, bizuindu-se pe majorităţile parlamentare, altele au fost neutre. Atunci când se schimba partidul de guvernare, se organizau alegeri parlamentare, în cei 22 de ani ai perioadei interbelice au avut loc 11 alegeri parlamentare, deşi durata unei legislaturi era de 4 ani. Numai două Parlamente (alese în 1922 şi în 1933) şi-au dus până la capăt mandatul, celelalte nouă fiind dizolvate înainte de termenul legal.
Aceste schimbări atât de frecvente au derutat electoratul, care nici aşa nu avea o pregătire politică adecvată (circa jumătate dintre

alegători erau analfabeţi). Elita politică nu s-a preocupat de educaţia civică a alegătorilor, ci de obţinerea cu orice preţ a victoriei electorale. Sunt nenumărate cazurile de abuzuri şi ilegalităţi ale guvernanţilor, fapt ce a determinat - de fiecare dată - ca partidele din opoziţie să nu recunoască rezultatul alegerilor, să declare că Parlamentul „ales prin fraude şi violenţe" nu reprezenta voinţa naţională, în ultimă instanţă, „victima" confruntărilor dintre partidele politice — mai ales între guvernanţi şi opoziţie - era cetăţeanul; el a fost ţinta actelor de violenţă şi a tuturor mijloacelor de presiune fizică şi morală folosite de partidele politice.
O analiză a rezultatelor obţinute în alegerile parlamentare poate oferi unele concluzii semnificative. Primul scrutin pe baza votului universal, desfăşurat în noiembrie 1919 sub un guvern neutru, a reflectat dorinţa cetăţenilor de a rupe cu trecutul şi de a construi „o lume nouă". Din punct de vedere strict statistic, ele au fost viciate deoarece nici un partid nu avea organizaţii la nivelul întregii ţări, astfel că, în fapt, ele au exprimat opinii ale provinciilor istorice. Pe de altă parte, cea mai influentă organizaţie politică în vechiul Regat — Liga Poporului, condusă de generalul Averescu - s-a abţinut de la alegeri, în ultima consultare electorală - organizată în iunie 1939, sub regimul de autoritate monarhică al lui Carol al II-lea — a prezentat liste un singur partid — Frontul Renaşterii Naţionale. De aceea, semnificative din punctul de vedere al opţiunii cetăţenilor sunt alegerile din anii 1920-1937. Ele au cunoscut evoluţii spectaculoase, dar întotdeauna partidul aflat la putere a obţinut cel mai mare număr de voturi. Exista o zestre electorală, oferită de acei alegători care nu aveau o opţiune politică, dar care, fiind obligaţi, conform legii electorale, să se prezinte la urne, votau întotdeauna cu guvernul. Mulţi dintre ei afirmau că „dacă aşa a voit regele", să schimbe guvernul, atunci „el ştie ce face" şi deci trebuiau votaţi candidaţii noului guvern, în unele situaţii, funcţiona o anumită afinitate între candidat şi alegători, bazată pe relaţii de
Castelul Peleş cu statuia regelui Carol I (Sinaia), reşedinţa preferată a lui Carol al II - lea

rudenie (botezul şi cununia erau două dintre practicile cele mai obişnuite ale liderilor politici pentru a-şi atrage sprijinitori), sau pe unele realizări concrete (construirea unui cămin cultural, a unui dispensar, a unui pod etc.). Rezultatele obţinute de principalele partide în alegerile parlamentare din anii 1920-1937 au fost următoarele1:

Data alegerilor	Partidul aflat la putere In ziua alegerilor	Rezultatele înregistrate (%)		
		Partidul Naţional-Liberal	Partidul Poporului	Partidul Naţional-Ţaranesc

mai-iunie 1920	Partidul Poporului	6,8	42,5	*
martie 1922	P.N.L.	60,3	6,5	*
mai 1926	Partidul Poporului	7,3	52,9	*
iulie 1927	P.N.L.	61,7	1,9	22,1
decembrie 1928	P.N.Ţ.	6,5	2,5**	77,8
iunie 1931	XXX	****	4,8	15,0
iulie 1932	P.N.Ţ.	13,6	2,2	40,3
decembrie 1933	P.N.L.	51,0	1,6	13,9
decembrie 1937	P.N.L.	35,9	0,8	20,4

în condiţiile compromiterii principalelor partide democratice, o parte a cetăţenilor şi-a îndreptat speranţele spre o altă organizaţie: Mişcarea Legionară. Aceasta a practicat un alt tip de propagandă electorală, care se deosebea radical de cea a partidelor politice, în 1931, cu prilejul alegerilor parlamentare parţiale din judeţul Neamţ, „grupuri de studenţi se răspândeau prin sate, ajutau în tăcere oamenii la muncile lor, reparau drumurile şi podeţele, săpau scursori la apele stătute sau câte o fântână în locurile lipsite de apă, apoi plecau vestind lumea că în zilele următoare «va veni în sat cel care trebuie

' Matei Dogan, Sociologie politică. Opere alese. Traducere Laura Lotreanu şi Nicolae Lotreanu, Bucureşti, Editura Alternative, 1999, p. 144; loan Scurtu şi Ion Bulei, Democraţia la români. 1866-1938, Bucureşti, Editura Humanitas, 1990 (cap. 4 - Alegeri parlamentare).

* Partidul Naţional-Tărânesc s-a înfiinţat în octombrie 1926.

** Partidul Poporului s-a prezentat în cartel cu Partidul Naţional condus de N. lorga.

*** Guvern de „uniune naţională" fără coloratură de partid.

**** Partidul Naţional-Liberal a candidai pe listele guvernamentale (Uniunea Naţională).

să vie». Venea, într-adevăr, «căpitanul», călare pe un cal alb, însoţit de câţiva flăcăi; se oprea în mijlocul satului, descăleca, îngenunchea, săruta pământul, încăleca din nou şi pleca mai departe fără să spună un cuvânt"1. O imagine asemănătoare păstra, peste ani, Nicolas M. Nagy-Talavera, din timpul campaniei electorale a anului 1937:

„Fiind copil de opt ani, am vizitat, cu părinţii mei, nişte rude şi prieteni de familie dintr-un sat ascuns în Munţii Apuseni, inima Transilvaniei, vatra moţilor şi locul naşterii legendei lui Avram Jancu. Seara, când intelectualii s-au adunat în salonul proprietarului joagărului din localitate (un evreu ungur), venerabilele matroane din «lumea bună» a satului discutau numai despre un singur subiect: apropiata vizită a lui Codreanu, temutul căpitan al Gărzii de Fier, care urma să aibă loc a doua zi [...] A doua zi am pornit să-mi pun planul în aplicare. Cel mai bun prieten al meu, fiul preotului ortodox din localitate, care era mai mare decât mine cu patru ani, mi-a dat un costum ţărănesc şi astfel, ca doi conspiratori, ne-am îndreptat spre curtea bisericii, unde urma să aibă loc adunarea legionară. Mica piafă din faţa bisericii era plină de ţărani îmbrăcaţi în hainele lor colorate, de duminică. Mulţi dintre ei au venit pe jos de la distanţe de zeci de mile. Erau acolo mulţi jandarmi din circa de jandarmi din localitate. Chiar prea mulţi. Prefectul districtului Turda, aşa cum procedează funcţionarii unor regimuri ineficiente şi corupte, i-a interzis Iui Codreanu să vorbească mulţimii, dar nu a declarat ilegală adunarea, deci a cauzat o mică problemă, fără ă-i da o lovitură decisivă. Iar mulţimea formată din ţărani simpli şi săraci tot creştea, până ce curtea bisericii a devenit neîncăpătoare. Deodată s-a produs o rumoare prin mulţime. Un bărbat chipeş, smead, înalt, îmbrăcat într-un costum alb, românesc, a intrat în curte, călărind un cal alb. S-a oprit aproape de mine. N-am putut vedea nimic monstruos sau rău în el. Ba chiar dimpotrivă.

C. Argetoianu, Pentru cei de mâine..., voi. IX, p. 428.

Zâmbetul său copilăros, sincer, radia asupra mulţimii celor săraci şi părea să fie una cu mulţimea şi, totodată, în mod misterios, departe de ea. Carisma este un cuvânt nepotrivit pentru a defini forţa stranie emanată de acest om. Poate că el aparţinea pur şi simplu pădurilor, munţilor şi furtunilor de pe culmile Carpaţilor acoperite cu zăpadă, sau locurilor şi vânturilor. Şi astfel stătea în mijlocul mulţimii în tăcere. Nu era nevoie să vorbească. Tăcerea sa era elocventă; părea mai puternică decât noi, mai puternică decât ordinul prefectului care i-a interzis să vorbească. O ţărancă bătrână şi ofilită şi-a făcut cruce şi ne-a şoptit: «E trimis de Arhanghelul Mihail». Apoi clopotul tocit al bisericii s-a pornit să bată şi slujba care preceda întotdeauna adunările legionare a început"1.

A existat o anumită concurenţă, mai ales pentru câştigarea tineretului, între legionari şi regele Carol al II-lea. Suveranul a încercat mult timp să-i folosească pe legionari pentru atingerea propriului său obiectiv: instaurarea unui regim autoritar, în care regele să deţină puterea efectivă. Dar Corneliu Zelea Codreanu nu s-a lăsat manevrat, astfel că în 1936-1937 între el şi Carol al II-lea s-a creat un conflict, care avea să ia forme sângeroase în anul 1938, când „căpitanul" ă fost asasinat.

Spre sfârşitul perioadei interbelice, cetăţeanul de rând privea tot mai dezorientat evoluţia vieţii politice din România, nemaiştiind spre cine să-şi îndrepte nădejdile. Un cunoscut om politic, Mihail Manoilescu, aprecia: „Toate curentele şi toate personalităţile politice au proclamat pe rând în faţa ţării noi idealuri şi au trezit noi iluzii. Şi toate au sfârşit cu o nouă dezamăgire. Mitul Averescu, idealul ţărănist, legenda lui Carol, credinţa în legionari, toate s-au sfărâmat, rând pe rând, în sufletul încărcat de nădejdi neîmplinite ale unui popor bun, care-şi aşteaptă şi azi mântuirea".

O „mântuire" visată şi mereu amânată.

1 Nicolas M. Nagy-Talavera, Fascismul în Ungaria şi România, Bucureşti, Editura Hasefer, 1996, p. 339-340.

<titlu>încheiere

Viaţa cotidiană a românilor a devenit mult mai complexă, comparativ cu perioada anterioară primului război mondial, în primul rând, ca urmare a Unirii din 1918, mediul de locuire s-a modificat, în peisajul statului român fiind integrate oraşele şi satele din Basarabia, Bucovina şi Transilvania, fiecare cu specificul lor. De asemenea, ocupaţiile s-au diversificat, mai ales ca urmare a apariţiei de noi ramuri şi subramuri ale economiei naţionale, a creşterii rolului industriei şi a schimbării condiţiilor de muncă. Veniturile proveneau din surse mai variate, s-a întocmit o „grilă" de salarizare a funcţionarilor publici, asigurându-se astfel o anumită „scara" a valorii muncii sociale. Cheltuielile s-au amplificat, datorită unor noi necesităţi impuse de procesul modernizării structurilor fundamentale ale României. Familia a continuat să fie mediul existenţei cotidiene a românilor, indiferent de originea etnică, în funcţie de mediul de locuire (sat sau oraş), de veniturile obţinute, dar şi de nivelul de cultură, viaţa de familie a oscilat între tradiţionalism şi modernitate. Locuinţa, îmbrăcămintea, moda au cunoscut evoluţii semnificative. Nu numai locuinţa propriu-zisă (casa de la ţară, vila sau apartamentul de la oraş) a avut evoluţii importante, ci-mai ales - viaţa în interiorul acesteia. A intrat în cotidian organizarea unor festivităţi, serate şi cenacluri în cadrul cărora se dezbăteau probleme privind fenomenul artistic sau politic contemporan, îmbrăcămintea a devenit mai lejeră şi adecvată ritmului accelerat al vieţii cotidiene; moda constituia o preocupare stăruitoare pentru un mare număr de bărbaţi şi, mai ales, femei de la oraş.

Alimentaţia era, pentru cei mai mulţi cetăţeni, o problemă de existenţă biologică, dar nu puţini erau cei pentru care masa constituia un prilej de întâlnire şi discuţie, de marcare a unor

evenimente deosebite. Igiena constituia pentru covârşitoarea majoritate a populaţiei rurale o problemă extrem de relativă, în timp ce pentru o bună parte a orăşenilor era o chestiune importantă, căreia i se acorda o atenţie specială. De aici deriva şi starea de sănătate; asistenţa medicală precară a făcut ca România să aibă cea mai ridicată mortalitate infantilă din Europa. Şcoala a intrat în cotidian, mulţi cetăţeni fiind preocupaţi ca propriii lor copii să înveţe carte şi să urmeze studii superioare. La rândul ei, Biserica a continuat să marcheze existenţa românilor, nu doar cu prilejul unor evenimente deosebite (naştere, căsătorie, deces), dar şi al preocupării pentru respectarea unor norme morale în cadrul comunităţii. Presa şi radioul au devenit pentru câteva sute de mii de români o preocupare cotidiană, prin ştirile politice pe care le vehiculau, dar mai ales prin informaţiile privind viaţa culturală şi artistică. Petrecerea timpului liber s-a diversificat, în peisajul cotidian intrând forme noi de manifestare, în primul rând cele cu caracter sportiv.
A existat şi în România o categorie însemnată de marginali - invalizi, văduve şi orfani de război, cerşetori, prostituate - care au marcat existenţa comunităţilor rurale şi mai ales urbane.
Legiferarea votului universal în 1918, multiplicarea partidelor politice, desele campanii electorale au făcut ca politica să intre în cotidian. Nu de puţine ori, principalul subiect de discuţie al românilor era viaţa politică, activitatea unor partide sau personalităţi.
Viaţa cotidiană a celor 18 milioane de români a fost extrem de complexă şi bogată. Ea a fost surprinsă în această lucrare în trăsăturile ei esenţiale, caracteristice. Cercetările ulterioare vor putea amplifica, nuanţa sau amenda cele cuprinse în cartea de faţă, care se doreşte o cărămidă la edificiul Jstoriei totale" a românilor spre care trebuie să râvnim.

Raţiune şi simţire
Iluzii pierdute
Strălucirea şi suferinţele curtezanelor
Impresii din Italia
Amintiri din casa morţilor
Crima şi pedeapsă
Adolescentul
Demonii
Fraţii Karamazov
Idiotul
Umiliţi şi obidiţi
Middlemarch
Moara de pe Floss
Quo Vadis?
Afinităţile elective
Suferinţele tînărului Werther
Oblomov
Tess D'Urberville
Samvel
Roşu şi negru
Mînăstirea din Parma
Vieţile celor doisprezece cezari
învierea
Cazacii şi alte povestiri
Sonata Kreutzer şi alte povestiri
Litera stacojie
OPERE XX
Străinul/Ciuma/Căderea/Exilul
şi împărăţia * Faţa şi reversul/Nunta/Mitul lui
Sisif/Omul revoltat/Vara * Carnete *
Jocul cu mărgele de sticlă Knulp/Demian
Gertrud/Rosshalde/Ultima vară a lui Klingsor
' = nouă apariţie